

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

Ткач Володимир Михайлович

УДК 94(477.84):323.15(=438) «19/20»

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПОЛЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА ТЕРНОПІЛЬЩИНИ:
СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ АСПЕКТИ
(КІНЕЦЬ ХХ–ПОЧАТОК ХХІ СТ.)**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

03 – гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Ткач Володимир Михайлович

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник **Бармак Микола Валентинович**, доктор
історичних наук, професор

Тернопіль – 2018

АНОТАЦІЯ

Ткач В. М. Польська національна меншина Тернопільщини: соціально-правовий та культурно-освітній аспекти (кінець ХХ–початок ХХІ ст.).

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – «Історія України». Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2018.

У дисертації висвітлено результати цілісного аналізу соціально-правової та культурно-освітньої діяльності польської національної громади Тернопільської області в кінці ХХ–на початку ХХІ ст.

У першому розділі наукові праці поділено на сім груп. До першої групи відносимо праці, пов'язані з національно-державним будівництвом; до другої – політико-правового статусу національних товариств; до третьої – особливостей міжнародних стандартів у реалізації національної політики; до четвертої – наукові дослідження з українсько-польських відносин; до п'ятої – праці, що вивчають питання розвитку національної культури, релігії та освіти національних меншин; до шостої – проблеми етнодемографічних характеристик; до сьомої – етнічних конфліктів та протиріч на національному ґрунті.

У першій групі осмислено світовий досвід і становлення української етнодержавознавчої думки. Особливо цінними є напрацювання Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України ім. І. Ф. Кураса. У роботі використані праці О. Рафальського, О. Майбороди, Г. Зеленько, С. Римаренко, О. Кривицької, В. Котигоренко, О. Калакури та Л. Ковач. Автори, на основі світового досвіду, напрацювали рекомендації формування національної моделі розвитку етнополітики.

У дисертаційному дослідженні використані наукові роботи В. Євтуха, Л. Нагорної, Ю. Алексеєва, С. Кульчицького, А. Слюсаренка, О. Власюка,

В. Крисаченка, М. Степико, І. Зварич, Н. Лозко, М. Ярмоленко, О. Антонюка та В. Рогозинського, які представляють інші наукові установи і мають напрацювання щодо осмислення етнічних процесів, котрі відбуваються в Україні.

До другої групи увійшли праці науковців Інституту держави і права ім. В. М. Корецького Ю. Шемшученко, В. Шаповала, І. Кресіної, В. Денисова, О. Стойко та ін. Ці роботи спрямовані у напрямку напрацювання правового статусу національних товариств та вироблення політико-правових механізмів протидії етнополітичній дезінтеграції держави.

Досліджені у даному контексті праці Л. Рябошапко, О. Картунова, В. Шишкіна, С. Шимона, Ю. Тихомирова, О. Уткіна, І. Попеску, О. Ємця, О. Лановенко, П. Надолішнього, С. Василенко, М. Панчука, В. Кучера, В. Наулка та М. Обушного. Наукова думка спрямована на гармонізацію українського законодавства, що регулює міжнародні відносини, з міжнародними нормативно-правовими актами.

Третю групу склали праці О. Антонюка та С. Римаренка. Науковці, аналізуючи роботи зарубіжних дослідників, подають моделі формування етнодержавознавчої думки країнами Європейського Союзу, США, колишнього СРСР, Китаю та ін. Автори аналізують міжнародні підходи до визначення терміна «національна меншина».

Четверта група історіографії дисертаційного дослідження відображена працями О. Калакури, В. Сергійчука, М. Литвина, Л. Алексієвець, І. Ільчук та О. Слободян. Автори здійснили історичні розвідки значного обсягу, в яких проаналізовано особливості україно-польських відносин у ХХ–початку ХХІ ст. Цікавими для дослідження є імена історичних постатей, які були задіяні у процесах україно-польських відносин. До цієї групи належать публікації польських авторів Є. Дамраша та Л. Карпальської, використані у дослідженні.

Праці, які увійшли до п'ятої групи аналізують стан розвитку польської культури в Україні на сучасному етапі. Тут можна виділити роботи

І. Оніщенко, О. Калакури, С. Римаренка, Т. Клиненко, Г. Ленгард, О. Овчарука та І. Іванюка. Дослідженню розвитку римо-католицької церкви присвятили свої публікації В. Єленський, І. Ломака, О. Грицина, Н. Кочан та М. Кирюшко.

Шосту групу «Особливості етнодемографічних характеристик» історіографії склали праці Н. Макаренко, Д. Шелест і автора дисертаційного дослідження.

Сьому групу «Етнічні конфлікти та протиріччя» розкривають наукові розвідки О. Кривицької, В. Котигоренко, В. Газіна, О. Каліщук, І. Кресіної і Н. Марчук. Автори класифікують етнічні конфлікти й аналізують протиріччя, що можуть викликати протистояння на етнічному ґрунті.

Джерельна база дослідження складається з нормативно-правових актів державних органів влади, архівних і документальних матеріалів, які за характером інформації можна поділити на шість груп. Перша група – нормативно-правові акти України та ЄС; друга – архівні матеріали центральних і обласних державних архівів України; третя – опубліковані документи й дані органів статистики; четверта – енциклопедії і довідники; п'ята – періодичні видання: українсько- та польськомовні; шоста – українські та польські Інтернет-видання.

Перша група дає перелік й аналіз формування правового поля держави, яке покликане регулювати міжнаціональні відносини в державі.

Друга група охоплює документи двох центральних державних архівних установ та Державного архіву Тернопільської області. У дисертаційному дослідженні використано 31 архівну справу, які зберігаються у 6 фондах. Значну їх частину введено до наукового вжитку вперше. Науково-історичну цінність становлять неопубліковані матеріали ф. Р-2 «Рада Міністрів УРСР» та ф. 5252 «Державний комітет України у справах національностей та міграції» ЦДАВО України.

Фонд 1 «Центральний Комітет Комуністичної партії України» ЦДАГО України містить важливі матеріали, що розкривають процеси руйнування держави Радянський Союз.

У Державному архіві Тернопільської області знаходимо матеріали, які проливають світло на регіональні особливості, характерні в кінці 80-х–початку 90-х рр. ХХ ст.

У фондах Р-1833 «Виконавчий комітет Тернопільської обласної ради народних депутатів», 3536 «Тернопільська обласна державна адміністрація» та 3537 «Представник Президента України в Тернопільській області» можна ознайомитись із процесами, що відбувались у Тернопільській області до та після проголошення незалежності України, під час налагодження перших контактів місцевих поляків із РП.

Третя група містить матеріали довідників головного управління статистики в Тернопільській області за даними переписів населення 1989 та 2001 рр.

Четверта група охоплює праці, що їх опублікували провідні наукові установи держави – Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України та Міжрегіональна академія управління персоналом. До нашої уваги «Мала енциклопедія етностатистики» і «Малий етнополітичний словник». Значний матеріал міститься у 10-ти томній Енциклопедії історії України Національної Академії Наук України.

До п'ятої групи належать матеріали «Бюлетеня Державного Комітету України у справах національностей та міграції» і «Вісника Держкомнацміграції України». У групі використані матеріали видань центральних органів влади – «Урядовий кур'єр», «Голос України» та «Відомості Верховної ради України». Із місцевих ЗМІ використані матеріали місцевих газет «Тернопіль вечірній», «Свобода», «Вільне життя», «Чортківський вісник» та ін. Автор також дослідив матеріали спеціалізованих наукових видань – «Український історичний журнал»,

«Український географічний журнал», «Відродження», «Розбудова держави», «Віче».

Не менш важливі матеріали польської газети в Україні «Kurier Galicyjski» й часопису Федерації польських організацій в Україні «Nasze Drogi». У роботі досліджені й матеріали польських газет «Gazeta Krakowska» і «Najwyższy Czas!».

До теми діяльності національних меншин та міжнаціональних відносин звертались Інтернет-газети «Українська правда» та ЗІК («Західна інформаційна корпорація»), які склали шосту групу. Сюди належать матеріали із сайтів польських об'єднань «Товариства польської культури імені ксьондза Броніслава Мірецького» з Підволочиська та «Польського культурно-освітнього товариства імені блаженної Марцеліни Даровської» з Бережан.

Проаналізовано кількісні та якісні показники польської громади Тернопільської області. У таблицях 1–3 відображено динаміку зміни чисельності поляків, порівняно статистичні дані за підсумками всесоюзного перепису населення 1989 р. та всеукраїнського перепису 2001 р.

Досліджено особливості створення польських національно-культурних товариств і охарактеризовано нормативно-правову базу держави та місцевих органів виконавчої влади, яка покликана сприяти відродженню національних меншин. Розкрито демографічні, культурно-історичні й соціально-економічні характеристики, які впливають на формування польської громади. У дослідженні значна увага приділена діяльності польських національно-культурних товариств, які відіграли важливу роль у налагодженні зв'язків між поляками області, – «Товариство відродження польської культури Кременецького району ім. Ю. Словацького», «Культурно-освітнє товариство Тернопільської області», «Українсько-Польське культурно-освітнє товариство ім. А. Міцкевича» (м. Чортків) та ін.

Охарактеризовано історичну спадщину (пам'ятники, монументи, могили, твори мистецтва, пам'ятки архітектури, наукові здобутки та літературні твори), що збереглася до наших днів.

Розглянуто основні напрямки діяльності національно-культурних товариств та роль дипломатичних місій РП в координації їхньої роботи.

Розкрито складні організаційні й матеріально-технічні питання, що постали перед новоутвореними релігійними римо-католицькими громадами та духовними навчальними закладами. Подано мережу римо-католицьких релігійних організацій Тернопільської області.

Особливу увагу приділено ролі окремих осіб, які сприяли польському «духовному ренесансу», а також обліку та збереженню храмів. На основі отриманих результатів окреслено перспективи подальшого розвитку римо-католицьких громад.

У дослідженні значна увага приділена зв'язкам поляків з історичною батьківщиною та описано форми комунікацій окремих адміністративних об'єднань Тернопільської області з містами, гмінами РП, проаналізовано роль польської національної меншини у налагодженні міжрегіональних зв'язків.

Досліджено стан і динаміку вивчення польської мови у загальноосвітніх та вищих навчальних закладах області за роки незалежності України. Подано мережу суботньо-недільних шкіл при польських національно-культурних товариствах і римо-католицьких громадах в окремих населених пунктах області. Висвітлено систему підготовки учителів польської мови та вивчення історії РП і проведено якісний аналіз відповідних підручників.

Висвітлено мережу польських національних етнографічних колективів, утворених при національно-культурних товариствах та римо-католицьких громадах. Охарактеризовано діяльність, репертуар і мистецькі жанри. Подано програми відзначення державних свят України, де були задіяні польські колективи.

Найяскравішими колективами, які популяризують польське мистецтво в Україні й за межами держави, є дитячий танцювальний ансамбль «Барвінок» з Кременця та змішаний україно-польський молодіжний камерний хор ім. Ю. Словацького, які мають у творчому доробку досвід спільних виступів із знаними польськими гуртами.

Колективи «Арка» (Підволочиськ), «Медобори» (Старий Скалат) і «Ластівочка» (Чортків) у своїй діяльності обмежуються концертами за місцем проживання, через що не набули широкої популярності, але виконують головне мистецьке завдання – духовне збагачення народу, відродження народних традицій, обрядів, звичаїв та відзначення польських державних свят (День Незалежності, День Конституції Польщі).

Проаналізовано внесок польської національної меншини Тернопільщини через призму соціально-правових та культурно-освітніх аспектів у розбудову незалежної України.

Ключові слова: Україна, Республіка Польща, українці, поляки, національно-культурні товариства, римо-католицька громада, перепис населення, генеральне консульство, костел, польська мова.

ANNOTATION

Tkach V. M. Polish national minority of Ternopil region: socio-legal, cultural-educational aspects (the end of the XX – beginning of the XXI century).

Dissertation for the degree of a candidate of historical sciences (doctor of philosophy) in specialty 07.00.01 – «History of Ukraine». Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Ternopil, 2018.

The dissertation highlights the results of a holistic analysis of the socio-legal, cultural-educational activities of the Polish national community of Ternopil region at the end of the XX century at the beginning of the XXI century.

In the first chapter scientific works are divided into seven groups. The first group includes works related to nation and state building. The second group includes papers connected with the political and legal status of the societies. The

third group consists of works which describe the peculiarities of international standards in the national policy implementation. The fourth one comprises papers on Ukrainian-Polish relations. The fifth group includes works which study the question of national culture, religion and education. The sixth one consists of the works related to the problems of ethno-demographic characteristics. The seventh group comprises works connected with ethnic conflicts and contradictions between national groups.

In the first group the world's experience and the formation of Ukrainian ethno-state idea are analyzed. Particularly valuable are the achievements of I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. The works by O. Rafalsky, O. Maiboroda, H. Zelenko, S. Rymarenko, O. Kryvytska, V. Kotyhorenko, O. Kalakura and L. Kovach are used in the research. On the basis of the world's experience, the authors have developed recommendations for the formation of a national model of the development of ethnopolitics.

In the thesis research scientific works by V. Yevtukh, L. Nahorna, Yu. Aleksieiev, S. Kulchytsky, A. Slyusarenko, O. Vlasyuk, V. Krysachenko, M. Stepyko, I. Zvarych, N. Lozko, M. Yarmolenko, O. Antonyuk and V. Rohozynsky are used. The authors represent other scientific institutions and have groundwork on the understanding of ethnic processes taking place in Ukraine.

The second group includes works by scientists of Koretsky Institute of State and Law V. Koretsky, Y. Shemshuchenko, V. Shapoval, I. Kresin, V. Denysov, O. Stoiko and others. The works are concentrated on the problem of the legal status of national societies and the development of political and legal mechanisms for counteracting the ethnopolitical disintegration of the state.

Within the given context, the works by L. Riaboshapko, O. Kartunov, V. Shyshkin, S. Shymon, Yu. Tykhomyrov, O. Utkin, I. Popesku, O. Yemets, O. Lanovenko, P. Nadolishny, S. Vasylenko, M. Panchuk, V. Kucher, V. Naulko and M. Obushny are investigated. The scientific idea is aimed at harmonization of

Ukrainian legal system, which regulates international relations, with international laws and regulations.

The third group comprises works by O. Antoniuk and S. Rymarenko. Analyzing the works of foreign researchers, the scientists submit models of the formation of ethno-state idea in the countries of the European Union, the United States, the former USSR, China, and others. The authors present international approaches to the definition of the term "national minority".

The fourth group of historiography of the thesis research is represented by the works of O. Kalakura, V. Serhiychuk, M. Lytvyn, L. Aleksiiievets, I. Ilchuk and O. Slobodian. The authors carried out a significant amount of historical research, in which the peculiarities of Ukrainian-Polish relations in the XX - early XXI centuries are analyzed. The events and names of historical figures that were used in the processes of Ukrainian-Polish relations are interesting for the study. This group includes the works by Polish authors Y. Damrash and L. Karpalska, which were used in the research.

The works included in the fifth group analyze the state of the development of Polish culture in Ukraine at the present time. The works by I. Onishchenko, O. Kalakura, S. Rymarenko, T. Klynchenko, H. Lenhard, O. Ovcharuk and I. Ivanyuk. V. Yelensky, I. Lomaka, O. Hrytsyna, N. Kochan and M. Kyryushko are dedicated to the investigation of the development of the Roman Catholic Church.

The sixth group "Features of ethnodemographic characteristics" of historiography comprises works by N. Makarenko, D. Shelest and the author of the thesis research.

The seventh group "Ethnic Conflicts and Contradictions" presents scientific investigations by O. Kryvytska, V. Kotyhorenko, V. Hazin, O. Kalishchuk, I. Kresina and N. Marchuk. The authors classify the ethnic conflicts and analyze the contradictions that may cause an ethnic conflict.

The source data base of the research consists of regulatory acts of state authorities, archival and documentary materials, which by the nature of

information can be divided into six groups. The first group includes regulatory acts of Ukraine and the EU; the second one - the archival materials of the central and regional state archives of Ukraine; the third one - the data of the statistical authorities; the fourth - encyclopedias and reference books; the fifth one – Ukrainian and Polish periodicals; the sixth - the Ukrainian and Polish Internet editions.

The first group provides a list and analysis of the formation of the legal framework of the state, which is intended to regulate interethnic relations in the state.

The second group presents the archival documents of state archival institutions and the state archive of Ternopil region. In the thesis research 31 archival affairs were used. These archival affairs are stored in 6 funds, 3 central and 3 regional archives. A significant part of them was introduced for scientific use for the first time. Unpublished materials of F. R-2 "Council of Ministers of the Ukrainian SSR" and F. 5252 "State Committee of Ukraine for Nationalities and Migration" of the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine (TsDAVO of Ukraine) make up the scientific and historical value.

Fund 1 "Central Committee of the Communist Party of Ukraine" Central State Archive of Public Organizations of Ukraine contains important materials that reveal the processes of the crash of statesmanship of the Soviet Union.

In the state archive of Ternopil region materials that shed light on the regional features in the late twentieth century are found.

In the funds R-1833 "Executive Committee of the Ternopil Regional Council of People's Deputies", 3536 "Ternopil Regional State Administration" and 3537 "Representative of the President of Ukraine in Ternopil region" you can get acquainted with the processes that took place in Ternopil region before and after the proclamation of Ukraine's independence.

The third group contains materials from the reference books of the Main Directorate of Statistics in Ternopil region according to the 1989 and 2001 population censuses.

The fourth group provides links to the publications that contain a set of knowledge developed by the leading scientific institutions of the state - Koretsky Institute of State and Law of the NASU, I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NASU and Interregional Academy of Personnel Management. Attention must be paid to "Small encyclopedia of ethno-state studies" and "Small ethno-political dictionary". Significant material is contained in the 10-volume Encyclopedia of the History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine.

The fifth group includes materials from "Bulletin of the National Committee of Ukraine on Nationalities and Migration" and "Herald of the State Committee of Nationalities and Migration of Ukraine". The materials of the central authorities' editions such as "Governmental Courier", "Voice of Ukraine" and "Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy" are analyzed in the research. Local newspapers "Ternopil Vechirni", "Svoboda", "Vilne Zhyttia", "Chortkiv Bulletin" and others are used in the thesis research. The author reviews the materials of the specialized scientific publications – "Ukrainian Historical Magazine", "Ukrainian Geographic Journal", "Renaissance", "State Building", and "Viche".

The author analyzes materials from the Polish newspapers such as "Kurier Galicyjski", "Gazeta Krakowska" and "Najwyższy Czas!" and the magazine of the Federation of Polish Organizations in Ukraine "Nasze Drogi". They are considered to be very important as well.

The sixth group comprises online newspapers *Ukraińska Pravda* and *ZIK* (Western Information Corporation), which studied the work of national minorities and international affairs. This group also includes materials from the sites of Polish societies "Society of Polish Culture named after the priest Bronisław Mirecki" from Pidvolochiysk and "Polish Cultural and Educational Society named after the Blessed Marcelina Darowska" from Berezhany.

The quantitative and qualitative indicators of the Polish community of Ternopil region are analyzed. The statistics on the results of the All-Union Census of 1989 are compared with the All-Ukrainian Census of 2001. The tabular form depicts the dynamics of changes in the number of Poles in the region.

It explores the peculiarities of the creation of Polish national-cultural associations and describes the normative-legal basis of the state and local executive authorities, which is intended to promote the processes of revival of national minorities. The demographic, cultural-historical and socio-economic characteristics that influence the formation of the Polish community are revealed. The investigation focuses on the activities of Polish national-cultural associations, which played a decisive role in establishing links between the Poles of the region – the Association of the Revival of Polish Culture of the Kremenets District named after Y. Slovatsky, the Cultural-Educational Association of the Ternopil Region, the Ukrainian-Polish Cultural-Educational Association named after A. Mickiewicz in Chortkiv and others.

It describes the historical heritage (monuments, memorials, graves, works of art, architectural monuments, scientific achievements and works of literature), which has survived from the previous generations of Poles inhabiting Ternopil region.

The main directions of activity of national-cultural associations and the role of diplomatic missions of the Republic of Poland in coordinating their work are considered.

It reveals the complex organizational and logistical issues that have arisen in front of the newly formed religious Roman Catholic communities and spiritual educational institutions. A system of Roman Catholic religious organizations from the Ternopil region is presented.

Particular attention is paid to the role of individuals who struggled for the Polish «spiritual Renaissance», as well as the issue of keeping records and preserving of temples. On the basis of the obtained results, the prospects for the further development of the Roman Catholic communities are outlined.

The investigation focuses on the relations of the Poles with the historical motherland and describes the forms of communication of individual administrative associations of the Ternopil region with the cities, gmina of the Republic of Poland and describes the role of the Polish national minority in establishing interregional relations.

The analysis of the state and dynamics of the study of the Polish language in secondary and higher educational institutions of the region during the years of Ukrainian independence has been made. The system of Saturday and Sunday schools is presented at the Polish national-cultural associations and Roman Catholic communities in some settlements of the region. The system of preparation of teachers of the Polish language and study of the history of the Republic of Poland is described. It conducts a review of the quality of the relevant textbooks.

The investigation highlights a system of Polish national ethnographic collectives, created attached to national-cultural associations and Roman Catholic communities. It describes touring activities and names of artistic directors. Repertoire and artistic genres covered by the mentioned groups are investigated. It presents programs of celebration of state holidays of Ukraine, where Polish collectives were involved.

The most striking groups popularizing Polish art in Ukraine and abroad are the children's dance group "Barvinok" from Kremenets and the mixed Ukrainian-Polish youth chamber choir named after Yu. Slovatsky, who have experience of joint performances with well-known Polish groups.

The groups "Arka" (Pidvolochysk), "Medobory" (Stary Skalat) and "Lastivochka" (Chortkiv) perform only in Ukraine, that is why they have not gained much popularity, but fulfill the main artistic tasks: spiritual enrichment of the people, the revival of the people's traditions, rites, customs and celebration of Polish national holidays (Independence Day, Constitution Day of Poland).

A systematic analysis of the achievements of local Poles from the end of the XX th to the beginning of the XXI century was conducted. The results are

presented in materials published in scientific collections and tested during scientific conferences.

Key words: Ukraine, Republic of Poland, Ukrainians, Poles, national-cultural associations, Roman Catholic community, population censuss, General Consulate, temple, Polish language.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

I. Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Ткач В. Участь етнічних меншин Поділля в процесі становлення української державності // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Вип. 10. 2000. С. 150–157.

2. Ткач В. Соціокультурні тенденції діяльності національних меншин Поділля у 90-х рр. ХХ ст. // Наукові праці Кам'янець-Поділ. держ. педуніверситету: Іст. науки. 2002. Т. 8. (10). С. 423–427.

3. Ткач В. Культурно-освітня діяльність поляків Тернопільщини наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. // Мандрівець. 2007. № 2 (67) березень–квітень. С. 47–51.

4. Ткач В. Порівняльна характеристика національної структури населення Тернопільської області (за результатами Всесоюзного перепису населення 1989 року та Всеукраїнського перепису 2001 року) // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Вип.1. 2012. С. 150–153.

5. Ткач В. Організація національно-культурного життя поляків Чортківщини у 1989–2017 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2017. Вип. 2. Ч. 3. С. 146–149.

6. Ткач В. Польсько-українське культурно-освітнє товариство ім. Адама Міцкевича в місті Чорткові: історія становлення та перспективи

розвитку // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2017. Вип. 20. С. 366–370.

7. Ткач В. Роль польської національної меншини Тернопільщини у налагодженні міжрегіональних україно-польських відносин // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. 2018. Вип. 131 (4). С. 115–119.

8. Ткач В. Польська громада міста Тернополя у 1989–2018 роках: освіта, релігія та культурна діяльність // Молодий вчений. № 7 (59), липень 2018. С. 32–36.

II. Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

9. Ткач В. Поляки Тернопільщини // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Україна наукова '2003». Том 7. Історія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2003. С. 27–29.

10. Ткач В. Діяльність національно-культурних товариств Тернопільщини в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. // Проблеми і перспективи наук в умовах глобалізації: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Тернопіль: ТНПУ ім.В.Гнатюка, 2006. С. 31–39.

11. Ткач В. Тернопільщина: національні меншини та релігійне питання // Конфесійне багатоманіття України в контексті духовного і національного відродження. Науковий збірник / За редакцією проф. Колодного А. М. проф. Гудими А. М. та ін. Тернопіль: Видавець ТДТУ ім. І. Пулюя, 2007. С. 101–105.

12. Ткач В. Культурно-освітня діяльність поляків Кременецького району Тернопільської області в кінці ХХ на початку ХХІ ст. // Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 23–24 лютого 2018 р.). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2018. С. 105–109.

13. Ткач В. Поляки Бережанського району Тернопільської області у 1989–2017 роках // Матеріали XV міжнародної науково-практичної

конференції «Дослідження із суспільних наук у 2018 році». Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. С. 141–145.

14. Ткач В. Поляки Гусятинського району Тернопільської області у 1989–2017 роках // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «ScienceMax I». Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. С. 7–10.

15. Ткач В. Духовне відродження польської громади Тернопільщини у 1989–2017 роках // International Multidisciplinary Conference «Key Issues of Education and Sciences: Development Prospects for Ukraine and Poland» Stalowa Wola, Republic of Poland, 20–21 July 2018. Volume 5. Stalowa Wola: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2018. S. 114–117.

16. Ткач В. Полонія Підволочиського району Тернопільської області у 1989–2018 рр.: релігійний та культурно-освітній аспекти // Актуальні питання суспільних наук: наукові дискусії: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 17–18 серпня 2018 року). Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація». 2018. С. 28–31.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АК – Армія Крайова.

АПН України – Академія педагогічних наук України.

ВВіР – Відділ віз і реєстрацій.

Грн. – гривня.

Держархів Тернопільської обл. – Державний архів Тернопільської області.

ЄС – Європейський Союз.

ЗМІ – засоби масової інформації.

ЗОШ – загальноосвітня школа.

КДБ – комітет державної безпеки.

Крб. – карбованець.

МВС України – Міністерство внутрішніх справ України.

МДБ – Міністерство державної безпеки.

НАН України – Національна академія наук України.

ОБСЄ – Організація з безпеки та співробітництва у Європі.

ОДА – обласна державна адміністрація.

ООН – Організація об'єднаних націй.

ОУН – Організація українських націоналістів.

РДА – районна державна адміністрація.

РКЦ – Римо-Католицька Церква.

РП – Республіка Польща.

СПУ – Спілка поляків України.

СРСР – Союз радянських соціалістичних республік.

США – Сполучені Штати Америки.

УАПЦ – Українська Автокефальна Православна Церква.

УГКЦ – Українська Греко-Католицька Церква.

УПА – Українська повстанська армія.

УПЦ КП – Українська Православна Церква Київського Патріархату.

УРСР – Українська радянська соціалістична республіка.

ФПО в Україні – Федерація польських організацій в Україні.

ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України.

ЦК КПРС – Центральний комітет Комуністичної партії Радянського Союзу.

ЮНЕСКО – організація об'єднаних націй з питань освіти, науки і культури.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	1
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	17
ВСТУП.....	21
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЧНІ, ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ТА ТЕОРЕТИКО – МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	26
1.1. Історіографія проблеми.....	26
1.2. Джерельна база.....	53
1.3. Методологія дослідження.....	64
Список використаних джерел до розділу 1.....	71
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЛЬСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ.....	89
2.1. Чисельність та демографічні характеристики	89
2.2. Форми комунікацій поляків з історичною батьківщиною.....	97
Список використаних джерел до розділу 2.....	112
РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ПОЛЬСЬКИХ ТОВАРИСТВ.....	122
3.1. Особливості створення та функціонування польських національно-культурних товариств.....	122
3.2. Основні напрямки діяльності польських національно- культурних товариств.....	141
3.3. Роль та участь польської національної меншини у налагодженні економічних та культурних зв'язків між містами України та Польщі.....	151
Список використаних джерел до розділу 3.....	159

РОЗДІЛ 4. КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКОЇ ГРОМАДИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	182
4.1. Збереження польської культурно-історичної спадщини.....	182
4.2. Відновлення та функціонування римо-католицьких релігійних громад.....	191
4.3. Вивчення польської мови у суботньо-недільних школах та державних освітніх закладах.....	204
4.4. Діяльність польських етнографічних колективів.....	214
Список використаних джерел до розділу 4.....	221
ВИСНОВКИ.....	234
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	240
ДОДАТКИ.....	293

ВСТУП

Актуальність досліджуваної теми очевидна з огляду на багатовікову історію проживання поляків у досліджуваному регіоні в попередні періоди історії та відсутність комплексного вивчення стану й ролі польської національної меншини у розвитку Тернопільської області наприкінці ХХ–початку ХХІ ст. Робота передбачає узагальнене висвітлення діяльності польських національно-культурних товариств у контексті відродження їх культурного та духовного життя. У дослідженні особлива увага приділена соціально-правовому і культурно-освітньому аспектам функціонування польської національної меншини Тернопільщини.

У період між переписами населення 1989 і 2001 рр. відбулися суттєві кількісні та якісні зміни, у низці випадків – істотні. Загальна кількість поляків Тернопільщини зменшилася, однак у дослідженні прослідковуються відчутні якісні зміни, що свідчить про відродження польського національного життя та позитивні результати етнодержавної політики України.

Вивчення польської національної меншини Тернопільщини дає змогу оцінити конкретні заходи України у кінці ХХ – початку ХХІ ст., що сприяли економічному та культурному розвитку національного життя, зокрема, формування середовищ, у яких поляки отримали змогу задовільняти свої потреби.

У кінцевому результаті, на прикладі поляків, це дає можливість глибше зрозуміти значущість сучасних національних процесів, що мають місце в нашій державі та, на перспективу, уникнути помилок, котрі виникають на міжнаціональному ґрунті в суспільному житті багатьох країн світу.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Дисертаційна робота виконана в рамках напряму «Актуальні проблеми історії ХІХ – ХХІ ст.»

(номер державної реєстрації 0116U002130) кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Мета дослідження: здійснити цілісний аналіз соціально-правових та культурно-освітніх аспектів діяльності польської національної меншини на Тернопільщині кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Основні завдання:

- проаналізувати історіографію, джерельну базу та теоретико-методологічні засади дослідження;
- охарактеризувати чисельність та демографічні зміни польської національної меншини Тернопільщини;
- визначити форми комунікації поляків з історичною батьківщиною;
- висвітлити особливості створення і функціонування польських національно-культурних і етнографічних товариств;
- дослідити основні напрямки діяльності польських інституцій;
- оцінити роль і участь польської національної меншини у налагодженні економічних і культурних зв'язків між містами України і Польщі;
- показати значення польської громади у збереженні культурно-історичної спадщини, відновленні римо-католицьких костелів, вивченні польської мови в суботньо-недільних і державних закладах освіти Тернопільщини.

Об'єктом дисертаційного дослідження є національні меншини України досліджуваного періоду.

Предметом дослідження виступають соціально-правові та культурно-освітні аспекти функціонування польської національної меншини Тернопільщини (кінець ХХ – початок ХХІ ст.).

Хронологічні рамки охоплюють кінець ХХ – початок ХХІ ст. – період становлення й розвитку польської національної меншини на Тернопільщині.

Територіальні межі охоплюють територію сучасної Тернопільської області.

Методологічну основу дослідження становлять головні принципи історичного пізнання – об’єктивності та історизму. У роботі застосовано наступні методи дослідження: метод аналізу та синтезу, діалектичний метод, системний, порівняльно-історичний, типології, верифікації, синергетичний та міждисциплінарний методи.

Наукова новизна отриманих результатів дисертації полягає в тому, що *вперше*:

- комплексно проаналізовано соціально-правовий аспект життєдіяльності польської національної меншини Тернопільської області окресленого періоду;

- обґрунтовано рівень міжнаціонального діалогу та вплив українського населення на розвиток польської національної меншини Тернопільщини;

- доведено, що зі здобуттям незалежності України, польська національна меншина отримала можливість формувати своє національне і культурне життя;

- запропоновано авторську періодизацію розвитку польської національної меншини Тернопільської області;

- досліджено шляхи відновлення релігійних громад Римо-Католицької Церкви (далі – РКЦ) та стан костелів і монастирів на Тернопільщині;

- систематизовано інформацію стану налагодження культурно-господарських зв’язків між містами Тернопільщини та Республіки Польщі (далі – РП);

- прослідковано форми комунікацій місцевих поляків з історичною батьківщиною;

поглиблено:

- аналіз політики місцевих виконавчих органів влади щодо сприяння діяльності польських національних товариств та створення релігійних громад РКЦ;

– вивчено етапи створення польських національно-культурних товариств та подано перелік активних громадських діячів польської громади краю;

– з’ясовано основні напрямки роботи, зміст та особливості діяльності польських національно-культурних товариств у Тернопільській області;

набуло подальшого розвитку:

– дослідження стану вивчення польської мови в суботньо-недільних школах та державних навчальних закладах;

– вивчення розвитку польських етнографічних колективів, репертуару та здійснення ними гастрольної діяльності;

– з’ясування збереження історичної спадщини, пов’язаної із польською громадою Тернопільщини.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданні кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка, щорічних наукових конференціях професорсько-викладацького складу цього вишу, міжнародних і всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях.

Міжнародні конференції: Міжнародна науково-практична конференція «Україна наукова ‘2003» (16–20 червня 2003 р., Дніпро–Черкаси); XV міжнародна науково-практична конференція «Дослідження із суспільних наук у 2018 році» (16 лютого 2018 р., м. Вінниця); V Міжнародна науково-практична конференція «Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності» (23–24 лютого 2018 р., м. Одеса); Міжнародна науково-практична конференція «Science Max I» (2 березня 2018 р., м. Краматорськ); Міжнародна мультидисциплінарна конференція (20–21 липня 2018 р., Стальова Воля, Польща) та Міжнародна науково-практична конференція (17–18 серпня 2018 р., м. Київ).

Всеукраїнські конференції: II Всеукраїнська наукова конференція «Проблеми і перспективи наук в умовах глобалізації» (7 листопада 2006 р.,

м. Тернопіль); Наукова конференція «Конфесійне багатоманіття України в контексті духовного і національного відродження» (27 квітня 2007 р., м. Тернопіль).

Публікації. Основні положення дисертації викладені у 16 наукових публікаціях (8 статей у наукових фахових виданнях, 4 з яких включені до міжнародних наукометричних баз даних і 8 – матеріали наукових конференцій).

Структура дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (483 найменування), восьми додатків (7 таблиць та 1 текстовий матеріал). Загальний обсяг дисертації складає 319 сторінок, з яких 175 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЧНІ, ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Активні дослідження проблем етнонаціонального розвитку в контексті українського державотворення розпочалися ще у 90-ті роки минулого століття. Вітчизняні вчені започаткували низку напрямків вивчення етнонаціональних відносин, етнополітичного та етнодержавного розвитку, в тому числі у контексті осмислення розвитку національних культур. Автори у науковій літературі широко висвітлюють процеси національного життя в умовах поліетнічного українського суспільства.

Історіографію проблеми поділено на сім груп за проблемно-тематичним принципом. До першої групи відносимо праці, пов'язані з національно-державним будівництвом; до другої – політико-правового статусу національних товариств; до третьої – особливостей міжнародних стандартів у реалізації національної політики; до четвертої – наукові дослідження з українсько-польських відносин; до п'ятої – праці, що вивчають питання розвитку національної культури, релігії та освіти національних меншин; до шостої – проблеми етнодемографічних характеристик; до сьомої – етнічних конфліктів та протиріч на національному ґрунті.

Характерною рисою першої групи є те, що праці відображають період осмислення світового досвіду і становлення української етнодержавознавчої думки.

Засадничими у напрямку вивчення розвитку національних культур в Україні та їх впливу на культуру титульної (української) нації є напрацювання Інституту політичних і етнонаціональних досліджень

НАН України ім. І. Ф. Кураса. Ми використали праці провідних фахівців даної установи – І. Кураса, О. Рафальського, І. Шаповала, М. Панчука, О. Калакури, Л. Ковач, Н. Макаренко, В. Котигоренка тощо. [60].

Важливим джерелом дослідження є праці науковців, опубліковані в «Наукових записках» Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України та монографії науковців [55, с. 308–319; 57, с. 311–322].

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України працює у напрямку вироблення нових парадигм етнонаціонального розвитку, запобігання конфліктності в етнонаціональній сфері та моделювання оптимальних варіантів етнополітики держави. У книзі «Етнополітичний розвиток України: досвід, проблеми, перспективи» чи не вперше зроблена спроба глибокого аналізу суспільних процесів та поряд із розглядом етнонаціональної ситуації в Україні, проаналізовано досвід інших країн, що вже пройшли період національно-державного становлення. Праця охоплює широкий спектр питань, актуальних у процесі новітнього українського державотворення. Крім І. Кураса, до авторського колективу увійшли також уже відомі українській і світовій науці вчені Л. Нагорна та В. Євтух [29].

У той же час спостерігаємо відсутність додаткового матеріалу. Видання містить теоретичний виклад положень та норм, що дають загальне сприйняття досліджуваної теми. На нашу думку, варто було б вмістити практичні рекомендації, які б стали у нагоді працівникам вищих органів влади та органів виконавчої влади на місцях, допомогли б формувати етнонаціональну політику. Адже у нашому дисертаційному дослідженні розкриваємо темпи національного пробудження, зокрема, польської національної меншини, яка активно розбудовує мережу національно-культурних товариств.

У праці «Україна на зламі історичних епох (Державотворчий процес 1985–1999 рр.)» викладено основні закономірності, події і факти

п'ятнадцяти років вітчизняної історії. Посібник складається з восьми лекцій, у яких проаналізовано національно-духовне відродження та державотворчий процес в Україні. Автори (Ю. Алексеев, С. Кульчицький, А. Слюсаренко) виявляють причини, рушійні сили й результати процесу, який зумовив неочікувану для багатьох появу в Європі найбільшої (крім Росії) за територією і однією з найчисельніших за населенням нової держави – України [2]. Цікавою для сприйняття й аналізу є відособлена, позбавлена політичної упередженості форма подачі матеріалу.

У монографії «Національні меншини України у ХХ столітті» особлива увага приділена політико-правовому статусу національних меншин України, а їхній розвиток розглянуто в контексті розвитку культури та історії українського народу [89]. У книзі здійснено історичний екскурс щодо особливостей розвитку міжнаціонального спілкування на українських землях у ХХ ст. Опираючись на досвід минулого, автори висвітлили особливості духовного відродження на початку 90-х років минулого століття. Охарактеризовано кількісні показники різних національних груп, зокрема, поляків [89].

У цьому дослідженні подано широкий фактологічний матеріал. На увагу дослідників заслуговують карти, де позначено мережу національно-культурних товариств і районування національних сільських рад та інших органів самоврядування.

Продовженням цієї теми стала монографія І. Кураса «Етнополітологія. Перші кроки становлення» [66]. У дослідженні значна увага приділена питанням етноконфесійної, мовної та етнокультурної політики. Також у праці узагальнено здобутки українського етностатистичного вивчення за роки незалежності.

У 1999 році Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України та Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України за редакцією Ю. І. Римаренка продовжили розвиток наукового напрямку етностатистичного вивчення у книзі «Національно-державне будівництво:

Концептуальні підходи, сучасна наукова література», де розвитку національних культур присвячено окремий розділ – «Духовно-культурне життя, культура міжетнічного спілкування» [91]. Автори звертають увагу на питання розвитку культури міжетнічного спілкування та необхідності шанобливого ставлення до осіб інших національностей.

Для прикладу наведені моделі самоорганізації етносів в умовах закритого та відкритого суспільств. Уміло подані самозахисні рефлексії, якими різні етнічні групи озброюються з метою самозбереження.

Цікавою і важливою у плані вивчення особливостей та феномену українського соціуму є колективна монографія «Український соціум», що вийшла у світ за редакцією В. Крисаченка. Автори дослідження (О. Власюк, В. Крисаченко, М. Степико) вважають, що етнополітичні процеси у незалежній Україні відбуваються в умовах трансформування суспільства від авторитарно-тоталітарної системи до демократичної, правової, соціальної держави. Вони супроводжуються етнічним ренесансом, активною участю етнічних спільнот у формуванні нової моделі співжиття громадян України [155]. Характерною ознакою цього поступу, зазначили дослідники, є з одного боку, утвердження української нації, національних меншин як дієвих суб'єктів та сталих структурних компонентів українського соціуму, а з іншого – їх інтеграція і становлення багатоетнічного українського народу (за Конституцією України) – української політичної нації. Вагоме місце етнонаціонального чинника у державотворенні об'єктивно спричинило підвищення наукового і практичного інтересу до вивчення визначальних тенденцій розвитку етнополітичної сфери, що висуває перед ученими-суспільствознавцями завдання розгортання фундаментальних досліджень із цієї проблематики.

Актуальною і важливою у контексті нашої проблематики є монографія «Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2006» за редакцією професора О. Власюка [153]. Науковці прагнуть вирішити концептуальні та першочергові питання внутрішньої політики. Автори вважають, що

оптимальні перспективи розвитку Української держави передбачають з'ясування передумов політичної і психологічної соборності українства як етнічної спільноти.

На думку М. Степико, спосіб буття певного народу забезпечує його ідентичність. У праці «Буття етносу. Витоки, сучасність, перспективи» дослідник трактує кожен етнос як специфічну форму існування (способу буття). Якщо в цю формулу внести зміни, нав'язати інший спосіб проживання та господарювання – розпочнеться поступова руйнація національної самобутності, а звідси і самоідентифікація та пошук нових форм та національних моделей. Автор навів приклади і форми асиміляції польського населення України. Праця М. Степико за понятійним апаратом сприяє веденню дискусії на наукову тематику, адже охоплює фактологічну й термінологічну бази, починаючи з античних часів і до нашої доби [129].

Монографія Г. Зеленько «Навздогінна модернізація»: досвід Польщі та України» окреслює шляхи сучасного державотворення в Україні [42]. Автор порівнює владні моделі Польщі й України в контексті розвитку суспільно-політичних процесів.

У монографії «Етнополітика в Україні: регіональний контекст» І. Зварич розглядає державну етнонаціональну політику в контексті вивчення регіональних особливостей [41]. Автор бачить розв'язання етнонаціональних конфліктів через проведення політики децентралізації та надання більших прав органам місцевого самоврядування. У праці зроблено екскурс у міжнародно-правові стандарти захисту прав національних меншин.

Високий рівень асиміляції поляків України пояснюється їх розпорошеністю на Тернопільщині. У книзі «Етнодержавознавство» Н. Лозко трактує втрату комунікації із представниками своєї етної групи як одну із головних причин асиміляції [76]. Саме колективна етнічна свідомість забезпечує живучість етносу. Автор вважає, що розуміння своєї

приналежності до певного етносу може бути приспане. Для пробудження національної свідомості достатньо сприятливих обставин.

За відсутності зовнішнього подразника такі етноси приречені на повільне згасання. Подібна ситуація в нашому випадку спостерігалася щодо польської національної меншини Тернопільщини.

До питання регіональних особливостей в етнонаціональних відносинах звертається О. Рафальський. Автор акцентує, що проголошення незалежності України та відхід від радянської централізованої системи породило децентралізацію в державі, а від так і етнополітичну регіоналізацію. Аналізуючи праці зарубіжних дослідників, О. Рафальський приходять до висновку про вкрай суперечливі наслідки таких процесів. Саме регіоналізація, на думку автора, сприяє виникненню етнопсихологічних та етнокультурних відмінностей, що, своєю чергою дає змогу політичним елітам паразитувати на темі етнонаціональних відносин та підштовхуванню національних еліт до автономізації [111, с. 135–148].

Міркування О. Рафальського з окреслення регіональних етнокультурних відмінностей продовжує на прикладі Західної та Східної України М. Яромоленко. На думку автора, у плані набуття регіональних особливостей нам необхідно враховувати багаторічні українсько-російські та українсько-польські історичні відносини. Саме ця формула визначально впливала на етнополітичні процеси початку 90-х років ХХ ст. в Україні [161, с. 354–365].

Автори збірника «Етнополітологія в Україні. Становлення. Що далі?» роблять екскурс в історичне минуле України і розкривають етапи становлення етнополітичної думки. До нашої уваги праця М. Панчука та О. Калакури «Національні меншини як суб'єкт етнополітичних досліджень», де дослідники окреслюють місце національних меншин у нормативно-правових актах сучасної України [31].

У книзі «Основи етнодержавознавства» автори, поряд із проблемами етнодержавознавства, подають детальний термінологічний інструментарій

[94]. У контексті розгляду українського державотворення виділяють співвідношення етнічного, національного і державного чинників. Розглянуто теоретико-методологічні та політико-правові засади формування сучасної етнодержавної політики.

У праці «Етнополітика. Проблеми і пріоритети» О. Антонюк наголошує, що сучасній українській державі потрібна науково обґрунтована національна політика, яка б у комплексі розв'язувала проблеми українського соціуму: проблеми корінного населення, української діаспори та етносів, котрі населяють Україну [5]. Потребує приведення у відповідність і українське законодавство, адже основні нормативно-правові акти, що регулюють міжнаціональні стосунки, були прийняті значно раніше Конституції, а це своєю чергою, як стверджує автор, породило ряд невідповідностей. При формуванні власної етнополітичної концепції Україна має враховувати міжнародний досвід [5, с. 49–57].

За сприяння Державного комітету України у справах національностей та міграції у 2004 р. видано збірник праць «Міжнаціональні відносини та національні меншини України: Стан, перспективи». Ми дослідили працю О. Рафальського «Національні меншини України в історико-етнологічних дослідженнях кінця ХХ ст. Джерела з історії національних меншин в Україні ХХ ст.», який розглядає питання використання здобутків у етнонаціональному напрямку одним із чинників набуття суб'єктості в міжнародній політиці [84, с. 143–159].

Питання ролі засобів масової інформації та діяльності національних меншин досліджує В. Рогозинський у праці «Роль засобів масової інформації в етнокультурному відродженні національних меншин України». Автор наголошує на допустимості висвітлення в Україні діяльності національних меншин російською мовою, а не державною – українською мовою. На думку дослідника, висвітлювати діяльність національних товариств в Україні необхідно або мовою меншини, або державною мовою [115, с. 17–19].

Своєю чергою, автори монографії «Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості» детально описують теоретико-методологічний інструментарій вивчення етнополітичних процесів [30]. Особлива увага приділена тенденціям сучасної етнополітичної динаміки, регіональних сегментів та державного менеджменту в оптимізації етнонаціональних відносин.

Значний фактичний матеріал подано у монографії «Галичина в етнополітичному вимірі», що видав у 2017 р. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. У праці детально розглянуті етнополітичні процеси в Галичині після Другої світової війни в умовах радянської тоталітарної системи та подальший розвиток зі здобуттям незалежності України. Подано характеристику причин протистояння між УГКЦ та РКЦ на початку 90-х років ХХ ст. і особливостей відродження польської національної меншини в областях Західної України [19].

У дослідженні згадані окремі події у Тернопільській області. Автори опрацювали низку документів місцевих органів влади та проаналізували процеси і тенденції у міжнаціональних відносинах.

На нашу думку, тут домінує загальний контекст. Для цієї праці доречним було б детальніше зупинитися на ситуації в окремих областях, де можна простежити певні особливості формування мережі національно-культурних товариств, та розвитку польської національної меншини, а також процесів щодо відновлення мережі РКЦ.

Підсумовуючою у цьому ряду є монографія «Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій у сучасній Україні», що стала узагальненням роботи Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України в 2014–2016 рр. [28]. Авторський колектив зробив висновки з раніше отриманих результатів та переосмислив підходи до міжконфесійних відносин, мовної політики і розвитку національних культур в умовах випробування війною.

До другої групи увійшли праці науковців Інституту держави і права ім. В. М. Корецького та дослідників у галузі права.

Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України є провідною науково-дослідною установою юридичного профілю в Україні, яка закладає правові основи етнонаціональної політики держави. У нашій роботі використані праці провідних дослідників даної установи – Ю. Шемшученко, І. Кресіна та О. Стойко, які досліджували питання правового забезпечення в галузі етностановознавства [95].

Ці автори у роботі «Етнополітична безпека України: політико-правові механізми протидії етнополітичній дезінтеграції держави» проаналізували міжнародний досвід розпаду держав через міжетнічні протистояння та окреслили шляхи досягнення етнополітичної безпеки України. У згаданій монографії науковців Інституту держави і права ім. В. М. Корецького наведено базові правові норми, дотримання яких сприятиме міжнаціональній згоді в суспільстві [26].

У монографії Л. Рябошапко «Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000)» проаналізовано закономірності формування, зміни та розвитку правового становища національних меншин на різних етапах історії України. Охарактеризовано правові взаємини української державності й національних меншин у 1917–1920 рр. і простежено реалізацію радянської національної політики стосовно національних меншин упродовж 1920–1991 рр.: розглянуто новий етап у правовому становищі національних меншин після проголошення незалежності Української держави 1991 р. [122].

Автор вважає, що процес динамічного розвитку людської цивілізації, особливо у ХХ ст., поступово привів до розуміння необхідності дотримання прав людини як вищих загальнолюдських, моральних, правових, культурних цінностей та їхнього законодавчого оформлення в міжнародному і внутрішньодержавному праві.

У рамках останнього пріоритетну роль серед інших галузей права відіграють норми конституційного права. Завдяки загально регулятивному

характеру вони закріплюють систему найважливіших відносин держави й особи через такі самостійні елементи, як громадянство, загальна правоздатність (тобто здатність мати права і виконувати обов'язки), юридичні гарантії, взаємна відповідність, що сукупно утворює інститут правового становища громадян. Це поняття по-різному тлумачать у юридичній літературі, однак заперечень щодо органічної єдності названих вище ознак не висловлюють [122].

У роботі використано низку праць, що підтверджував Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. До таких належить, зокрема, монографія «Українська політична нація: генеза, стан, перспективи», яка вийшла у світ за редакцією В. Крисаченка. У цій праці розглянуті ключові проблеми сучасного націєтворення в Україні як концептуальної політичної константи. Висвітлені генеза українського етносу, історичний досвід формування української політичної нації, етнокультурні, суспільно-політичні й загальноцивілізаційні підстави її становлення на сучасному етапі. На тлі процесів сучасного націєтворення розглянуто проблеми політичної культури, соціогенних ризиків. Глобалізація світових процесів, інтеграція колись просторово віддалених регіонів у єдину світову спільноту спричиняють принципово нові, донині невідомі проблеми, що робить конче необхідним пошук нових відповідей на, здавалося б, традиційні питання державного будівництва [154].

У праці «Етнічна меншина – поняття, ознаки, функції» В. Євтух зупинився на визначенні понятійного трактування таких явищ, як етнос, нація, меншина. Термін «етнічна меншина» він аналізує в соціологічному аспекті, де «етнічна меншина» – це певний соціум з певними особливостями, що визначають його походження. Даючи юридичний виклад концепції «меншина», В. Євтух приходить до висновку, про необхідність його захисту у правовому полі від можливих утисків [33, с. 159–174].

Також цей автор у праці «Національні меншини – об'єкт державної етнополітики» характеризує специфіку формування сучасної етнополітичної

карти України. Акцентує увагу на зміні специфіки етнополітичної ситуації. У радянські часи, наголошує автор, міжнаціональний діалог змушений був формуватися через російське населення, а в Україні – через українців як титульну націю. Дисперсність розселення національних меншин та повернення депортованих народів змушують українську державу з прискіпливішою увагою ставитися до формування міжнаціональних зв'язків у новітній українській державі [35, с. 3–9].

У праці «Меншина – не ознака меншовартості» О. Кривицька торкається виникнення та пояснення терміна «етнічна меншина». Автор аналізує пострадянський спадок, що дістався Україні, та, опираючись на досвід світових дослідників, виокремлює термін «етнічна меншина» як характеристику етносоціальних процесів у державі [64, с. 123–129].

Поетапно розписує процес формування національно-етнічних товариств в Україні Л. Ковач у праці «Національно-культурні товариства України: сучасний стан та проблеми розвитку». До 2008 р., за інформацією дослідниці, представники 38 етносів зареєстрували свої національно-культурні товариства. Це свідчить, на думку автора, щонайменше про дві ралії: бажання працювати у правовому полі держави та визнання нормативно-правової бази, що регламентує діяльність таких; здатність даних етнічних груп до самоорганізації [58, с. 97–107].

Також Л. Ковач у дослідженні описує спротив у кінці 80-х років ХХ ст. на Донбасі. Національно-культурні товариства місцева номенклатура сприймала як потенційну загрозу виникнення міжнаціональних конфліктів. А досвід нинішніх днів показує, що саме національні товариства (крім російських) захищали інтереси України в подоланні хвилі сепаратизму 2014 р. та пізніше [57, с. 311–322].

Питанню участі національних меншин у виборчому процесі присвячена праця О. Майбороди «Етнічна карта на парламентських виборах не стане козирною: не той розклад», де автор розкриває намагання розіграти етнічну карту на виборах до Верховної Ради України 2002 року [78, с. 24].

Щодо впливу національних меншин на політику держави, то цікавим є, на нашу думку, аналіз виборчого законодавства у дослідженні Л. Роздайбіди «Виборча система і національні меншини в Україні». Автор робить висновок, що через малочисельність та розпорошеність національні меншини України за чинного пропорційного виборчого законодавства серйозно впливати на політику держави не можуть. У всіх регіонах держави чисельно домінують представники титульної української нації. Шанси поборотись за владу та впливати на прийняття рішень представники національних меншин мають лише на регіональному рівні, де діє мажоритарна виборча система [116, с. 262–266].

До питання гармонізації українського законодавства, що регулює міжнаціональні відносини, з міжнародними нормативно-правовими актами звертались О. Картунов «Етнополітологія. Данина моді чи вимога часу?» [53, с. 128–137], В. Шишків «Рада Європи: інституції захисту прав людини» [160, с. 74–85], С. Шимон «Законодавство України і міжнародне право. Питання гармонізації» [159, с. 150–152], Ю. Тихомиров «Право: национальное, международное, сравнительное» [132, с. 145–159], О. Уткін «До громадянської злагоди через етнічний плюралізм» [156, с. 22–39], І. Попеску «На шляху до цивілізаційного полінаціонального суспільства» [105, с. 142–156] та С. Василенко «Українська геополітика. Вектор визначено» [12, с. 62–71], адже Україна визнала верховенство міжнародного права, починаючи від Загальної декларації прав людини до рішень Європейської комісії та Європейського суду з прав людини.

Дискусійним залишається питання вибору системи та моделі розвитку української держави. Науковці у своїх розробках опираються на досвід як вітчизняних, так і закордонних дослідників. Тут варто звернути увагу на праці М. Панчука «Етнополітична модель розвитку держави» [99, с. 4–6], О. Ємця «Меншини в Україні» [37, с. 46–47], І. Попеску «Людина в державі: гармонія права» [104, с. 7] та О. Лановенко «Вихід один – етнокультурна інтеграція» [68, с. 74–84].

У статті «Самоорганізація національних меншин в адміністративній реформі» П. Надолішній акцентує увагу на необхідності обрання національно-культурних автономій при проведенні адміністративно-територіальної реформи. Саме такі автономії, на думку автора, забезпечуватимуть максимально можливі умови для повноцінного розвитку меншин [86, с. 70–84].

У дослідженні проаналізовано особливості реалізації національної політики в Радянському Союзі, адже Україна тривалий час перебувала у складі цього державного утворення. З огляду на це цікавою для вивчення є праця «Національне питання за радянської доби. До аналізу і підсумків» В. Кучера та М. Обушного [67, с.130–141].

Ситуація з польською меншиною Тернопільської області суттєво змінилась після Другої світової війни. За домовленістю між урядами Радянського Союзу і Польщі було проведено так званий обмін населення, в ході якого з території України виселено поляків, а з Польщі українців. В. Наулко зазначає, що в середині ХХ ст. радянська влада репатрїювала з території України 810,4 тисячі етнічних поляків. У той же час із території Польщі в Україну переселили 518 тисяч українців. Підступність задуму щодо українців була подвійною, адже їх виселяли з етнічних прабатьківських земель [87, с. 8].

У третій групі досліджено особливості міжнародних стандартів у реалізації національної політики. Науковці, аналізуючи публікації зарубіжних колег, подають моделі формування етнодержавознавчої думки у країнах ЄС, США, СРСР, Китаї та ін. Автори наводять міжнародні підходи до визначення терміна «національна меншина».

У книзі О. Антонюка «Основи етнополітики» проаналізовано визначальні проблеми етнополітичної теорії, охарактеризовано теоретико-методологічні, концептуальні засади формування етнополітики, яка має свою структуру, зміст, філософські, політичні та організаційно-функціональні основи; висвітлено історичний досвід, його уроки у сфері етнічної політики,

здійснюваної на території України, а також розглянуто механізм формування міжнародних стандартів захисту прав національних меншин та їх застосування у вітчизняному законодавстві [6].

До теми національних меншин автор звертається в кількох розділах, зокрема «Етнополітична суб'єктивність націй, національних меншин і корінних народів», «Формування світової практики захисту прав національних меншин» і «Застосування міжнародного досвіду захисту прав національних меншин в українському законодавстві». Цим він частково висвітлює діяльність міжурядових комісій, діяльність Уряду щодо виконання Закону України про національні меншини та ін. О. Антонюк розрізняє поняття сутності нації як одного з найголовніших суб'єктів етнополітики, вважає, що у вітчизняній, як і в зарубіжній науці, дефініцію «нація» вживають переважно у двох значеннях: як «етнонація» і як «політична нація» – співгромадянство [6].

У нашому дисертаційному дослідженні розглянуто працю І. Оніщенко «Розробка моделі консенсусної демократії – шлях до забезпечення міжетнічної злагоди у суспільстві». Праця містить широкий перелік міжнародних нормативно-правових актів, що регламентують діяльність національних меншин та окремі законодавчі акти України, актуальні для налагодження організації життя національних меншин у державі [93, с. 19–22].

У праці «Міжнародні стандарти статусу національних меншин» С. Римаренко повертає нас до визначення терміна «національна меншина» [113, с. 129–142]. Невеликий історичний екскурс у документи ООН та ЄС не дав змоги знайти чіткі критерії даного визначення. Не досягнуто чіткості у формулюванні зі зміненою формулою «етнічна меншина». Незмінним є розуміння, що йдеться про громадян, які є меншиною за національною, мовною чи релігійною ознакою.

Цікавими залишаються різноманітні підходи держав у розумінні визначення національної чи етнічної меншини. Автор наводить приклади

кількох держав Європи, а найцікавіше нам бачення Угорщини, яка статус меншин надає національним групам, котрі проживають тут понад сто років [113, с. 134]. Франція ж узагалі не ратифікувала Європейську Хартію регіональних та меншинних мов і не підписала Рамкову конвенцію про захист національних меншин.

Четверта група дисертаційного дослідження акцентує увагу на українсько-польських відносинах.

У статті «Хто і відколи живе в Україні?» В. Наулко окреслює три хвилі польського заселення етнічних українських земель. Перша – після падіння Галицько-Волинського князівства, коли на місцеві землі приїхали польська шляхта та безземельні селяни. Друга – XVII–XVIII ст. після Люблінської унії. Основну масу переселенців склали селяни з Мазовії і Мазурського Поозер'я. Третя – з XIX до першої половини XX ст., коли в Україну поїхали поляки для роботи на промисловому виробництві [87, с. 7–11].

Квінтесенцією порушеного питання є праця О. Калакури. Автор наголошує, що динаміка українсько-польських відносин, задана за президентства Олександра Квасневського та Броніслава Коморовського, сьогодні дає позитивні результати. Ця тема висвітлена у монографії О. Калакури «Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті». Автор значну увагу приділяє ролі українських поляків у налагодженні добросусідських відносин між Україною та Польщею. У книзі використано велику кількість документів різних періодів, що аналізують етапи та особливості проживання поляків в Україні та роль місцевої громади у налагодженні міждержавних зв'язків [49].

До питання розвитку національних спільнот України зверталися дослідники інших навчально-наукових установ, суттєво збільшивши науковий доробок із вивчення діяльності національних меншин.

Так, українсько-польським відносинам присвячено ряд праць В. Сергійчука, який на основі аналізу архівних документів дає відповідь на ряд гострих питань у взаєминах сусідніх народів. Дослідження торкаються

долі українців, депортованих із території Польщі, а також поляків, яких вивозили з України у зворотному напрямку. Ця праця заслуговує на широке вивчення у спеціалізованих навчальних закладах, адже містить значний об'єм джерел та документів, що стануть у нагоді молодим та досвідченим історикам для фахової дискусії на окреслену тему [124].

У праці «Українсько-польські відносини сучасності» Л. Алексієвець та І. Ільчук розглядають міждержавні взаємини з позиції геополітичної ролі держав у Східній Європі та участі Польщі у сприянні входженню України в міжнародні інститути. Співпраця між державами, може не лише дати сприятливі політичні та економічні результати, а й мати визначальні геополітичні впливи на європейському материку [3].

У роботі, в контексті формування сучасних етнокультурних пріоритетів України та діяльності польської національної меншини, проаналізовані й використані дослідження працівників Центру українсько-польських відносин Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича [157].

Директор Центру М. Литвин у працях «Українсько-польська війна 1918–1919 рр.» і «Український та польський істеблїшмент у період «Великої війни» та національно-демократичних революцій (1914–1918)» окреслює вплив історичних подій минулого на сучасні українсько-польські відносини [74–75].

У праці «Гармонізація життєдіяльності польської меншини в Україні як чинник українсько-польського партнерства» О. Калакура задається питанням ролі українських поляків у розвитку стратегічного партнерства між обома державами. Науковець у своєму історичному екскурсі описує етапи пробудження місцевої полонії, яка почала власне відродження після того, як Україна здобула незалежність. Автор висловлює думку, що в Польщі набагато потужніше, ніж у нас, діють громадянські інститути, які поряд із владою надають прогресуючої динаміки українсько-польським відносинам [47, с. 288–299].

Разом з тим дослідник констатує факт, що поляки України дедалі більше інтегруються в українське суспільство й беруть активну участь у роботі державних органів влади та громадянських інституцій.

У статті «Цивілізаційний вимір українсько-польської співпраці на тлі євроінтеграційних процесів (досвід Галичини)» О. Калакура аналізує нормативно-правові акти, що слугують умовою добросусідських українсько-польських взаємин. При висвітленні впливу українсько-польської співпраці на розвиток освіти та культури в Галичині як регіону транскордонної співпраці автор наводить приклади проведення спільних конкурсів, фестивалів, обміну делегаціями. Саме завдяки поглибленню діалогу зростає мережа польських національно-культурних товариств, а в державних навчальних закладах із кожним роком збільшується число установ, де вивчають польську мову як основний предмет або факультатив. О. Калакура стверджує, що міжрегіональні, інтеграційні українсько-польські контакти вже давно вийшли за межі міждержавних взаємин [50, с. 283–295].

Тему міждержавних відносин досліджувала О. Слободян, яка проаналізувала етапи сучасної історії міждержавних взаємин і накреслила перспективу на майбутнє у праці «Україна та Польща в контексті українсько-польських міждержавних зв'язків кінця ХХ–початку ХХІ ст.». Автор наголошує, що особливістю перспективи добросусідських українсько-польських відносин є те, що це – слов'янські народи [126, с. 282–289].

Для молодшої української держави цікавий досвід інших, особливо тих країн, де проживають українці. До нашої уваги праця польського науковця Є. Дамраша «Етнічна єдність та громадянська спільність – сучасна дилема етнічних меншин», в якій він оглянув розвиток польської етнополітичної думки від Ю. Пілсудського до початку 90-х років ХХ ст. Дослідник описує залишки імперського мислення в сучасній польській історіографії, які поділені на чотири категорії аргументів: юридичні – кордони не закріплені мирним договором; етнічні – існування великого людського потенціалу власної етнічної групи на території чужої держави; історичні – володіння в

минулому спірною територією; геополітичні – доводи про потребу розширення так званого «життєвого простору» [21, с. 93–100].

Розкрив науковець дрібніші спірні питання, зокрема, написання власних назв географічних та історичних об'єктів. Також Є. Дамраш наголосив, що від ставлення поляків до національних меншин у Польщі залежить ставлення інших до поляків на своїй території [21, с. 93–100].

Колективну монографію «Україна – Польща – Європейський Союз. З досліджень системної трансформації на рубежі XX і XXI століть» склали праці українських та польських дослідників, що відображають налагодження українсько-польських відносин на сучасному етапі й нові погляди на складні питання історії взаємин. На окрему увагу заслуговують статті, що аналізують становлення українських державних інститутів влади. У книзі осмислено історичні дослідження як українських, так і польських авторів, які вивчають тематику українсько-польських відносин [152].

У нашому дослідженні використані праці з наукових збірників Польщі. Зокрема, збірника «Polska dyplomacja na Wschodzie w XX–początkach XXI wieku» (2010 р.), що містить праці польських та українських науковців, які відображають польсько-українські відносини від початку XX століття до наших днів. Праці надруковані польською, російською та українськими мовами [168].

Також у нашій роботі використані монографічні та колективні праці польських науковців у виданнях «Україна – Польща – Європейський Союз. З досліджень системної трансформації на рубежі XX і XXI ст.» та «Polska dyplomacja na Wschodzie w XX–początkach XXI wieku», які присвятили низку досліджень українсько-польській тематиці й брали участь у наукових конференціях у Харкові та Львові [152; 168].

Праці, що увійшли до п'ятої групи, аналізують стан розвитку польської культури в Україні на сучасному етапі.

У монографії «Етнополітична культура в Україні: реалії та виклики часу» автори звертаються до теми мультикультуралізму та розкриттю

терміна «етнополітична культура». Тут осмислено теоретико-методологічні та інструментально-виховні параметри етнокультурних процесів [27].

Є у С. Римаренка є ряд праць, що відображають різні підходи до організації національно-культурного життя у нашій країні. Зокрема, до нашої уваги стаття «Самоорганізація етнічних груп в Україні» у збірнику «Наукові записки» Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. У цій праці автор розглядає питання надання регіональних автономій для національних меншин. У процесі аналізу він наголошує на ризиках, що можуть пробудити сепаратистські настрої [114, с. 232–242].

Автори монографії «Релігійний чинник у процесах націє- та державотворення: досвід сучасної України» звертають нашу увагу на роль релігійного чинника в суспільно-політичних процесах держави. У дослідженні проаналізовано потенціал етноконфесійних спільнот України. Окрему увагу приділено розвитку РКЦ [112].

Культурно-освітні процеси в Україні кінця ХХ–початку ХХІ ст. досліджує О. Калакура. Він детально описав етапи відродження польської спільноти України, подав аналіз чинників, які при цьому відігравали велику роль у пробудженні національної свідомості поляків [48, с. 238–253].

У нашому дослідженні значну увагу приділено освітньому аспекту. Адже питання навчання та виховання міжнаціональної толерантності є однією з важливих складових політики цивілізованого суспільства.

У статті «Національний аспект у сучасній школі: шлях до злагоди чи конфронтації» Т. Клищенко, розглядаючи міжнаціональні стосунки і сучасну українську школу, наводить результати соціологічних досліджень, зокрема дані, що за станом на 1994 р. ледь не третина населення України не відчувало себе її громадянами. Саме брак інтегративної національної ідеї, яка об'єднала б усіх представників різних національностей, породив таку ситуацію, держава повинна, на думку автора, спонукати представників різних національностей до розбудови України [56, с. 6–8].

Про полікультурність в освіті пише Г. Ленгард у праці «Школа на шляху у XXI століття: освіта та ідея рівності». Тема співіснування різних культур є основною публікації автора [69, с. 24–26].

Дослідження співробітників Українського інноваційного центру гуманітарної освіти АПН України «Про концептуальні підходи полікультурної (інтеркультурної) освіти та виховання в зарубіжній педагогіці» [130, с. 11–12] й О. Овчарука «Сучасні аспекти розвитку процесу демократизації освіти в європейських країнах» висвітлюють особливості національної толерантності у зарубіжних країнах. У цих працях подані приклади запровадження різних моделей налагодження міжнаціонального діалогу [92, с. 14–15].

До обговорення питання формування національної освіти в Україні долучались як науковці, так і представники національно-культурних товариств. Зокрема, заслуговують на увагу роботи Ю. Войцехівського. [17, с.14–16.], Н. Бондаренко [10, с. 8–11], В. Павленко, С. Талгіна [96, с. 23–30], М. Баяновської, П. Тірала [9, с. 30–32] та І. Іванюк [44, с. 11–14]. Автори намагаються осмислити особливості міжнаціонального розвитку в Україні загалом і в освіті зокрема та, опираючись на міжнародний досвід, пропонують шляхи формування культури міжнаціонального спілкування, починаючи з дошкільних навчальних закладів та враховуючи особливості психології, національного менталітету і традицій.

Дослідженню пробудження релігійного життя в Україні присвячена праця В. Єленського «Релігія і «Перебудова». Автор детально описує кроки радянської влади в реалізації релігійної політики, зокрема, роль останнього очільника СРСР М. Горбачова у відродженні релігійного життя. У праці подані результати закулісних домовленостей, які не потрапили в широке використання, але їх вплив дав результати у майбутньому. До нашої уваги інформація про зустрічі М. Горбачова з Іваном Павлом II та польською інтелігенцією, результатами яких стала лібералізація духовного життя в СРСР [36, с. 11–21].

У своїй праці «Регіональні особливості релігійних організацій в Україні» І. Ломака звертає увагу на регіональні особливості в діяльності релігійних організацій, які мають серйозний ідеологічний та політичний вплив на суспільство. Автор детально розглядає мережу церковно-релігійних організацій України та окреслює перспективи щодо подальшого розвитку. Дослідниця пропонує умовно поділити Західну Україну на чотири релігійні регіони за характеристиками щодо розвитку мережі та ставленням населення до церковних інститутів. Так, на її думку, Тернопільська область потрапляє до третьої групи, де сильні позиції Української Греко-Католицької церкви та міцні зв'язки з Польщею [77, с. 354–363].

У своєму дослідженні «Етапи становлення державно-церковних відносин у незалежній Україні» О. Грицина звертає увагу на взаємини держави і церкви. Науковець описує п'ять етапів у стосунках держави і церкви, що охоплюють відхід від радянського тоталітарного минулого з його ігноруванням та ворожістю стосовно церкви кінця 80-х років ХХ ст. до пошуку моделі співіснування на сучасному етапі [20, с. 330–332].

Аналізуючи суспільно-політичні процеси в незалежній Україні, Н. Кочан у праці «Державотворення і релігійний чинник: український досвід» акцентує увагу на великій довірі населення до інституту церкви порівняно з іншими державними та недержавними органами. Цей чинник намагаються використати зі своєю метою представники різних політичних партій України. Саме через це за роки незалежності можна було побачити багато представників духовенства у різних представницьких органах влади (сільських, селищних, районних, обласних радах). Служителі релігійного культу є і серед депутатів Верховної Ради України [62, с. 310–320].

Етнозберігаючу роль Церкви описує М. Кирюшко у дослідженні «Етноконфесійні спільноти України у системі факторів відтворення історичної пам'яті (теоретико-методологічні аспекти дослідження)». Адже, на думку дослідника, багато етносів збереглися завдяки об'єднавчій ролі

Церкви. Особливо чітко це простежується в народів з однією домінуючою релігією. А ще автор характеризує етноконфесійні спільноти [55, с. 308–319].

Вплив національних культур, що так активно відроджуються останніми роками в Україні на формування національної ідентичності українців вивчає Г. Ратушна [110, с. 162–165]. На думку дослідниці, модель культурно-історичного розвитку України набуде завершеності тоді, «...коли сплав елементів своєї та чужих культур сягне рівня діалогу культур» [110, с. 164]. У нашому випадку діалог та взаємодоповнення української і польської культури є найпоказовішим.

У шостій групі праць увагу української історичної науки зосереджено на темі розвитку демографічних процесів. У цьому контексті заслуговує на увагу передусім праця Н. Макаренко «Тенденції етнодемографічних змін у Тернопільській області (1989–2001)», що відображає демографічні процеси на Тернопільщині кінця ХХ–початку ХХІ століття. Автор окреслює необхідність вивчення етнодемографічних змін чисельності етносів забезпечивши при цьому міжпредметний зв'язок історичної науки з географією й аналізує зміни кількості основних національних груп в області, висвітлюючи їх за схемами «місто-село» та «чоловіки-жінки». Значну увагу дослідник приділяє міграційним процесам. Загалом, Н. Макаренко характеризує Тернопільську область як слабо гетерогенний регіон за національною ознакою, де поряд із зменшенням чисельності українського населення частка його зростає [79, с. 258–287].

До регіональних особливостей у розв'язанні етногенезу звертається Д. Шелест у праці «Регіоналізм в етнонаціональній політиці і державному управлінні», виділяючи «больові точки» у процесі становлення національно-культурного життя [158, с. 149–152].

Демографічні характеристики польської громади Тернопільщини аналізував автор цього дисертаційного дослідження у праці «Порівняльна характеристика національної структури населення Тернопільської області (за

результатами Всесоюзного перепису населення 1989 року та Всеукраїнського перепису 2001 року)» [144, с. 150–153].

Не менш важливі для нашого дослідження праці, що розкривають питання виникнення міжнаціональних конфліктів; такі роботи склали цьому групі. До природи цього явища та особливостей розгортання звертається ряд українських істориків.

У статті «Як запобігти міжетнічним конфліктам» О. Кривицька визначає п'ять теоретичних підходів до аналізування причин виникнення конфліктів. Правда, всі ці підходи відштовхуються від поняття «етнічність». На думку О. Кривицької, стійкий демократичний режим можливий лише тоді, коли держава навчиться ефективно керувати конфліктом [65, с. 45–53].

Свою чергою, В. Котигоренко у монографії «Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт» пов'язує ряд етнічних протиріч сучасної української держави зі спадщиною комуністичного минулого. Дослідник розкриває особливості етнодемографічних та етносоціальних викликів, які постали перед молодого державою. Україна змушена була розв'язувати низку проблем, отриманих у спадок від минулого. Теоретико-методологічні засади спрямовані на розв'язання протиріч і запобігання їх переростання у відкриті конфлікти [61].

Кожна країна враховує свої історичні особливості та необхідність захисту насамперед інтересів корінного населення. Саме страх перед зовнішніми загрозами, що можуть бути викликані внутрішніми чинниками, змушує вибудовувати настільки консервативні підходи.

У нашому дослідженні також використана праця «Політичні технології регулювання міжетнічної та міжконфесійної взаємодії у новітніх українських реаліях: аналітична доповідь», підготовлена на виконання цільової комплексної програми наукових досліджень НАН України «Політичні технології регулювання міжетнічної та міжконфесійної взаємодії у новітніх українських реаліях: аналітична доповідь», де автори розкривають особливості міжнаціональної та міжконфесійної взаємодії в Україні [102].

Авторський колектив Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України запропонував моделі й можливі шляхи гармонізації відносин у соціально-гуманітарній сфері держави.

Із усіх регіонів України Тернопільщина має найменші ризики проявів сепаратизму завдяки тому, що тут частка етнічних меншин є мінімальною, але питання формування національної політики випускати з уваги не припустимо. Присутність держави є необхідною. Деякий лібералізм С. Римаренка у даному важливому для держави питанні пояснюється тим, що стаття «Самоорганізація етнічних груп в Україні» опублікована у 2013 р., коли на поверхню ще не вилізли усі антиукраїнські потуги Росії та ін. [102].

У своєму дослідженні «Проблема національних меншин у новітній час: Веймарська історія та СНДівська реальність» В. Газін, аналізуючи міжнаціональні стосунки у ХХ ст., наголошує, що для України дуже важливим є питання економічного розвитку держави. Але більше заслуговує на увагу аналіз подій у Російській Федерації, де військовою доктриною передбачено застосування збройних сил Росії проти країн, які принижують права і свободи росіян. В. Газін детально аналізує кроки задобрення агресора (нацистська Німеччина) країнами в ХХ ст.; зокрема в Польщі у 1928 році налічувалося 17 депутатів та 5 сенаторів німецького походження [18, с. 86–92].

У даному контексті заслуговують на увагу праці Л. Нагорної і В. Савельєва «Сучасні етнічні процеси в контексті конфліктології» [85, с. 3–12] та І. Оніщенко «Розробка моделі консенсусної демократії – шлях до забезпечення міжетнічної злагоди у суспільстві» [93, с. 19–22].

До питання етнічного сепаратизму звертався і М. Басараб у праці «Етнічний сепаратизм: іманентна конфліктність чи відповідь на загрози цінностям». Дослідник наголосив, що етнічний сепаратизм має конфліктну природу, оскільки в абсолютній більшості випадків передує політичному конфліктові. Саме конфлікт підходів, коли одні не можуть сприйняти систему, що запропонували інші, – призводить до виникнення конфлікту.

Тому держава повинна сказати своє вагоме слово та вибудувати таку систему співіснування, яка б, пройшовши крізь сито дискусії, могла задовольнити різні сторони [8, с. 296–307].

Гострі питання українсько-польських протиріч вивчає О. Каліщук у працях «Волинська дискусія й сучасні українсько-польські міждержавні відносини» та «Хронологія загострення українсько-польських відносин». Дослідник розглядає вплив волинських подій часів Другої світової війни на сучасні міждержавні відносини та висвітлює розвиток загострень залежно від політичних процесів у РП та Україні [51–52].

Питання етнонаціональної свідомості розглядає І. Кресіна у дослідженні «Подвійна етнонаціональна свідомість як феномен поліетнічних держав» [63, с. 16–19], а Ю. Саєнко у праці «До єдності розмаїтостей» [123, с. 73–79] подає соціологічні аспекти міжнаціональної толерантності. Автори висвітлюють особливості сприйняття, аналізу та реакції на процеси представників різних етносів.

В історичній науці виокремлено появу такого явища як сепаратизм, що може базуватися на основі національно-культурних товариств. Так, Н. Марчук у праці «Політизація діяльності громадських організацій етнічних меншин як чинник етнокультурних ситуацій» [82, с. 132–141] описує процес утворення і наслідки діяльності конфедерації національних товариств західних областей України, до якої увійшли окремі національні товариства росіян, євреїв, поляків та німців. «Не секрет, – стверджує Н. Марчук, – що громадські об'єднання легко збочують на манівці партикулярних інтересів та потреб власної «номенклатури». На думку дослідника, держава повинна чітко виписати систему функціонування національних громадських організацій і на законодавчому рівні врегулювати зв'язки між ними [82, с. 134].

Порушена в дисертації наукова проблема ще не розв'язана комплексно в науковій літературі. Автор підготував перше дисертаційне дослідження на тему розвитку польської національної меншини Тернопільщини.

Опубліковано 8 наукових статей (Див. додаток А): «Діяльність національно-культурних товариств Тернопільщини в кінці ХХ–на початку ХХІ ст.» [133, с. 31–39]; «Організація національно-культурного життя поляків Чортківщини у 1989–2017 рр.» [137, с. 146–149]; «Польська громада міста Тернополя у 1989–2018 роках: освіта, релігія та культурна діяльність» [142, с. 32–36]; «Польсько-українське культурно-освітнє товариство ім. Адама Міцкевича в місті Чорткові: історія становлення та перспективи розвитку» [143, с. 366–370]; «Роль польської національної меншини Тернопільщини у налагодженні міжрегіональних україно-польських відносин» [145, с. 115–119]; «Соціокультурні тенденції діяльності національних меншин Поділля у 90-х рр. ХХ ст.» [146, с. 423–427]; «Участь етнічних меншин Поділля в процесі становлення української державності» [148, с. 150–157]; «Культурно-освітня діяльність поляків Тернопільщини наприкінці ХХ–на початку ХХІ ст.» [136, с. 47–51].

Здійснено апробацію на 8 наукових конференціях та опубліковано відповідні матеріали: «Поляки Тернопільщини» [141, с. 27–29]; «Тернопільщина: національні меншини та релігійні питання» [147, с. 101–105]; «Поляки Бережанського району Тернопільської області у 1989–2017 роках» [139, с. 141–145]; «Поляки Гусятинського району Тернопільської області у 1989–2017 роках» [140, с. 7–10]; «Духовне відродження польської громади Тернопільщини у 1989–2017 роках» [134, с. 114–117]; «Культурно-освітня діяльність поляків Кременецького району Тернопільської області в кінці ХХ на початку ХХІ ст.» [135, с. 105–109]; «Полонія Підволочиського району Тернопільської області у 1989–2018 рр.: релігійний та культурно-освітній аспекти» [138, с. 28–31] і вже згадана праця «Порівняльна характеристика національної структури населення Тернопільської області (за результатами Всесоюзного перепису населення 1989 року та Всеукраїнського перепису 2001 року)» [144, с. 150–153].

Отже, підсумовуючи аналіз історіографії дослідження, стверджуємо, що українська наукова думка з розглянутої тематики пройшла шлях від

усвідомлення нашої історичної спадщини до напрацювання дієвих моделей гармонійного розвитку представників різних етносів, які проживають в Україні. За останні десятиліття наша країна змогла змінити національне законодавство відповідно до основних вимог міжнародного права щодо забезпечення гармонійного розвитку національних культур усіх етносів, які проживають в її межах.

Особливу увагу дослідники приділяють проблемам, що доводиться розв'язувати польській національній меншині на шляху відродження й організації духовного і культурного життя, налагодження вивчення польської мови та історії Польщі.

1.2. Джерельна база

Джерельна база дослідження складається з нормативно-правових актів державних органів влади, архівних та документальних матеріалів, які можна поділити на шість груп. Перша група – нормативно-правові акти України і ЄС; друга – архівні матеріали центральних та обласних державних архівів України; третя – опубліковані документи і дані органів статистики; четверта – енциклопедії та довідники; п'ята – періодичні видання: українсько- і польськомовні; шоста – українські та польські Інтернет-видання.

До першої групи віднесено важливі документи, що заклали підвалини на шляху становлення незалежної України, – «Декларація про державний суверенітет України» 1990 р. і «Акт проголошення Незалежності України» 1991 р. [89].

Найвагомішим нормативно-правовим актом у забезпеченні прав національних меншин стала Конституція України 1996 року. Лише з її прийняттям можемо говорити про повноцінне формування нормативно-правової бази в Україні.

У науково-практичному посібникові «Конституція України: офіційний текст» за редакцією М. Хавронюка досліджено основні положення сучасної української доктрини щодо прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, їх гарантії і дані фахові коментарі. У преамбулі Конституції зафіксовано наступне: «Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України» [59, с. 5].

Запорукою гармонійного розвитку місцевої полонії є Закон України «Про національні меншини» (1992 р.) і «Договір між Україною та Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і

співробітництво», який Верховна Рада України ратифікувала у 1992 році. Стаття друга цього Закону наголошує, що сторони діють відповідно до міжнародних стандартів захисту національних меншин у напрямку збереження етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності [23, с. 613].

На даному етапі важливими для нас є нормативно-правові акти та міждержавні угоди, що перебувають на виконанні в державних органах влади на період завершення дослідження: Угода між Міністерством освіти і науки України та Міністерством національної освіти РП про співробітництво в галузі освіти [149]; Указ Президента України «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини» [150]; Розпорядження Кабінету Міністрів «Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року» [119].

Важливим джерелом у дослідженні досвіду ЄС в галузі забезпечення прав національних меншин є збірка договорів, видана з ініціативи Верховної Ради України. До нашої уваги розділи «Права людини» та «Меншини», де подано текст «Конвенції про захист прав і основних свобод людини» та протоколи засідань робочих органів, «Рамкову конвенцію про захист національних меншин» і «Європейську хартію регіональних мов або мов меншин» [40].

У збірнику згадані документи наведені з окремими коментарями й датою затвердження відповідним органом – «Рамкова конвенція про захист національних меншин» від 1 лютого 1995 р., «Європейська хартія регіональних мов або мов меншин» від 5 листопада 1992 р., «Конвенція про захист прав і основних свобод людини» від 4 листопада 1950 р. та з поправками, внесеними відповідно до Протоколу № 11 і «Європейська культурна конвенція» від 19 грудня 1954 р. [40; с. 27–47, с. 163–197].

У наведеному виданні можна ознайомитись із текстами усіх конвенцій та договорів Ради Європи, в т. ч. деякими додатками, переліком держав, які підписали, ратифікували відповідні документи чи приєдналися до

них, а також із текстами пояснювальних доповідей, застережень, заяв і повідомлень, зроблених державами, що підписали ці документи. Також у збірці подано статут Ради Європи.

До цієї групи належать «Вісники Держкомнацміграції України», у кожному з чотирьох випусків яких поміщена інформація про роботу Держкомнацміграції України, а також роботу відділів національностей та міграції обласних державних адміністрацій, Укази Президента України «Про Державний комітет України у справах національностей та міграції», про призначення керівництва Держкомнацміграції, Розпорядження Президента України «Про заходи щодо підтримки діяльності національно-культурних товариств» та інше [13–15].

У вісниках також подані матеріали міжнаціональних відносин, зокрема українське законодавство у сфері забезпечення прав і свобод національних меншин та національні механізми його імплементації. У четвертому числі вісника, під рубрикою «Міжнаціональні відносини», вміщена інформація Н. Карпачової про реалізацію спільного проекту «Моніторинг дотримання прав національних меншин в Україні», що ініціював Уповноважений Верховної Ради України з прав людини за підтримки Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин та рекомендації за підсумками «Моніторингу дотримання прав національних меншин в Україні», інформація про Всеукраїнську нараду керівників національно-культурних товариств, доповіді голови Держкомнацміграції, президента асоціації національно-культурних об'єднань України, голови Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин [13–15].

До другої групи належать матеріали архівних установ України. Загалом, наша тема стосується історії новітньої доби досліджуваного регіону. В центральних та обласних архівах ще недостатньо необхідного матеріалу.

Частина документів зберігається у ЦДАГО України. У фонді 1 «Центральний комітет Комуністичної партії України» можна ознайомитись із

нормативно-правовими актами й офіційним листуванням із державними органами, трудовими колективами та громадськими організаціями на тему міжнаціональних відносин в СРСР [39].

У ЦДАВО України на нашу увагу в цьому зв'язку заслуговує фонд Р-2 «Рада Міністрів Української РСР», де зберігається листування із союзними, республіканськими та обласними організаціями з питань національної політики. У фонді 5252 «Державний комітет України у справах національностей та міграції» акумульовано листування з державними органами влади, внутрішні накази і штатні розписи, які дають змогу ознайомитись із особливостями роботи, реорганізаціями та внутрішнім розпорядком даного органу влади [73].

Також до нашої уваги документи трьох фондів Державного архіву Тернопільської області – 3536 «Тернопільська обласна державна адміністрація» [117–118], 3537 «Представник Президента України в Тернопільській області» [120–121] та Р-1833 «Виконавчий комітет Тернопільської обласної ради народних депутатів» [72], що містять розпорядження голови обласної державної адміністрації, листування з національно-культурними товариствами та представниками польської меншини краю.

Значну увагу ми зосередили на поточних архівах місцевих органів влади, які співпрацювали з національними товариствами – архів загального відділу Тернопільської обласної державної адміністрації і Тернопільської міської ради. В основному це розпорядження голови обласної державної адміністрації [107], плани заходів [70], листування з установами [71], інформації та листи з районів на відповідні розпорядчі документи, що нині зберігаються у фондах загального відділу Тернопільської обласної державної адміністрації. З аналізу нормативної бази бачимо підходи місцевих адміністрацій до розв'язання проблематики міжнаціональних відносин та питань, які повсякденно доводиться вирішувати національним товариствам, а це оренди офісних приміщень і користування комунальними послугами,

наявність фінансової підтримки на статутну діяльність та допомога у проведенні культурних заходів.

До третьої групи належать опубліковані матеріали й дані органів статистики. Для повоєнного періоду, згідно із всесоюзними переписами населення, характерне постійне скорочення польської людності в Україні – з 363 297 осіб у 1959 р. до 219 174 осіб у 1989 р. [16, с. 72]. Упродовж зазначеного періоду кількість населення в Україні невинно зростала. Зменшення польського населення було зумовлено передусім асиміляційними процесами та виїздом поляків на історичну батьківщину. Г. Старостенко відзначає початок демографічної кризи в Україні з 1992 року, що викликане виїздом жителів за межі держави та зменшення народжуваності [127, с. 22–30].

Важливою складовою джерельної бази є документи управління статистики Тернопільської області. У регіональних збірниках «Національний склад населення» [88] та інформаціях управління наведено дані про національний і мовний склад усього населення області та польської національної меншини, зокрема, за даними всесоюзного перепису 1989 р. та Всеукраїнського перепису населення 2001 р., що є важливим джерелом для дослідження даної теми. Аналіз інформації управління статистики дає нам змогу як побачити загальні показники щодо стану польської національної меншини, так і дослідити тенденції розвитку на перспективу [45–46].

Цінними з погляду ідеологічного наповнення є реєстраційні документи місцевих національно-культурних товариств з інформацією про те, чим вони планують займатись і чи їхня діяльність відповідає закладеним у документах нормам [128].

Четверта група охоплює енциклопедії і довідники, видані за роки незалежності України.

Фундаментальною працею в галузі національного державотворення є «Мала енциклопедія етнодержавознавства» Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України [80], де на основі розгляду понятійно-

термінологічного інструментарію подано процес формування етнонаціональної політики України як невід'ємної складової всесвітньої історії.

Понятійний апарат містить «Малий етнополітичний словник», що побачив світ у Міжрегіональній академії управління персоналом, де подані основні терміни, напрацьовані на той час вітчизняною та світовою етнополітологічною наукою [81].

Тема появи й діяльності поляків в Україні хвилює уже не одне покоління українських дослідників. На нашу увагу заслуговують дослідження останніх років, ґрунтовані на серйозній джерельній базі, а головне, вони є виразниками сучасної української історіографії та спрямовані на розбудову новітньої української держави. До нашої уваги 10-ти томне видання Енциклопедії історії України Національної Академії наук України, де у восьмому томі окремі статті відведені для висвітлення історії Польщі та проживання поляків на теренах України [25, с. 396–411].

У 2011 р. В. Євтух видав книгу «Соціологія: довідник». У ній подані засадничі матеріали з висвітлення понять «Етносоціологія», «Етнологія», «Етнічна психологія», «Етногенез», «Етнолінгвістика» та ін. [34].

При проведенні нашого наукового дослідження увагу привернуло енциклопедичне видання «Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика)», випущене за редакцією Ю. Римаренка. Останніми роками міграція стала глобальною, коли всі континенти опинилися під впливом цього феномену.

У праці зазначено, що крім традиційної міграції, коли робітники (поодиночі чи зі сім'єю) приїжджають із дозволу влади для працевлаштування на порівняно короткий термін (кілька місяців), у 90-ті роки почали практикувати приїзд молоді для навчання та професійної перепідготовки на один-два роки, запрошення сезонних робітників за контрактами на певні

об'єкти; тоді значно зріз «відтік умів», суттєво збільшилося число біженців, змінилася географія міграції [83].

Донині дослідники осмислювали переважно окремі аспекти явищ і процесів здебільшого демографічного, частково – соціально-економічного та релігійно-світоглядного спрямування. На основі джерел зазначено, що сьогодні все очевидніша науково-суспільна актуальність комплексного і системного дослідження міграційного простору як складової частини соціального виміру. Саме ці та інші новітні види міграції розглянуто у праці [83].

Документи значного обсягу подано у двотомному виданні «Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали» [90]. У другому томі зібрано матеріали й документи кінця радянської доби періоду становлення української державності. На нашу увагу заслуговують таблиці, що відображають стан національної освіти в Україні.

У нашому дослідженні також використано «Тернопільський Енциклопедичний Словник» (4 томи), де описано визначні події, пов'язані з місцевими поляками та подано інформацію про представників польської національних меншини, які проживали і працювали на Тернопільщині. Обширні матеріали у статтях-персоналіях присвячені, зокрема, Ю. Словацькому, А. Міцкевичу, О. Брюкнеру, Є. Базяку, К. Айдукевичу, Є. Гоффману, Г. Стронському та іншим особистостям [131].

До п'ятої групи потрапили українсько- та польськомовні періодичні видання. Найновішу інформацію, що висвітлює діяльність вищих органів влади, які відповідають за реалізацію державної політики у галузі міжнаціональних відносин, можемо отримати із спеціалізованих видань. До таких безпосередньо належить «Бюлетень Державного Комітету України у справах національностей та міграції», де подана уся нормативно-правова база, стосовно розв'язання міжнаціональних проблем. У журналі вміщені угоди між урядом України й інших держав, Урядом України та міжнародними організаціями [32].

Про життя національних меншин України, проблеми міжнаціональних відносин є немало публікацій і у всеукраїнських засобах масової інформації «Урядовий кур'єр» [97, 3 с.; 103, с. 3.], «Голос України» [104, с. 7.], «Дзеркало тижня» [98, с. 3], «Злагода» [108, с. 9.] та ін. До нашої уваги матеріали центральних органів влади, інтерв'ю та коментарі представників офіційних органів держави [23]. Системність цієї роботи дає змогу бачити цілісну картину в усій Україні, дізнатися про заходи та ініціативи представників національних меншин, що може послужити досвідом у роботі на місцях.

Значну кількість матеріалу для нашого дослідження взято й опрацьовано із спеціалізованих і тематичних журналів, а саме: «Український історичний журнал», «Український географічний журнал», «Відродження», «Розбудова держави», «Віче», «Політика і час», «Посвіт», «Історія в школі», «Філософська і соціологічна думка», «Трибуна», «Персонал», «Сучасність». Окремі матеріали друкували й інші видання. Ми взяли до уваги ті з них, які систематично вміщують публікації, що досліджують тематику міжнаціональних відносин [5, с. 49–57; 10, с. 8–11; 18, с. 86–92; 33, с. 159–174].

Темі українсько-польських відносин, історії співжиття та сучасним реаліям приділено багато уваги на шпальтах газети «Форум націй» і «Національний діалог», що є пресовим органом Конгресу національних громад України [4, с. 10; 54, с. 11; 109, с. 1].

Особливо цінними залишаються публікації у районних засобах масової інформації, які відповідають на кілька запитань: «Чим і як живе польська громада в районі?», «Чим займається польське товариство?», «Які заходи вони проводять?», «Хто відвідує місцевих поляків та з якою метою?», «Як поляки відзначають свої релігійні свята?», «Чи мають поляки підтримку місцевих органів влади?» та ін. [11, с. 1–2.]. Найбільше уваги міжнаціональним відносинам приділяють «Тернопіль вечірній», «Свобода» й «Вільне життя» (м. Тернопіль), «Чортківський вісник» і «Голос народу»

(Чортківський район), «Колос» та «Нова доба» (Бучацький район), «Вільне слово» (Козівський район) і «Народне слово» (Збаразький район) [22, с. 1; 38, с. 4; 125, с. 2].

Із перерахованих газет ми отримали в основному публіцистичний матеріал, який становить цінність не стільки як науково осмислений, а радше як інформативне першоджерело, без якого неможливо безпосередньо опрацювати фактаж. Немаловажне значення має те, «хто пише?» і «як пише?» на теми міжнаціональних відносин. Відповіді на ці запитання отримуємо з аналізу отриманих у ході дослідження даних.

При підготовці нашої роботи ми уважно ознайомились із матеріалами в українсько-польському двотижневику «Волинський монітор», який публікує офіційну інформацію державних органів влади Польщі та дописами з регіональних національно-культурних товариств про їхню діяльність [43; 100; 101; 106].

Також у дослідженні використані матеріали незалежних польських видань в Україні: газети «Kurier Galicyjski» («Галицький кур'єр») [164] і часопису Федерації польських організацій в Україні «Nasze Drogi» («Наші дороги») [162, S. 28–31.; 170, S. 48–49.]. Цікавими для нашого дослідження є матеріали польського телебачення [166], газет «Gazeta Krakowska» («Краківська газета») [169, s. V.] та «Najwyższy Czas!» («Найвищий час») [171, S. 38–39.]. Публікації перелічених видань сприяють поданню місцевого матеріалу в загальноукраїнському контексті. Завдяки їм дізнаємося про життя польських громад України та події у Польщі.

Шоста група охоплює в себе інформації українських та польських Інтернет-видань, які за останні десятиліття стали повноцінними засобами масової інформації. Правда, доводиться чути критичні висловлювання про достовірність інформації такого роду та її відповідність реаліям життя. Враховуючи застереження, ми використали у нашому дослідженні лише офіційні заяви (тобто офіційні документи), які неможливо було відшукати в інших джерелах, окрім сайтів відповідних національних громадських

організацій, або Інтернет-видань із стійкою професійною репутацією, як «Українська правда», «Укрінформ», «ЗІК» та ін. [1; 7].

Важливими джерелами, які подаються тільки польською мовою, є сайти «Товариства польської культури імені ксьондза Броніслава Мірецького» з Підволочиська [163] та «Польського культурно-освітнього товариства імені блаженної Марцеліни Даровської» з Бережан [165; 167], де висвітлено усі важливі заходи, що їх проводили ці об'єднання та супровід повідомлення світлинами.

Інформація систематизована і дає широкий описовий матеріал, де збережені власні назви топонімів, гідронімів тощо, які вживали поляки у попередні періоди історії. На сайтах є імена осіб, які активно долучаються до роботи місцевих польських товариств, та гостей. Читачі дізнаються про проекти, які ініціюють місцеві організації, – ремонти костелів, відновлення могил та відбудову історичних споруд.

Важливим джерелом в окресленні шляхів співпраці України і Польщі є офіційний сайт посольства України в РП, де перелічені усі міждержавні нормативно-правові акти та подано інформацію щодо їх реалізації. Увагу дослідників привертає календар історичних дат, які об'єднують народи [24].

На основі ґрунтовного аналізу джерельної бази зроблено висновок, що польська національна меншина Тернопільщини має широкий спектр для діяльності й висвітлення заходів, які проводять товариства та громади РКЦ. Дослідження соціально-правового та культурно-освітнього аспектів забезпечене значним фактичним матеріалом, що сприяє розкриттю теми.

На виконання міждержавних домовленостей місцеві органи влади допомагають інтеграції поляків в українське суспільство і національно-культурним об'єднанням у статутній діяльності, проведенні культурно-освітніх заходів, а громадам РКЦ сприяють у становленні й безперешкодному здійсненні релігійного обряду.

На прикладі Тернопільської області бачимо характерні відмінності, які видно й неозброєним оком. А в контексті України ці відмінності лише зростатимуть.

Отже, джерел та літератури на тему національних меншин є чимало, тому необхідно було відібрати інформацію, яка стосується конкретно життєдіяльності польської національної меншини Тернопільської області у кінці ХХ–на початку ХХІ ст. Судячи з опрацьованих джерел, цілісно тему про польську національну меншину згаданого регіону не порушували і на науковому рівні не вивчали. Залучена до дисертації джерельна база є широкою, інформативно насиченою, достовірною. Вона представлена різноманітними за походженням опублікованими та неопублікованими документами. Осмислення опрацьованих джерел на засадах новітньої методології дає змогу розкрити тему дослідження і досягти наміченої мети.

1.3. Методологія дослідження

У процесі осмислення й побудови дисертаційного дослідження використано ряд загальнонаукових і спеціально-історичних методів та підходів, базованих на досягненнях етностатистичної науки України рубежу другого і третього тисячоліть.

За визначенням, поданим у «Малій енциклопедії етностатистичності», національні меншини – це національні групи, відмінні від інших груп, зокрема, національної більшості, яка проживає на теренах суверенної держави [80]. У нашому випадку бачимо, що польська національна група відмінна від національної більшості, якими є українці. Українці є державотворчою національною спільнотою, титульною нацією держави Україна. Польська нація – державотворчою титульна нація РП. Між українцями та поляками в Україні є низка характерних відмінностей: мова, релігія, самобутня історія, звичаї та інші ознаки.

Аналізуючи зібрані матеріали, бачимо, що самі поляки в Україні усвідомлюють себе духовно близькими з польською державою, яка часто піклується про їхнє проживання на історичних українських землях.

У сучасній історичній науці подано більше десятка визначень терміна «національна меншина», які враховують урбаністичні, культурологічні, транскордонні та інші чинники [80].

У нашій праці ми досліджуємо польську національну меншину Тернопільщини рубежу ХХ та ХХІ століть. Нижня межа обумовлена тим, що на відродження польської національної меншини краю впливав ряд факторів, які розгортались із середини 1980-х років. Верхня межа доходить до проведення, з ініціативи Міністерства культури України, Всеукраїнського фестивалю національних культур у грудні 2017 року та подальшого розвитку польської національної громади.

Під Тернопільщиною розуміємо сучасну Тернопільську область, що, як адміністративно-територіальна одиниця України була утворена 4 грудня 1939 року [131; 151] у складі 17 районів та обласного центру – міста Тернопіль. У ХХ ст. в Тернопільській області змінювалася кількість районних центрів, але територія, яка дійшла до наших часів, залишається незмінною вже понад півстоліття.

У дослідженні нижня межа позначена останнім десятиліттям ХХ ст., оскільки автор не визначив єдину ключову подію, яка мала б визначальне значення для розкриття нашого питання. У дисертаційному дослідженні наведені історичні події і факти, які сукупно впливали на пробудження польської національної меншини Тернопільщини, але мають різне часове визначення. До нашого розгляду – і свідчення очевидців, представників польської національності, які з 1984 року почали домагатися відновлення громад римо-католицької церкви під час візитів у Кабінет Міністрів СРСР. Отже, ми врахували процеси, започатковані з настанням політики лібералізації та початком «перебудови».

Зрештою, проголошення незалежності Української держави дало поштовх до національного розвитку не лише корінного українського населення, а й представників усіх національностей, які населяли Україну.

Змушені констатувати той факт, що у ХХ ст. на наших теренах переважав діалектичний матеріалізм [76], який намагався витіснити усі інші підходи в наукових дослідженнях. Питання міжнаціонального спілкування було загнане в чіткі умови певної ідеологічної концепції – штучного «братерства» між народами та викривлення реальних потреб етносів, які населяли дану територію.

Лише з постанням незалежної української держави значно розширилася база для методології дослідження етнічних процесів та формування нової наукової думки, яка б розвивалась із залученням напрацювань істориків інших країн.

Особливості додає той факт, що в умовах мобілізації суспільства проти зовнішньої агресії соціогуманітарії змушені, як стверджує Л. Нагорна, переглянути звичну шкалу оціночних критеріїв і наполегливо шукати відповіді на запитання про діапазон можливостей впливу науки на перебіг суспільних процесів [28]. Іншими словами, науковці у своїх дослідженнях поділилися на дві умовні групи: пошук помилок, допущених у процесі формування внутрішньої національної доктрини; пошук суспільних резервів та шляхів консолідації усіх національних груп з метою запобігання поверненню політичної системи, що нехтує елементарними правами людини і громадянина.

Враховуючи умови теперішнього часу, соціокультурний підхід для аналізу ідентичностей виявився найуніверсальнішим. Саме пошук подібностей дає змогу формувати первинні етнокультурні моделі для забезпечення міжнаціонального діалогу.

У той же час, як стверджує М. Степико, теоретичний синтез фольклорно-етнографічного та історико-культурного матеріалу призводить до такої світоглядної позиції, де губиться їх унікальна значущість [129]. Лише застосування широкої палітри методики дослідження може дати бажаний результат в епоху, коли людство та, зокрема, Україна поставлені на шлях глобального переосмислення місця і подальшого шляху розвитку.

Метод аналізу й синтезу ми використали для пошуку причин, що призвели до асиміляційних процесів українських поляків. Саме мисленне розчленування наявних проблем дало змогу напрацювати рекомендації щодо підходів, які призводять до консолідації певного середовища і напрацювання в подальшому безконфліктних моделей співіснування поляків у власному соціумі та з представниками інших національних груп, зокрема, українцями.

Діалектичний підхід формує зовсім інший спосіб виконання намічених завдань. Метод, напрацьований у далекі античні часи, дає змогу через пошук протилежностей відшукати єдино правильний шлях розвитку. Теза – антитеза – синтез у нашому дослідженні стали одним із способів об'єднати

протилежності в єдине ціле. Радянська тоталітарна машина та сфальшована історіографія професійно грали на протилежностях у середовищі поляків. Для протистояння використовували різні формули взаємної неприязні, зокрема, шляхтич – мазур [76, с. 32].

Із виникненням і розвитком незалежної української історичної думки почався пошук шляхів подолання патріархальних пережитків, на яких спекулювали в минулому. Формула єдності різноманітностей стала привабливішою моделлю співіснування на рубежі тисячоліть.

Системний підхід у науковому дослідженні спонукає до розв'язання проблем через пошук логічних кроків до напрацювання моделі гармонійного розвитку польської громади на теренах області. Цей метод дає змогу уникнути хибного шляху й унеможливити зацикленість на вторинному. Він у нашому випадку актуальний у наданні методологічної допомоги в побудові структури роботи польських національно-культурних товариств та формуванні мережі релігійних утворень, покликаних сприяти повноцінному розвитку даного етносу.

Цей метод дає змогу через постановку правильних завдань перед громадою унеможливити допущення помилок та протистоянь із представниками інших національностей. У цьому випадку таку функцію виконує генеральне консульство РП в Луцьку, куди час від часу запрошують голів польських національно-культурних товариств для методичної допомоги їм [43]. Окрім того, там планують роботу та готують спільні заходи, покликані сприяти консолідації громади.

При порівняльно-історичному методі застосовують, як правило, сукупність пізнавальних засобів та процедур, котрі дають змогу виявити схожість та відмінність між явищами, що їх вивчають. Із урахуванням характеру схожості (історико-генетичний чи історико-типологічний) – дає змогу простежити лінії етногенезу, етнокультурних запозичень чи впливів.

Даний метод використовує дані статистичних досліджень для напрацювання майбутніх кроків. Нам цікаві тут не лише кількісні результати

щодо польської національної меншини, а й рівень асиміляції, статевий, освітньо-професійний поділ. До нашої уваги – порівняльні таблиці динаміки якісних змін, що доводиться виокремлювати за даним методом.

Метод типології дає нам змогу заглянути в структуру польської національної групи. Адже заселяли поляки територію Тернопільської області у кілька етапів, які мають чіткі характеристики та соціальне становище. Іншими словами, це класифікація етносу за психологічними особливостями. Дослідники чітко характеризують представників Померанії, Кашубщини, Любавії, Сілезії за антропологічними, мовними та іншими особливостями.

Цікавим для нашого дослідження є метод верифікації. Даним методом дані характеристики діям та нормам, що приймають різні державні органи, чи громадські об'єднання. Саме метод верифікації дає змогу зрозуміти, яким чином дану ініціативу сприймають носії тих національних груп, на які спрямовано дію. Чи вона верифікується, а чи призводить до фальсифікації. Одною з таких ініціатив польського уряду стало прийняття Закону Польщі «Про карту поляка», який позитивно сприйняли представники польської меншини краю. Прийняттю такого закону передували численні звернення місцевих поляків щодо спрощення відвідин історичної Батьківщини та отримання можливості безперешкодного працевлаштування на території Польщі.

Окремим було питання щодо перебування організованих груп поляків, які могли здійснювати екскурсійні поїздки чи паломницькі тури на територію Польщі. У такому плані на цей час ми бачимо ряд заохочень від польського уряду для місцевих адміністративних утворень або суб'єктів господарювання, котрі сприяли полякам з України, які перебувають на території Польщі.

Синергетичний метод дає змогу об'єднати систему з різних методів (різної природи) у одне ціле. Він характерний науковістю, його використовують дослідники різних дисциплін для напрацювання єдиного прийняттого результату. Ми ж застосовуємо згаданий метод в аналізі

інформаційного простору. Із організацією польських національно-культурних товариств та релігійних об'єднань постало питання донесення інформації. За останні роки поляки вибудували мережу засобів масової інформації, котрі покликані не лише висвітлювати їхню діяльність, а й анонсувати події.

Міждисциплінарний підхід дає поштовх до самоорганізації через обмін інформацією. Сюди можемо віднести діяльність українсько-польського видання «Волинський монітор», яке не лише відображає шляхи розвитку польських громад краю, а й забезпечує висвітлення ініціатив генерального консульства РП в Луцьку.

У наукових колах викликає дискусію національно-екзистенційний метод, який, на нашу думку, має повне право на існування. Суть дискусії зводиться до питання доцільності національної різноманітності. Дану теорію критикують представники глобалістичного підходу [76, с. 35], які сповідують ідею мультирасового суспільства. У цьому випадку наше дослідження служить яскравим прикладом того, що жодна теорія не спроможна зруйнувати «національний фундамент». І поляки у цьому служать яскравим прикладом, коли за роки заборон їм удалося зберегти свою культуру, мову та церкву.

Нині ми не знайдемо жодного моноетнічного суспільства. Але бачимо, що в полінаціональних державах паралельно розвиваються різні культури, діють різні релігійні установи. Багатонаціональне різноманіття лише прикрашає державу, коли там створені усі умови для гармонійного розвитку.

Людство за роки існування бачило багато теорій, які з часом відійшли в минуле, а люди різних національностей продовжують розвивати свої самобутні культури та здійснювати процес взаємозбагачення.

Із результатів нашого дослідження бачимо, що методи історичного аналізування особливостей розвитку національних меншин України охоплюють усю палітру людської діяльності, починаючи від побуту і до

самоорганізації у відновленні релігійних громад та налагодженні інститутів громадянського суспільства.

Сучасна українська етнодержавознавча наука спроможна реагувати на виклики часу і продукувати нові моделі безконфліктного співіснування різноманітностей. За останні роки пройдено шлях від осмислення напрацювань світової історіографії до запровадження власних моделей міжнаціонального діалогу.

Таким чином, ряд охарактеризованих методів наукового дослідження із урахуванням ключових понять дав змогу якнайширше вивчити структуру, повноваження і соціальні результати діяльності польських національно-культурних товариств Тернопільської області та особливостей відродження громад РКЦ.

Отже, опираючись на світовий досвід, українська наука розробила значний теоретичний матеріал та низку практичних рекомендацій, покликаних сприяти державі у напрацюванні рекомендацій мирного співіснування різних етносів, які населяють Україну.

Список використаних джерел до розділу 1

1. Акторів тернопільського театру позбавили премій за участь у польській кінострічці «Волинь» // ZIK: електрон. версія газ. 2016. URL:http://www.zik.ua/news/2016/11/11/aktoriv_ternopilskogo_teatru_pozbavyly_premiy_za_uchast_u_polskiy_989597 (дата звернення: 11. 11. 2016).
2. Алексеев Ю., Кульчицкий С., Слюсаренко А. Україна на зламі історичних епох (Державотворчий процес 1985–1999 рр). Навчальний посібник. К. «Екс Об». 2000. 296 с.
3. Алексієвець Л., Ільчук І. Українсько-польські відносини сучасності // Леся Алексієвець, Ірина Ільчук. Тернопіль: Вектор. 2016. 259 с.
4. Андрусак І. Літконтекст українсько-польського Євро // Форум націй., 2012, № 05 (120) травень. С. 10.
5. Антонюк О. Етнополітика. Проблеми і пріоритети // Віче. 2000. №11. С. 49–57.
6. Антонюк О. Основи етнополітики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: МАУП. 2005. 432 с.
7. Банахевич Ю. «Волинь»: фільм, який убиває // Укрінформ: електрон. версія газ. 2016. URL:<http://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2090451-volin-film-akij-ubivae.html> (дата звернення: 26. 12. 2016).
8. Басараб М. Етнічний сепаратизм: іманентна конфліктність чи відповідь на загрози цінностям // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім.І.Ф.Кураса НАН України. 2011/4 (54). С. 296–307.
9. Баяновська М., Тірала П. Полікультурне виховання як складник загальнонаціональної системи виховання // Відродження. 1998. № 3. С. 30–32.
10. Бондаренко Н. Важлива грань полікультурного виховання // Відродження. 1994. № 1. С. 8–11.

11. Брунда І. Дружба це є – *bardzo dobrze* // Чортківський вісник. 2010. 28 травня. № 20 (122). С. 1–2.
12. Василенко С. Українська геополітика. Вектор визначено // Віче. 2000. № 9. С. 62–71.
13. Вісник держкомнацміграції України / Під ред. Огнев'юка В.О. К.: 2002. № 1. 104 с.
14. Вісник держкомнацміграції України / Під ред. Огнев'юка В.О. К.: 2002. № 2. 104 с.
15. Вісник держкомнацміграції України / Під ред. Огнев'юка В.О. К.: 2002. № 3. 104 с.
16. Войцехівський Ю. З родоводу української польщизни: особливості мови і культури // Відродження. 1993. № 9. С. 72–73.
17. Войцехівський Ю. На засадах полікультурного навчання // Відродження. 1993. № 1. С.14–16.
18. Газін В. Проблема національних меншин у новітній час: Веймарська історія та СНДівська реальність // Сучасність. 1994. № 7–8. С. 86–92.
19. Галичина в етнополітичному вимірі/авт.кол.: В.О.Котигоренко Г15 (керівник), В.А.Войналович, О.Я.Калакура, Л.Л.Ковач, В.В.Коцур, Н.І.Кочан, О.О.Ляшенко, Н.Ю.Макаренко, Ю.О.Ніколаєць, М.І.Панчук, О.В.Позняк, О.О.Рафальський, М.Ю.Рябчук. – К.:ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України. 2017. 840 с.
20. Грицина О. Етапи становлення державно-церковних відносин у незалежній Україні (1991–2011 роки) // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2011/5 (55). С. 320–332.
21. Дамраш Є. Етнічна єдність та громадянська спільність – сучасна дилема етнічних меншин // Сучасність. 1994. № 7–8, липень-серпень. С. 93–100.

22. Дворська Л. На міжнародну конференцію з питань реформування української освіти до Буцацького коледжу приїхали польські колеги з міста Кельце // Нова доба. 25 грудня 2015. № 52 (8674). С. 1.
23. Договір між Україною і Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співробітництво // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 43. С. 613.
24. Договірно-правова база між Україною та Польщею // Офіційний сайт Посольства України в Республіці Польща: електрон. версія сайту. 2017. URL:<http://poland.mfa.gov.ua/ukraine-pl/legal-acts> (дата звернення: 27. 11. 2017).
25. Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. К.: Наук. Думка. 2011. Т. 8: Па-Прик. 520 с.
26. Етнополітична безпека України: політико-правові механізми протидії етнополітичній дезінтеграції держави: Наукова записка / Горбатенко В. П. (керівник авт. кол.), Шемшученко Ю. С., Кресіна І. О., Стойко О. М. К.: Інститут держави і права ім.В.М.Корецького НАН України, 2015. 80 с.
27. Етнополітична культура в Україні: реалії та виклики часу. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2010. 431 с.
28. Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій у сучасній Україні / ред. кол. О. Рафальський (голова), В. Войналович, Л. Нагорна. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2017. 512 с.
29. Етнополітичний розвиток України: досвід, проблеми, перспективи / Ю.Шаповал (керівник авт.кол) та ін. К.: Інститут національних відносин і політології НАН України. 1997. 212 с.
30. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості: Монографія. К., Інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2011. 396 с.
31. Етнополітологія в Україні. Становлення. Що далі? / Збірник. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса. 2002. 295 с.

32. Європейський орієнтир етнонаціональної політики України // Бюлетень державного комітету України у справах національностей та міграції. / Під ред. Чілачава Р. Ш. К.: 1999. № 3. 135 с.
33. Євтух В. Етнічна меншина: поняття, ознаки, функції // Філософська і соціальна думка. 1994 № 1–2. С. 159–174.
34. Євтух В. Етносоціологія: довідник / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Ін-т етнічних, регіональних та діаспорознавчих студій, Центр етноглобалістики. К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова. 2011. 205 с.
35. Євтух В. Національні меншини – об'єкт державної етнополітики // Український географічний журнал. 1997. № 3. С. 3–9.
36. Єленський В. Релігія і «Перебудова» // Людина і світ. 2000. №11–12 (листопад-грудень). С.11–21.
37. Ємець О. Меншини в Україні // Кур'єр ЮНЕСКО. 1993. Серпень. С. 46–47.
38. Ждан В. Є у нас у Польщі місто-побратим // Вільне слово. 27 червня. 2008. № 27 (6964). С. 4.
39. Записки, довідки, інформації ЦК Компартії України, партійних і радянських органів, АН УРСР, Інституту національних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР, громадських організацій, трудових колективів про вдосконалення міжнаціональних відносин в СРСР, про проект платформи КПРС «Національна політика партії в сучасних умовах», роботу з національними меншинами в ряді областей, реагування населення УРСР на заяву ЦК КПРС про стан в республіках Радянської Прибалтики, інші питання міжнаціональних відносин та інтернаціонального виховання за 1989 р. // ЦДАГО України. Ф. 1 («Центральний Комітет Комуністичної партії України»). Оп. 32. Спр. 2558. 195 арк.
40. Збірка договорів Ради Європи / Переклад та ред. Є. М. Вишневського. К.: Парламентське видавництво. 2000. 654 с.

41. Зварич І. «Етнополітика в Україні: регіональний аспект». К. Дельта. 2009. 320 с.
42. Зеленько Г. «Навздогінна модернізація»: досвід Польщі та України. К.: «Критика». 2003. 215 с.
43. Зустріч із лідерами польських організацій // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2014. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/2884-zustrich-iz-liderami-polskikh-organizatsij.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/2884-zustrich-iz-liderami-polskikh-organizatsij.html) (дата звернення: 26. 09. 2014).
44. Іванюк І. Права людини – основа інтеркультурної освіти // Відродження. 1998. № 6. С. 11–14.
45. Інформація Головного управління статистики у Тернопільській області. Розподіл постійного населення польської національності за рідною мовою по районах, містах та селищах міського типу (за даними перепису населення 1989 року). №11-05/89 ПІ від 01.12.2017 р. 3 с.
46. Інформація Головного управління статистики у Тернопільській області. Розподіл постійного населення польської національності за рідною мовою по районах та містах (за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року). №11-05/90 ПІ від 01.12.2017 р. 3 с.
47. Калакура О. Гармонізація життєдіяльності польської меншини в Україні як чинник українсько-польського партнерства // Наукові записки / Збірник. К.: Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2006. С. 288–299.
48. Калакура О. Мовно-культурний розвиток сучасної польської меншини в Україні // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України: Збірник наукових праць. К., 2007. Вип. 34. (підсерія «Курасівські читання»). С. 238–253.
49. Калакура О. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті. К., Знання України, 2007. 508 с.

50. Калакура О. Цивілізаційний вимір українсько-польської співпраці на тлі євро інтеграційних процесів (досвід Галичини) // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2016/2 (82). С. 283 – 295.
51. Каліщук О. Волинська дискусія й сучасні українсько-польські міждержавні відносини / Українсько-польське партнерство: сьогодення та перспективи: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк-Світязь, 26–27 червня 2017 р.). Луцьк: Вежа друк. 2017. С. 90–96.
52. Каліщук О. Хронологія загострення українсько-польських відносин // Політологічні читання імені професора Б. Яроша: зб. наук. пр. Луцьк: Вежа друк. 2018. Вип. 7. С. 33–38.
53. Картунов О. Етнополітологія. Данина моді чи вимога часу? // Віче. 1994. № 1. С. 128–137.
54. Катинський марш тіней // Форум нації. Квітень 2012. № 4 (119). С. 11.
55. Кирюшко М. Етноконфесійні спільноти України у системі факторів відтворення історичної пам'яті (теоретико-методологічні аспекти дослідження) // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2012/2 (58). С. 308–319.
56. Клишченко Т. Національний аспект у сучасній школі: шлях до злагоди чи конфронтації // Відродження. 1994. №3. С. 6–8.
57. Ковач Л. Національно-культурні товариства Донбасу в інституалізації громадянського суспільства в Україні // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2013/6 (68). С. 311–322.
58. Ковач Л. Національно-культурні товариства України: сучасний стан та проблеми розвитку // Наукові записки Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. К., 2008. Вип. 40. С. 97–107.

59. Конституція України: Офіц. текст: Коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина: Навч. посібн. / Авт. уклад М.І.Хавронюк. – 2-ге вид., переробл. І допов. К.: Видавництво А.С.К. 2003. 384 с.
60. Коротка інформація про інститут // Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України: електрон. версія сайту. 2018 URL: <http://www.ipiend.gov.ua/> (дата звернення: 17. 04. 2018).
61. Котигоренко В. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. К.: Світогляд. 2004. 722 с.
62. Кочан Н. Державотворення і релігійний чинник: український досвід // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2011/5 (55). С. 310–320.
63. Кресіна І. Подвійна етнонаціональна свідомість як феномен поліетнічних держав // Відродження. 1999. № 6. С. 16–19.
64. Кривицька О. Меншина – не ознака меншовартості // Віче. 1999. № 7(88). С. 123–129.
65. Кривицька О. Як запобігти міжетнічним конфліктам // Віче. 1998. № 12. С. 45–53.
66. Курас І. Етнополітологія. Перші кроки становлення. К.: Генеза. 2004. 736 с.
67. Кучер В., Обушний М. Національне питання за радянської доби. До аналізу і підсумків // Віче. 1996. № 6. С.130–141.
68. Лановенко О. Вихід одні – етнокультурна інтеграція // Віче. 1998. № 12. С. 74–84.
69. Ленгард Г. Школа на шляху у XXI століття: освіта та ідея рівності // Відродження. 1998. № 2. С. 24 – 26.
70. Лист заступника голови-керівника секретаріату Тернопільської облдержадміністрації від 10 червня 1999 року № 07-1415/28-14. 1 с.
71. Листування з державними органами, громадськими організаціями України та обласними організаціями з питань охорони здоров'я, культури,

релігії за 1992 рік // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3537 («Представник Президента України в Тернопільській області»). Оп. 1. Спр. 132. 20 арк.

72. Листування з державними органами України і обласними організаціями з питань охорони здоров'я, санітарії, народної освіти, культури, охорони пам'ятників за 1991 рік // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1833 («Виконавчий комітет Тернопільської обласної ради народних депутатів»). Оп. 9. Спр. 8719. 64 арк.

73. Листування з союзними, республіканськими і обласними організаціями з питань національної політики за 1991 р. Том 6 // ЦДАВО України. Ф. Р – 2 («Рада Міністрів Української РСР»). Оп. 15. Спр. 2525. 209 арк.

74. Литвин М. Український та польський істеблїшмент у період «Великої війни» та національно-демократичних революцій (1914–1918) // Історіографічні дослідження в Україні. Київ. 2003. Вип. 13. Ч. 1. С. 155–173.

75. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів. 1998. 469 с.

76. Лозко Г. Етнодержавознавство. Філософсько-теоретичний вимір: курс лекцій / К.: Мандрівець. 2012. 384 с.

77. Ломака І. Регіональні особливості релігійних організацій в Україні // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім.І.Ф.Кураса НАН України. К. 2009. Вип. 44. (під серія «Курасівські читання»). С. 354–363.

78. Майборода О. Етнічна карта на парламентських виборах не стане козирною: не той розклад // Контекст. 2001. № 11. С. 23–27.

79. Макаренко Н. Тенденції етнодемографічних змін у Тернопільській області (1989–2001) // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2015/4 (78). С. 258–287.

80. Мала енциклопедія етнодержавознавства / Під ред. Римаренко Ю. І. К.: «Генеза». «Довіра». 1996. 944 с.
81. Малий етнополітичний словник / О. В. Антонюк, В. І. Волобуєв, М. Ф. Головатий та ін. К.: МАУП. 2005. 288 с.
82. Марчук Н. Політизація діяльності громадських організацій етнічних меншин як чинник етнокультурних ситуацій // Наукові записки Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. К., 2008. Вип. 41 (під серія «Курасівські читання») . С. 132–141.
83. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): Енциклопедія/ Упоряд. Ю. І. Римаренка; За ред. Ю. Римаренка. К.: Довіра. 1998. 912 с.
84. Міжнаціональні відносини та національні меншини України: Стан, перспективи / Упоряд.: Р. Ш. Чілачава, Т. І. Пилипенко; За ред. Р. Чілачава. К.: Голов. Спеціаліз. Ред. Літ. Мовами. Нац. Меншин України, 2004. 384 с.
85. Нагорна Л., Савельєв В. Сучасні етнічні процеси в контексті конфліктології // Український історичний журнал. 1993. № 9. С. 3–12.
86. Надолішній П. Самоорганізація національних меншин в адміністративній реформі // Віче. 1999. № 5. С. 70–84.
87. Наулко В. Хто і відколи живе в Україні? // Відродження. 1993. № 9. С. 7–11.
88. Національний склад населення Тернопільської області. Розподіл населення за громадянством та віком (за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року). Державний комітет статистики України. Головне управління статистики в Тернопільській області, м. Тернопіль. 2003. 124 с.
89. Національні меншини України у ХХ столітті: політико- правовий аспект. К.: ППЕІНД. 2000. 356 с.

90. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / Упоряд.: І. О. Кресіна, В. Ф. Панібудьласка; За ред. В. Ф. Панібудьласки. К.: Вища шк. 1997. Ч. 2. 704 с.
91. Національно-державне будівництво: Концептуальні підходи, сучасна наукова література / Римаренко Ю. І., Курас І. Ф., Шемшученко Ю. С. та ін.; За ред. Ю. І. Римаренка. К.: "Довіра". 1999. 560 с.
92. Овчарук О. Сучасні аспекти розвитку процесу демократизації освіти в європейських країнах // Відродження. 1999. № 4. С. 14–15.
93. Оніщенко І. Розробка моделі консенсусної демократії – шлях до забезпечення міжетнічної злагоди у суспільстві // Відродження. 1999. № 6. С. 19–22.
94. Основи етнодержавознавства. Підручник / За ред. Ю. І. Римаренка. К.: Либідь. 1997. 656 с.
95. Основні напрями науково-дослідної діяльності інституту // Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України: електронна версія сайту. 2018. URL: http://idpnan.org.ua/osnovni_naprjami_naukovo-oslidnoii_dijalnosti_institutu.html (дата звернення: 17. 04. 2018).
96. Павленко В., Талгін С. Етнопсихологічні відмінності і діалог культур в освіті // Педагогіка і психологія. 1997. № 1. С. 23–30.
97. Павличко Д. Шляхом порозуміння // Урядовий кур'єр. 18 вересня 2001. 3 с.
98. Павлів В. Польща і США – надзвичайне партнерство? // Дзеркало тижня. 27 липня 2002. С. 3.
99. Панчук М. Етнополітична модель розвитку держави // Відродження. 1993. № 5–6. С. 4–6.
100. Пейко І. Врятовані костели Поділля // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. URL: <http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/4291-15829.html> (дата звернення: 28. 03. 2016).

101. Пиняк Л. Польські волонтери впорядковували військове кладовище в Чорткові // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5754-19011.html> (дата звернення: 20. 07. 2017).
102. Політичні технології регулювання міжетнічної та міжконфесійної взаємодії у новітніх українських реаліях: аналітична доповідь / За ред. д. політ. н. С. Ю. Римаренка. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2014. 188 с.
103. «Польський Давос» мав успіх // Урядовий кур'єр. № 163. 11 вересня 2001. С. 3.
104. Попеску І. Людина в державі: гармонія права // Голос України. 1996. № 226 (1476). С. 7.
105. Попеску І. На шляху до цивілізаційного полі національного суспільства // Віче. 2000. №5 (98). С. 142–156.
106. Президент Польщі підписав зміни до закону про Карту поляка // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/6157-19915.html> (дата звернення: 10. 12. 2017).
107. Про відзначення в області 190-ї річниці від дня народження Юліуша Словацького. Розпорядження голови Тернопільської обласної державної адміністрації від 21 червня 1999 року №241. С. 6.
108. Прокопчук Н. Приєднання України до Конвенції ООН про статус біженця // Злагода. 2002. лютий. С. 9.
109. Про Раду національних спільнот України // Національний діалог. № 2. Жовтень 2017. С. 1.
110. Ратушна Г. Етнокультурна і національна культура України: проблеми, перспективи // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Вип. 10. 2000. Тернопіль. С. 162–165.

111. Рафальський О. Етнополітична регіоналізація України // Наукові записки Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2011/2 (52). С. 135–148.

112. Релігійний чинник у процесах націє- та державотворення: досвід сучасної України (Монографія). К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2012. 272 с.

113. Римаренко С. Міжнародні стандарти статусу національних меншин // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2015/4(78). С. 129–142.

114. Римаренко С. Самоорганізація етнічних груп в Україні // Наукові записки Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2013/2(64). С. 232–242.

115. Рогозинський В. Роль засобів масової інформації в етнокультурному відродженні національних меншин України // Відродження. 1999. № 5. С. 17–19.

116. Роздайбіда Л. Виборча система і національні меншини в Україні // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2010/6(50). С. 262–266.

117. Розпорядження голови обласної державної адміністрації за 1995 рік. Том 3 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3536 («Тернопільська обласна державна адміністрація»). Оп. 1. Спр. 4. 115 арк.

118. Розпорядження голови обласної державної адміністрації за 1997 рік. Том 11 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3536 («Тернопільська обласна державна адміністрація»). Оп. 1. Спр. 47. 299 арк.

119. Розпорядження Кабінету Міністрів «Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року» // Верховна рада України: електрон. версія сайту. 2015. URL:<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1393-2015-%D1%80> (дата звернення: 23. 11. 2015).

120. Розпорядження Представника Президента України за 1992 рік. Том 1 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3537 («Представник Президента України в Тернопільській області»). Оп. 1. Спр. 1. 20 арк.
121. Розпорядження Представника Президента України за 1994 рік. Том 7 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3537 («Представник Президента України в Тернопільській області»). Оп. 1. Спр. 367. 123 арк.
122. Рябошапка Л. Правове становище національних меншин в Україні (1917-2000): Монографія. Львів, Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка. 2001. 484 с.
123. Саєнко Ю. До єдності розмаїтостей // Політика і час. 1995. № 2. С. 73–79.
124. Сергійчук В. Трагедія українців Польщі. Тернопіль, КЖВ «Тернопіль». 1997. 437 с.
125. Сиско І. Збараж побратається з Болеславцем – містом кераміки // Народне слово. 13 травня. 2016. № 20 (8228). С. 2.
126. Слободян О. Україна та Польща в контексті українсько-польських міжнародних зв'язків кінця ХХ-початку ХХІ ст. Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини/ Вип. 18: присвячено 150-річчю від дня народження Михайла Грушевського. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. С. 282–289.
127. Старостенко Г. Новітні демографічні тенденції в Україні // Економіка України. 1998. № 5. С. 22–30.
128. Статут Громадської організації «Польське освітньо-культурне товариство». Обласне управління юстиції в Тернопільській області. Тернопіль. 2014. 8 с.
129. Степико М. Буття етносу. Витоки, сучасність, перспективи. К.: «Знання». 1998. 260 с.
130. Тараненко І., Іванюк І., Олійник О., Чернявська Ю. Про концептуальні підходи полікультурної (інтеркультурної) освіти та виховання в зарубіжній педагогіці // Відродження. 1998. № 4. С. 11–12.

131. Тернопільський Енциклопедичний Словник / Передмова Геннадія Яворського. Тернопіль: ВАТ ТВПК «Збруч», 2004. Т. 3. П – Я. 708 с.
132. Тихомиров Ю. Право: національне, міжнародне, порівняльне // Віче. 2000. №3 (96). С. 145–159.
133. Ткач В. Діяльність національно-культурних товариств Тернопільщини в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. // Проблеми і перспективи наук в умовах глобалізації: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2006. С. 31–39.
134. Ткач В. Духовне відродження польської громади Тернопільщини у 1989–2017 роках // International Multidisciplinary Conference «Key Issues of Education and Sciences: Development Prospects for Ukraine and Poland» Stalowa Wola, Republic of Poland, 20–21 July 2018. Volume 5. Stalowa Wola: Izdewniciba «Baltija Publishing», 2018. S. 114–117.
135. Ткач В. Культурно-освітня діяльність поляків Кременецького району Тернопільської області в кінці ХХ на початку ХХІ ст. // Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 23–24 лютого 2018 р.). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2018. С. 105–109.
136. Ткач В. Культурно-освітня діяльність поляків Тернопільщини наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. // Мандрівець. Тернопіль. 2007. №2 (67) березень-квітень. С. 47–51.
137. Ткач В. Організація національно-культурного життя поляків Чортківщини у 1989–2017 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія/ Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. Вип. 2. Ч. 3. С. 146–149.
138. Ткач В. Полонія Підволочиського району Тернопільської області у 1989–2018 рр. : релігійний та культурно-освітній аспекти // Актуальні питання суспільних наук: наукові дискусії: Матеріали міжнародної науково-

практичної конференції (м. Київ, Україна, 17–18 серпня 2018 року). Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація». 2018. С. 28–31.

139. Ткач В. Поляки Бережанського району Тернопільської області у 1989–2017 роках // Матеріали XV міжнародної науково-практичної конференції «Дослідження із суспільних наук у 2018 році». Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. С. 141–145.

140. Ткач В. Поляки Гусятинського району Тернопільської області у 1989–2017 роках // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «ScienceMax I». Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД». 2018. С. 7–10.

141. Ткач В. Поляки Тернопільщини // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Україна наукова '2003». Том 7. Історія. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2003. С. 27–29.

142. Ткач В. Польська громада міста Тернополя у 1989 – 2018 роках: освіта, релігія та культурна діяльність // Молодий вчений. № 7 (59), липень 2018. С. 32–36.

143. Ткач В. Польсько–українське культурно-освітнє товариство ім. Адама Міцкевича в місті Чорткові: історія становлення та перспективи розвитку // Україна—Європа—Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2017. Вип. 20. С. 366–370.

144. Ткач В. Порівняльна характеристика національної структури населення Тернопільської області (за результатами Всесоюзного перепису населення 1989 року та Всеукраїнського перепису 2001 року). // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За аг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2012. Вип.1., С. 150–153.

145. Ткач В. Роль польської національної меншини Тернопільщини у налагодженні міжрегіональних україно-польських відносин // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / К. : «Видавництво «Гілея», 2018. Вип. 131 (4). С. 115–119.

146. Ткач В. Соціокультурні тенденції діяльності національних меншин Поділля у 90-х рр. ХХ ст. // Наукові праці Кам'янець-Поділ. держ. педуніверситету: Іст. науки. Кам'янець-Подільський, 2002. Т. 8. (10). С.423–427.

147. Ткач В. Тернопільщина: національні меншини та релігійне питання // Конфесійне багатоманіття України в контексті духовного і національного відродження. Науковий збірник / За редакцією проф. Колодного А. М. проф. Гудими А. М. та ін. Тернопіль: Видавець ТДТУ ім. І. Пулюя. 2007. С.101–105.

148. Ткач В. Участь етнічних меншин Поділля в процесі становлення української державності // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Вип.10. Тернопіль. 2000. С.150–157.

149. Угода між Міністерством освіти і науки України та Міністерством національної освіти Республіки Польща про співробітництво в галузі освіти // Верховна рада України: електрон. версія сайту. 2015. URL:http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_180 (дата звернення: 19. 01. 2015).

150. Указ Президента України. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини // Верховна рада України: електрон. версія сайту. 2015. URL:<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/501/2015/page2> (дата звернення: 25. 08. 2015).

151. Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про утворення Волинської, Дрогобичської, Львівської, Ровенської, Станіславівської і Тарнопольської областей в складі Української РСР» // Відомості Верховної Ради СРСР. № 38 (61). 20 грудня 1939 р.

152. Україна – Польща – Європейський Союз. З досліджень системної трансформації на рубежі ХХ і ХХІ століть. Колективна монографія під редакцією Г. Стронського, Я. Голоти, О. Красівського. Львів - Ольштин - Остроленка. 2014. 674 с.

153. Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки. 2006: Монографія / За ред. О. С. Власюка. К.: НІСД. 2006. 576 с.
154. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В. С. Крисаченка. К.: НІСД, 2004. 648 с.
155. Український соціум / Власюк О. С., Крисаченко В. С., Степико М. Т. та ін. / За ред. В. С. Крисаченко. К.: Знання України, 2005. 792 с.
156. Уткін О. До громадянської злагоди через етнічний плюралізм // Віче. 2000. №4 (97). С. 22–39.
157. Центр дослідження українсько-польських відносин та сектор наукових та інформаційних видань // Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України: електрон. версія сайту. 2017. URL:http://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/organization/departments/info/?ci_locationid=7 (дата звернення: 27. 12. 2017).
158. Шелест Д. Регіоналізм в етнонаціональній політиці і державному управлінні // Віче. 1999. № 7. С.149–152.
159. Шимон С. Законодавство України і міжнародне право. Питання гармонізації // Віче. 1998. № 12 (81). С.150–152.
160. Шишкін В. Рада Європи: інституції захисту прав людини // Віче. 1998. № 11 (80). С. 74–85.
161. Ярмоленко М. Регіональні особливості етнокультурних процесів на Заході та Сході України // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2011/2 (52). С. 354–365.
162. Dutkiewicz T. Podwójne święto Czortkowień // Nasze drogi. Lwow., № 2 (69). wrzesień-październik 2013. S. 28–31.
163. «Gdzie strumyk płynie z wolna...» // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronisława Mireckiego: електрон. версія сайту. 2013. URL:<http://www.tkpmirecki.com/pl/news/25-qgdzie-strumyk-pynie-z-wolnaq-.html> (дата звернення: 01. 06. 2013).

164. Jerzy Hoffman zostanie upamiętniony w Tarnopolu // Kurier Galicyjski: електрон. версія газ. 2016.
[URL: http://www.kuriergalicyjski.com/actualnosci/przeplond-presy/5017-jerzy-hoffman-zostanie-upamietniony-w-tarnopolu](http://www.kuriergalicyjski.com/actualnosci/przeplond-presy/5017-jerzy-hoffman-zostanie-upamietniony-w-tarnopolu) (дата звернення: 16. 05. 2016).
165. Koncert // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M.Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2014.
[URL: http://www.pkotpkot.blogspot.com/search/label/koncert](http://www.pkotpkot.blogspot.com/search/label/koncert) (дата звернення: 12. 02. 2014).
166. Krzysztof Szczerski: Europa moze wybrac Moskwe, nie Kijow // Телебачення польське: електрон. версія газ. 2017.
[URL: http://www.tvp.info/34972753/krzysztof-szczerski-euripa-moze-wybrac-moskwe-nie-kijow](http://www.tvp.info/34972753/krzysztof-szczerski-euripa-moze-wybrac-moskwe-nie-kijow) (дата звернення: 27. 11. 2017).
167. «Mogile pradziada ocal od zapomnienia - 2015» // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M.Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2015.
[URL: http://www.pkotpkot.blogspot.com/search/label/praca%20na%20cmentarzu](http://www.pkotpkot.blogspot.com/search/label/praca%20na%20cmentarzu) (дата звернення: 30. 07. 2015).
168. Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XXI wieku. Praca zbiorowa pod redakcja Henryka Stronskiego i Grzegorza Seroczynskiego. Olsztyn – Charkow. 2010. 656 st.
169. Smierciak S. Mlodzi ze Strarego Skalatu // Gazeta Krakowska. 21-22 lipca. 2001 r. S. V.
170. Szkodzinski J. Polskie Towarzystwo Gimnastyczne «Sokol-Macierz» // Nasze drogi. 2012. №1 (67). S. 48–49.
171. Tomaszewski W. Czy Ukraina to panstwo upadle? // Najwyzszy Czas!. № 49-50, 27 listopada – 10 grudnia. 2017. S. 38–39.

РОЗДІЛ 2

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЛЬСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ

2.1. Чисельність та демографічні характеристики

Переписи населення не лише дають змогу визначати загальні кількісні показники, а й сприяють отриманню об'єктивних та цілісних даних щодо кількості населення та його демографічних і соціально-економічних характеристик, окреслюють закономірності розвитку за певний період. Згаданий процес тривалий і потребує формування відповідної інфраструктури й навчання переписного персоналу [6, с. 14]. Цьому передують роз'яснювальна робота у засобах масової інформації і навчання інтерв'юерів.

До нашої уваги всесоюзні переписи 1979 та 1989 рр. і всеукраїнський перепис 2001 р. Адже у праці прагнемо проаналізувати національний склад населення Тернопільської області в останні роки існування СРСР і з'ясувати передумови, закономірності та результати формування національної політики в сучасній Україні.

Автор аналізує результати попередніх досліджень українських науковців [35, с. 258–287] та власні наукові розвідки [61, с. 150–153]. Ми частково проаналізували попередні переписи населення у статті «Порівняльна характеристика національної структури населення Тернопільської області (за результатами Всесоюзного перепису населення 1989 року та Всеукраїнського перепису 2001 року)» [61, с. 150–153], у якій окремо виділено кількісні та якісні зміни польського населення Тернопільщини.

Згідно з офіційними даними всесоюзного перепису населення 1989 р., в Україні проживали представники понад 130 національностей [34]. У Тернопільській області – 51-ї [43].

Для України шлях від вивчення світового досвіду до реалізації дієвих заходів необхідно було проходити швидкими темпами, адже частка представників національних меншин у державі, згідно з даними згаданого перепису перевищувала 27 % [34]. На Тернопільщині – 3,23 %. Загальне число представників національних меншин області становило 37579 осіб [43, с. 15–22].

У нашому дослідженні з'ясували, що у 1989 р. в Тернопільській області постійно проживало 1163974 особи [25]. Міське населення становило 470877 осіб, або 40,45 % усіх мешканців. Місць компактного проживання представників національних меншин на території області немає [64, с. 152].

Після українців і росіян поляки за чисельністю посіли третє місце – 6704 особи, що склало 0,58 % усього населення області. Офіційні результати опубліковані в місцевих засобах масової інформації [18, с. 2].

У містах проживало 3173 поляки, що становило 47,33 % усієї їх кількості. Серед міст можна виокремити Скалат Підволочиського району, в якому польського населення було – 5,60 %. До другої групи, де польське населення перевищувало один відсоток, належить Підволочиськ (3,39 %), Микулинці (1,93 %), Гримайлів (1,92 %), Теробовля (1,218 %), Шумськ (1,217 %) та Гусятин (1,21 %). Інші мали менше 1 % польського населення [18, с. 2]. (Див. табл. 1,2).

За станом на 1989 р. частка польського населення в сільській місцевості не перевищувала одного відсотка (0,30 %). Лише у Підволочиському районі 3,52 % мешканців належали до польської національної групи. (Див. таб. 3).

Частка поляків Заліщицького району не перевищувала 0,02 %, а Лановецького району 0,03 %. А в Гусятинському це були 0,31 %, Тернопільському районі 0,43 % і в Теробовлянському районі 0,44 %. (Див. табл. 3).

Із наведених даних бачимо, що щільність польського населення в області незначна. Умовно райони можна поділити на три групи. Одноосібно тут виступає Підволочиський район, у якому частка поляків склала 4,57 % усього населення. Лише у чотирьох адміністративних одиницях (Теребовлянський – 0,75 %, Чортківський – 0,68 %, Гусятинський – 0,59 % та м. Тернопіль – 0,58 %) частка поляків перевищує половину відсотка. У сумарних числах – це 5065 мешканців [46, с. 3], що становить 75,55 % поляків області. В усіх інших регіонах кількість поляків була ще меншою. (Див. табл. 1).

У 1989 р. більше третини поляків Тернопільщини (34,6 %) проживали у Підволочиському районі, 17,5 % – в Тернополі, 8,7 % – у Теребовлянському районі, 8,4 % – у Чортківському, 6,3 % в Гусятинському районі [43]. Порівняно з переписом 1979 р. питома вага поляків в області зменшилася з 0,8 до 0,6 % [27, с. 104].

Голова «Польського культурно-освітнього товариства Тернопільської області» Г. Стронський на звітно-виборній конференції у 2000 р. навів цифру 25 тис. поляків, які ніби то проживають в області [31, с. 3], зокрема у Тернополі – понад 5 тис. осіб. Хоча офіційні цифри свідчать про виїзд польського населення на історичну батьківщину. Так, у 2000 р. в Тернопільську область приїхав на постійне проживання лише один поляк, а виїхало у зворотному напрямку 12 осіб [24, с. 16].

Згідно з даними «Енциклопедії сучасних міграційних процесів», у першому півріччі 1994 р. з України із 183 мігрантів, вибулих у Польщу, 56 % становили українці й лише 22 % – поляки [37, с. 784].

В. Денисов наголошує на значенні даних, узагальнених в «Енциклопедії сучасних міграційних процесів», для української науки і прогнозує значну увагу українського етнологознавства до міграційних процесів та явищ глобалізації у близькому майбутньому світу й України [16].

Згідно з результатами всеукраїнського перепису населення 2001 р. у Тернопільській області постійно проживало 1138500 осіб [26], що склало

97,81 % порівняно з попереднім переписом. Загалом населення (усі національносоті) зменшилося на 25474 особи – 2,19 %. (Див. табл. 1).

У цьому переписі є представники уже 85 національностей, поляки посіли звичну третю позицію. На основі аналізу статистичних звітів стверджуємо, що 3465 осіб не змогли вказати своєї національності [40, с. 17]. З їхньої кількості 3464 особи проживають у містах, і лише один сільський мешканець не зміг зазначити своєї національності. Зрештою, чітко не вказана і рідна мова. Дослідники зазначають, що такий чинник притаманний змішаним сім'ям, члени яких, толеруючи перед членами родини, не повідомили ці дані у бюлетені [40, с. 41].

У 2001 р. кількість поляків на Тернопільщині становила 3856 осіб, що склало 57,52 % від попереднього показника [40, с. 5].

Загалом чисельність поляків зменшилася на 2848 осіб – 42,48 %, а сумарно від усього населення вони становили вже 0,34 %. Порівняно з попереднім переписом їх кількість (питома вага) зменшилося на 0,24 % [40, с. 5].

Згідно з результатами перепису 2001 р., частка польського населення у сільській місцевості зменшилася майже удвічі до 0,18 %. Найзаселенішим залишився Підволочиський район – 2,81 %. У Гусятинському районі мали показник 0,19 %, а в Чортківському 0,22 %. (Див. табл. 3).

У Підгаєцькому районі частка сільського населення польської національності не перевищила 0,02 %, у Козівському 0,01 %, що свідчить про майже зникнення поляків у цих регіонах. (Див. табл. 3).

Цікавим є той факт, що 28832 мешканці (усіх національностей) Тернопільщини вказували в анкетах, що вони народились у Польщі [39, с. 5]. В основному це особи старшого віку, народжені у 20–30-х рр. ХХ ст. Більшість із них проживають у сільській місцевості – 19243 особи [39, с. 9], а 9589 у містах та селищах області. 2905 таких осіб – мешканці Тернополя. (Див. табл. 3).

За станом на 2001 р. на Тернопільщині проживало 55 громадян Польщі [21, с. 30]. Більшість із них – священики та монахи РКЦ, які перебували в області за окремими річними дозволами з духовними місіями у костелах та монастирях краю.

Згідно з даними перепису 1989 р., лише 12,5 % поляків України вважали рідною польську мову. Найвищий показник був у поляків Львівщини – 50 % [13, с. 72–73]. Найкраще рідною мовою володіли люди старшого покоління; зазвичай, це сільські мешканці, які свого часу отримували початкову та середню освіту у 1930-х рр. Найнижчий показник – у молоді, яка народилася пізніше.

За результатами перепису 1989 р. лише 583 поляки Тернопільщини володіли польською мовою – 8,7 %. Переважна більшість поляків (87,14 %) вважали рідною українську мову. Російську визнали за рідну 4,02 % [25].

9,59 % поляків міста Тернополя рідною вважали мову своєї національності, 80,56 % вказали рідною українську мову і 9,51% – російську мову [25].

Найбільший відсоток володіння рідною мовою був серед поляків Кременеччини (25 %) та Козівщини (20 %). Погано знали мову своєї національності поляки Гусятинщини (4,96 %), Підволочичини (5,18 %), Лановеччини (5,26 %) та Бучаччини (5,98 %) [25].

На основі наведених цифр, можна стверджувати, що рівень асиміляції польського населення Тернопільщини у 1989 р. був дуже високий та досягав критично малих показників.

Згідно з результатами всеукраїнського перепису 2001 р. відсоток володіння рідною мовою серед поляків сягнув 8,56 %, що на 0,14 % менше порівняно із попереднім переписом. Цікавими є цифри у районах. Так, 45,83 % поляків Бучаччини вказували в анкетах, що рідною для них є польська мова, це самеі зазначили 34,62 % поляків Заліщицького району та 27,78 % Бережанського, що значно більше від даних попереднього перепису [26].

У той же час лише 2,11 % поляків Підволочиського району, 5,88 % мешканців польської національності Борщівщини визнали рідною польську мову, що менше від попередніх показників [26]. Рідною польську мову вказали 12,11 % (221 з 1825 осіб) опитаних із міського населення та 5,37 % (109 з 2031 особи) мешканців польського походження, які проживали у сільській місцевості [26].

Незначний відсоток володіння польською мовою Л. Карпальська намагається пояснити політикою Другої Речі Посполитої, а саме подвійною ідентичністю польського уряду щодо галицьких поляків [70, s. 167]. Вона дає визначення «рутенізація польських селян», а саме через перехід до греко-католицизму.

Аналізуючи результати дослідження, приходимо до висновку, що поведінка поляків після Другої світової війни мала ознаки етнічного конформізму, що в кінцевому результаті призвело до високого ступеня асиміляції польської людності. У той же час зауважуємо, що 1,3 % українців вільно володіють польською мовою [27, с. 103], оскільки в області значна кількість змішаних сімей.

Зменшення польського населення на Тернопільщині упродовж 1989–2001 рр. викликане в основному соціально-економічними чинниками, що призводило до виїзду населення на постійне проживання в інші країни, зокрема Польщу, яка після вступу до Європейського Союзу стала привабливішою економічно. І цей процес триває.

У 1989 р. 45,73 % поляків області були зайняті у сільському господарстві та меншою мірою на виробництві чи в інших сферах господарської діяльності [25]. Менше одного відсотка поляків Тернопільщини були задіяні у роботі силових структур – КДБ, міліції, суді та прокуратурі [28, с. 259–280]. У цій сфері переважали росіяни.

У 2001 р. кількість зайнятого польського населення зменшилася до 25,02 % [26]. Зниження рівня життя в Україні та можливість пошуку роботи

за кордоном, зокрема у Польщі, стали причиною суттєвого зменшення поляків на Тернопільщині.

Враховуючи поточну інформацію Головного управління статистики Тернопільської області, яке подало чисельність постійного населення краю за станом на 1 листопада 2017 р., зауважимо, що в області проживало 1050148 осіб усіх національностей [68]. Порівняно з переписом 2001 р. населення Тернопільщини зменшилося на 88352 особи. Із урахуванням цього припускаємо, що в області скоротилася чисельність і польської громади, адже населення продовжує виїжджати.

Варто зауважити, що тенденція до зменшення польського населення України спостерігається ще з початку 70-х рр. ХХ ст. Згідно з даними перепису населення 1970 р., в Україні проживало 295107 поляків, на 1979 р. – 258309 осіб. За всесоюзним переписом 1989 р. поляків в Україні залишилося 219179 осіб [17, с. 128]. У 90-х рр. ХХ ст. ця тенденція триває, що викликано передусім посиленням міграційних процесів на пострадянському просторі.

Характеризуючи щільність розселення поляків на теренах Тернопільщини, стверджуємо що найвищий відсоток представників польської національності відстежуємо у Підволочиському (3,58 %), Чортківській (0,39 %), Гусятинському (0,31 %) та Борщівському (0,23 %) районах, які належать до українського історичного регіону Поділля [40, с. 56–60].

Підсумовуючи результати дослідження, приходимо до висновку, що поляки Тернопільщини за останні роки не змогли подолати загрозливу ситуацію, пов'язану з асиміляцією. Адже рівень володіння польською мовою залишається меншим 20 %. Разом з тим зауважуємо, що польське населення області старіє, адже молодь покидає межі України в пошуку кращого життя.

Катастрофічними залишаються показники скорочення чисельності польського населення у сільській місцевості, які продемонстровані у таблиці 3. Повоєнна тенденція зменшення польської спільноти в Україні загалом і на

Тернопільщині зокрема стосується і міського населення, яке завдяки концентрації може певною мірою забезпечити мінімальні потреби польської національної групи.

Україна, як і більшість країн Європи, залежить від глобалізаційних процесів у сучасному світі. Трудова міграція та низький рівень народжуваності стали основними чинниками, що спричинили зменшення польської людності у Тернопільській області. Побороти нові випробовування самостійно Україні неможливо.

Отже, чисельність та демографічні характеристики свідчать про те, що в кінці ХХ–на початку ХХІ ст. польська громада Тернопільщини зазнала суттєвих кількісних та якісних змін. Збереглася повоєнна тенденція зменшення чисельності поляків краю, але зріс відсоток тих, які визнали рідною польську мову, що свідчить про призупинення асиміляційних процесів.

2.2. Форми комунікацій поляків Тернопільщини з історичною батьківщиною

Наприкінці 80-х років ХХ ст. у результаті падіння «залізної завіси», а особливо зі здобуттям незалежності України, поляки Тернопільщини отримали змогу вільно здійснювати поїздки до Польщі. За підсумками дослідження форм комунікацій поляків з історичною батьківщиною можна виокремити шість основних напрямків: гуманітарні – участь у програмах для відновлення здоров'я через Чорнобильську катастрофу, обмін офіційними делегаціями; приватні – відвідування родичів та місцевостей колишнього родинного осідку; туристичні – участь у туристичних турах до Польщі (Варшава, Краків та ін.); релігійні – паломництво до святих місць Ясна Гора у Ченстохові, гора Грабарка, Старий Ліхень, Гурці Кляштор й ін.; трудова еміграція – поїздки на сезонні роботи; навчання – участь у навчальних і наукових програмах.

У липні 1991 р. Міністерство закордонних справ УРСР через місцеві органи виконавчої влади повідомило адреси консульських установ для інформативно-правової допомоги громадянам України за кордоном [32, арк. 44–47]. У документі подано адресу посольства СРСР у Варшаві й адреси чотирьох консульських установ – у Гданську, Кракові, Познані та Щецині.

Польща долучилася до країн, що надавали Україні гуманітарну допомогу для подолання наслідків Чорнобильської катастрофи. Щороку діти з польських та українських сімей Чортківського і Заліщицького районів Тернопільщини мали змогу поїхати на оздоровлення на історичну батьківщину. Так, у ході такої поїздки в 1990 р. з 42 дітей (найбільша поїздка) лише 5 були поляками. Згодом оздоровчі делегації не перевищували 20 дітей і склалися тільки з учнів Чортківської суботньої школи польської мови [57].

У 1997 р. опіку над дітьми з Чортківщини перебрав ксьондз Б. Янік – директор відпочинково-реабілітаційного центру в Мичковцях, розташованого в горах Бещадах [36, с. 6].

Долучаються польські культурно-освітні товариства і до благодійної діяльності. Так, у рамках акції «Збережи життя дитині» до Чорткова прибули польська делегація на чолі з війтом гміни Корчина (біля Кросно) Яном Зихом і народний вокальний ансамбль «Комборня» під керівництвом Агати Пуциковіч [45, с. 5]. Метою приїзду був збір коштів на лікування студента Миколи Чупуна, хворого на лейкемію. У ході візиту домовлено про оздоровлення чортківської малечі з районного комунального центру ранньої соціальної реабілітації і адаптації дітей-інвалідів «Дорога в життя» у екологічно безпечному районі Польщі.

У 2005 р. група хворих дітей прибула до Польщі у село Корчина. Проживали вони у будинку Барбари та Марека Марцішів. Для дітей були створені добрі умови для проживання і харчування, забезпечено медичне обстеження та культурну програму. Діти побували на екскурсіях у Кросно, Ясло, відпочивали на озері Соліна, купались у басейні та приймали джакузі. На прощання українські діти подарували полякам цікаву художню програму [45, с. 5].

Упродовж 8–21 серпня 2014 р. діти та молодь із «Культурно-освітнього товариства в Тернопільській області» відпочивали в таборі «Фьорд» у Смолдзінському Лісі, на березі Балтійського моря. Вони мали змогу купатися, засмагати на пляжах, а також узяли участь у «Святі Нептуна» і прогулянці на кораблі «Дракон». Поїздка відбулася завдяки підтримці Великопольського товариства розвитку сільських територій та генерального консульства РП у Луцьку [2].

11–14 червня 2015 р. члени «Польського культурно-освітнього товариства в Тернопільській області» взяли участь у рекреаційно-спортивному зібранні полонійних сімей «Люблінщина–2015», на якому проведено спортивні змагання, заняття з історії, культури та польської мови.

У заході взяли участь 15 команд. Організатором виступила Люблінська воєводська асоціація «Народні спортивні команди», партнером якої став тернопільський спортивний клуб «Соколята» [3].

З 12 по 25 червня 2015 р. учні суботньої польської школи Чорткова здійснили чергову відпочинково-оздоровчу поїздку до польських Мишковець. У відпочинково-реабілітаційному центрі цього року оздоровилося біля 200 дітей [44, с. 5].

Супроводжували чортківських дітей У. Навлока, учитель суботньої школи, і А. Цурганова, член «Польсько-Українського культурно-освітнього товариства ім. А. Міцкевича в Чорткові». До акції долучилися діти віком від 12–16 років. Поїздка відбулася за маршрутом: Шегині – Медика – Перемишль – Санок – Мичковце. Під час відпочинку діти здійснили похід у гори, взяли участь у спортивних та мистецьких конкурсах [44, с. 5].

Упродовж 14–27 липня 2015 р. група дітей із Тернополя відпочивала на Мазурських озерах у Польщі, в Гіжицьку. Заходи відбулися завдяки Великопольському товариству розвитку сільських територій. У рамках заходу була організована екскурсія до старовинного замку XIV ст. у місті Рин та у Спиткове, де діє «Індіанське село» – об'єкт, що складається з Музею індіанців Північної Америки та моделі індіанського села [5].

27 липня 2015 р. діти з Чорткова, які вивчають польську мову при Центрі культури та польської мови, взяли участь у літній школі в Перемишлі. Очолювала захід Бартоломей Марчик із Державної вищої східноєвропейської школи. До програми літньої школи, крім занять, входили екскурсії Перемишлем, поїздки на Ветлінську полонину в Бещадах та Солінське озеро [23].

Перші українсько-польські офіційні контакти мали ознаки культурного обміну. Так, Заліщики у 1993 р. налагодили відносини із Битовою, що в Слупському воєводстві Польщі – завдяки культурному обмінові між ансамблем танцю Заліщицького радгоспу-технікуму «Хлібодари» й

ансамблем «Кошуби». У квітні 1996 р. у Заліщики приїхала мистецька делегація з Битови на чолі з бургомістром С. Мармолловським [15, с. 5].

У 1997 р. делегація Заліщицької міської ради на чолі з міським головою П. Лесюком і його заступником М. Заполохом взяла участь в українському фестивалі «Битовська ватра–97». Україну представляли ансамбль пісні й танцю «Первоцвіт» Заліщицької гімназії, заслужена артистка України О. Добрянська та шоу-балет з Чернівців [29, с. 1].

Із 25 до 27 вересня 1996 р. на запрошення директора відділу культури Катовіцького воєводства, у рамках підписаного протоколу намірів про співпрацю між Тернопільською областю і Катовіцьким воєводством, до Польщі поїхала мистецька делегація Тернопільщини. Творча група була сформована з артистів обласної філармонії та облдрамтеатру ім. Т. Г. Шевченка. Україно-польський концерт відбувся в адміністративному будинку воєводи. Характерно, що витрати на поїздку українським артистам оплатила польська сторона [52, арк. 69].

У червні 2011 р. студенти Бучацького агроколеджу давали в Кельцях концерт для своїх ровесників під час проходження аграрної практики у Польщі [69, с. 4].

У липні 2012 р. в Польщі (м. Глогув) відбулася літня академія польської культури. Спільнот з молоддю з України (Бережани) в ній узіли участь діти з Білорусі, Литви та Польщі. У рамках заходу проведено екскурсії до Кракова, Сандомира, Любліна та Вільнюса. До програми входили лекції з історії Польщі, перегляд польських фільмів і творів мистецтва [75].

У ході офіційного візиту в Україну 2015 р. президент РП А. Дуда разом із дружиною А. Корнхаузер-Дудою зустрівся у Києві з поляками. На зустріч були запрошені понад 500 поляків з усієї України, у тому числі керівники польських організацій з Тернопільщини. А. Дуда у промові, маючи на увазі, що Польща не забула про поляків в Україні, наголосив: «Є дуже багато людей, шанованих поляками та Польщею тут, в Україні, а також у Польщі. Вони протягом багатьох років намагалися допомогти польській державі

підтримувати ваші ініціативи й діяти. Це не завжди вдавалося, не завжди цьому сприяли також органи державної влади. Вірю в те, що настане час, коли ситуація рішуче зміниться». Тему польської національної меншини в Україні президент Польщі обговорив у ході зустрічі з Президентом України Петром Порошенком [56].

Про значну увагу Польщі до підтримки поляків за кордоном та осіб, які вивчають польську мову свідчить той факт, що в грудні 2016 р., з ініціативи президента РП, сейм ухвалив зміни до законів, згідно з якими учні та учителі діаспори прирівняні у правах до поляків. Відповідні посвідчення учня та посвідчення учителя видають консули у консульських округах. Власники таких посвідчень, під час перебування в Польщі мають право на пільговий проїзд у громадському транспорті та знижки на відвідування музеїв та національних парків. Ці посвідки можуть видавати і громадські організації, якими зареєстровані суботньо-недільні школи у базі даних Центру розвитку польської освіти за кордоном [8].

Четверо слухачів суботньої школи польської мови з Бережан у червні 2017 р. взяли участь у XVIII Літі культури і мови польської. Цього року в Глогув поїхали Анастасія Лембрик, Анатолій Лембрик, Аліна й Андрій Гнідин-Сонсядло. До програми академії входили наукові та літературні читання, а також вистави польського народного театру зі Львова та участь у концерті. На зустріч з молоддю прибули археологи, які досліджують минуле поляків [78].

Польський уряд розробив низку заходів, покликаних популяризувати Польщу за межами країни та розрахованих на поляків, які з тих чи інших причин не можуть відвідати Польщу. Так, 4 липня 2014 р. у Кременецькому літературно-меморіальному музеї Юліуша Словацького за підтримки генерального консульства РП в Луцьку відбулося відкриття виставки фотографій «Совети в Польщі 1939–1993» Інституту національної пам'яті у Варшаві. Відкрив виставку консул РП в Луцьку К. Савицький. Він наголосив, зокрема, що такі заходи є актуальними й для Польщі, й для України [38].

6 серпня 2014 р., з нагоди 70-річчя початку Варшавського постання, показ відповідних матеріалів відбувся у Тернополі. Спільно з генеральним консульством до організації заходу долучилася Тернопільська міська рада [66].

На початку 2017 р. у Відні оголошено VIII конкурс «Бути поляком», організатором якого є фонд «Swiat na tak». Мета заходу – популяризація польської культури та мови у світі. На конкурсі порушували проблематику, пов'язану із запитаннями: «Що означає бути поляком, проживаючи за межами країни?» та «Які з цим пов'язані обов'язки, радощі, переваги та проблеми?» [73].

Події після Другої світової війни тісно переплели долі місцевих поляків та українців унаслідок обміну населенням. Розірвані родини та покинуті обжиті місця пробуджують ностальгію та потребу вклонитися пам'яті предків [14].

Так, повоєнні події зблизили Гусятин і Оборонки Шльонські, адже сюди після Другої світової війни переселено понад 500 поляків з Гусятинщини. Своєю чергою, на Гусятинщину прибуло немало українців з етнічних теренів, що нині належать Польщі [42].

З ініціативи місцевого польського культурно-освітнього товариства поляки щороку приїздять до Гусятина, а місцеві діти їздять на екскурсії до Польщі, де ними опікується керівництво Оборницького центру волонтеріату [42].

Із 1998 р. діти з польських родин зі Старого Скалата Підволочиського району мають змогу організовано відвідувати Польщу. Ініціатива щодо їх відвідин історичної батьківщини належить ксьондзові Мар'яну Степині з парафії у Щещевіні (Малопольське воєводство). У 2001 р. Польщу змогли відвідати 40 місцевих дітей. У ході поїздки відбулися зустрічі з польськими ровесниками, здійснено духовні читання та проведено екскурсії Краковом і Тарнувом. Старшокласниками опікувалася Л. Супінська, а молодшими школярами Л. Вільчинська та М. Задорожна [76, s. V].

У серпні 2017 р. на запрошення гміни Любачув представники «Польського культурно-освітнього товариства в Тернопільській області» й товариства «Сокіл-Матір» відвідали фестиваль спадщини кресів у польському місті Любачув. У рамках II-ї загальнопольської зустрічі «кресових» осередків «Спадщина східних земель колишньої Речі Посполитої – виклики, проекти, досягнення» відбулася науково-практична конференція, присвячена збереженню польських пам'яток, зокрема в Україні. У заходах взяли участь сенатор РП, голова комісії справ еміграції і зв'язку з поляками за кордоном Яніна Сагатовська, депутат сейму РП, голова комісії зв'язку з поляками за кордоном Анна Шмідт-Родзевич, заступник директора департаменту культурної спадщини Міністерства культури і народної спадщини Дорота Янішевська-Якуб'як та ін. [19].

За останні роки значно розвинулася туристична індустрія. До послуг охочих – різні екскурсійні маршрути як за тривалими програмами, так і програмами «вихідного дня».

Зокрема, у лютому 2015 р. діти з «Польського культурно-освітнього товариства в Тернопільській області» відвідали Краків, де провели екскурсії Вавелем, старим містом, набережною Вісли; відвідали Музей археології, будинок видатного художника Яна Матейка, галерею польського мистецтва у Сукенницях, костел францисканців та будинок, у якому жив Папа Римський Іван Павло II. У рамках заходу відбулася зустріч із мешканцями Кракова, котрі народилися на Тернопільщині, під час якої усі співали українських та польських пісень [4].

У серпні 2015 р. діти з Гусятинської суботньої школи разом із учителями здійснили екскурсію в міста Бжезно, Жмігрод та Вроцлав [42].

1 липня 2016 р. побували в Польщі кращі учні суботньо-недільної школи польської мови з Підволочиська. Поїздка була профінансована завдяки проекту «Біло-червоне ABC» від парламенту Польщі. Цією програмою передбачено підтримку полонії за кордоном. У поїздки взяли

участь 10 учнів – А. Зелінська, В. Козловська, К. Гладиш, І. Савич, Ю. Думанська, А. Ковальчук, І. Богуш, О. Жура, Л. Кіт і А. Курницький [77].

Упродовж 20–27 січня 2016 р. молодь «Польського культурно-освітнього товариства в Тернопільській області» за сприяння коменданта харцерів з міста Жари М. Зенгеля взяла участь у поїздки до Кракова. Проведено низку зустрічей та екскурсій. Особливо вразив молодь сучасний інтерактивний музей «Підземелля Ринку», створений із використанням сучасних технологій [20].

Щороку римо-католицькі парафії організують паломницькі поїздки святими місцями Польщі, пов'язаними з її історією. Для цих поїздок підготовлено перелік маршрутів з визначенням духовного надбання [54].

Здійснюють такі поїздки з ініціативи національних товариств. Так, «Польське культурно-освітнє товариство імені блаженної Марцеліни Даровської» в Бережанах у квітні 2014 р. здійснило паломництво поляків Бережанщини до Риму. Сприяла поїздки директор туристичної компанії з Перемишля Ірена Стець, яка виділила для подорожі комфортабельний автобус. У делегації були й українці зі Львова, Києва, Підволочиська, Сокаля та Рогатина. Паломники змогли побувати на Святій месі, отримати причастя та поклонитися могилі Івана Павла II [72].

Вихідці з Козови, які проживають у Польщі, подарували для місцевої греко-католицької церкви три дзвони [74, s. 2]. Подарунок прийняв козівський парох отець Василь Баглей. За місцевою церковною традицією дзвонам надано імена – Іван, Михайло і Симеон.

4 листопада 2016 р. члени польських товариств Тернопільщини взяли участь в Ярославі (Підкарпатське воєводство, Польща) у конференції «Могилу прадіда врятуй від забуття», що відбувалася під патронатом ярославського старости Тадеуша Хшана та міського голови Влодзімежа Палюха. Метою заходу було привернення уваги жителів Підкарпаття до стану польських некрополів Західної України й започаткування співпраці у цій сфері між польською та українською сторонами. Координатор проектів

фундації «Studio Wschod» Гражина Орловська-Сондей розповіла про акцію «Могили прадида врятуї від небуття» і представила фільм про порятунок польських цвинтарів у Західній Україні [12].

Генеральне консульство РП в Луцьку проводить різноманітні заходи з інтеграції поляків у суспільні процеси як в Україні, так і в Польщі. Для цього реалізують різноманітні урядові й позаурядові програми. Більшість програм зосереджено на громадянах України польського походження, але є й такі, що охоплюють і українців. Зокрема, на офіційному сайті консульства подана інформація про працевлаштування у Польщі, запропоновано низку вакансій робітничого профілю [51].

Польща постійно надає навчально-методичну допомогу вчителям суботньо-недільних шкіл при культурно-освітніх товариствах. У 2017 р. такі заходи відбувалися за сприяння фонду «Свобода і демократія» у Вінниці та Івано-Франківську; в них брали участь директори та учителі шкіл із польською мовою викладання з Тернопільщини [62].

27–29 вересня 2017 р. учні суботньої школи при «Культурно-просвітницькому полонійному товаристві в Тернополі» відвідали комплекс шкіл у Дзеканові Лесьному біля Варшави. У рамках заходу молодь побувала в музеї Варшавського повстання і здійснили екскурсію Лазенками. Також відбувся візит до фундації «Свобода і демократія», похід до Кампіноської пущі, учасники палили вогнище та проводили різноманітні ігри [11].

Упродовж 1–4 червня 2017 р. в Оструді (Польща) пройшов VII світовий з'їзд полонійних учителів «Схід, Захід – єднає нас Польща». Традиційно господарями заходу були Дім полонії в Оструді та Центр удосконалення учителів товариства «Спільнота польська». У рамках заходу полонійним учителям вручені нагороди імені професора Анджея Стельмаховського та передбачено напрямки розвитку освіти за програмами парламентських, урядових та неурядових установ [53].

23–28 червня 2017 р. відбувся літературний тур до Польщі, під час якого проведено зустрічі з польськими письменниками, видавцями та

культурними менеджерами у Кракові й Варшаві. Програма туру розроблена спеціально для авторів, видавців, організаторів культурних подій, журналістів та усіх, хто цікавиться літературою. З учасниками спілкувалися відомі польські автори – Б. Задура, Ю. Соболевська, А. Камінська та Ж. Слоньовська [33].

У грудні 2017 р. діти з «Тернопільського культурно-просвітницького полонійного товариства» взяли участь у проекті міжшкільного обміну «Полонійна родина» у школі імені Марії Конопницької в Дзекануві-Лєсному. Проект «Полонійна родина» реалізований завдяки фінансовій підтримці Міністерства освіти Польщі та фонду «Свобода і демократія» [10].

Учні школи вивчення польської мови, що діє при «Польському культурно-освітньому товаристві в Тернопільській області» взяли участь у III історичному конкурсі «Patria Nostra», який проходив у Варшаві в лютому 2018 р. Завданням конкурсантів було створення документального фільму з історії Польщі. Конкурсанти проживали у будинку паломника «Amicus». Підсумки змагань підбито в Олімпійському центрі Польського олімпійського комітету. Переможців вітали депутат Європейського парламенту Р. Чарнецький, куратор освіти Мазовецького воєводства А. Міхаловська та віце-директор Центру розвитку польської освіти за кордоном А. Котерля [55].

На сайті генерального консульства РП у Луцьку розміщено інформацію про умови вступу до вищих навчальних закладів Польщі. Інформація розрахована на осіб польського походження. Документи приймають безпосередньо в консульстві [30].

Особливе місце у роботі польського уряду за останні три-чотири роки займають заходи, метою яких є залучення талановитої молоді з польських родин та українців до навчання, роботи чи участі у різнопланових заходах на території Польщі. На це держава виділяє пристойне матеріальне забезпечення, що дає змогу проживання та здійснення професійної діяльності [30].

Програма «Gaude Polonia», призначена для молодих митців та перекладачів польської літератури – представників Центрально-Східної Європи, в тому числі України. Ця програма організувало і курує міністерство культури і національної спадщини РП. Розрахована на шість місяців; щомісячна стипендія становить 3500 злотих [60].

Європейська академія дипломатів спільно з фондом імені Казімежа Пулавського та групою PZU в 2016 р. оголосили набір на стипендію XIII програми академії молодих дипломатів. Розрахована програма на старшокурсників вищих навчальних закладів та випускників, зорієнтованих на роботу в закордонних представництвах. Переможці беруть участь у семінарах з дипломатичного протоколу, етикету та публічних виступів [1].

У газеті для українців Польщі «Наш вибір» у 2016 р. пропонували низку наукових стипендій – «Artes Liberales», стипендіальну програму для молодих науковців, магістерську програму для гуманітаріїв та стипендію імені Лейна Кіркланда. Програми розраховані на термін від 1 місяця до 2 років. Сума коливається від 1350–1800 злотих. Основними вимогами є початкова вища освіта (бакалавр) та володіння польською мовою [47].

Також цікава програма капітула нагороди імені Івана Виговського, яку фінансує 21 польський університет. Учасники отримують змогу дослідницького стажування у двох польських університетах із соціальних, точних, економічних, аграрних наук та бібліотекознавства. Розрахована програма на громадян України, які прагнуть проєвропейського демократичного розвитку і поважають найкращі традиції колишньої Речі Посполитої. Засновали цю програму в 2014 р. студії Східної Європи Варшавського університету (ініціатор), Ягеллонський, Вроцлавський та інші університети [22].

У 2017 р. Польсько-українська рада обмінів молоддю знову оголосила конкурс на реалізацію молодіжних польсько-українських проєктів. Організатори задекларували мету – заохочення молоді та осіб, які з нею працюють, до співпраці задля сприяння взаємному зближенню, пошуку

спільних коренів, подолання упереджень і стереотипів у сприйнятті історії та в сучасних відносинах. До участі запросили як окремих громадян, так і організації, що працюють із молоддю [9].

Для дітей і молоді 12–18 років діє ХІІ програма «Польсько-українського обміну молоддю» на 2017 р. Вона розрахована на громадські організації. У рамках проекту можливе співфінансування, пов'язане з перебуванням у Польщі групи молоді разом з опікунами [49].

У 2017 р. Варшавський політехнічний університет оголосив конкурс на здобуття безкоштовної освіти на бакалавраті й магістратурі на денну форму навчання. Були запрошені молоді люди з країн, що не є членами Європейського Союзу. Виділено квоту 1 % від усіх місць [7].

У рамках міжнародного молодіжного проекту «Історія починається в родині...» з України запросили у 2017 р. молодь віком 18–20 років. Проект складається з трьох однотижневих зустрічей в Україні, Польщі та Німеччині. За планом молоді люди досліджують теми родини та історії. Під час реалізації проекту учасники відвідують колишні концтабори Берген-Бельзені Аушвіц-Біркенау [65].

Центр східноєвропейських студій Варшавського університету оголосив набір у східну літню школу – 2017. Метою проведення цієї акції є ознайомлення із ситуацією в науковій галузі, знайомство з відомими ученими, оцінка ресурсів польських архівів та бібліотек. Школа готує слухачів для майбутнього тривалого навчання в Польщі. Кандидати повинні володіти двома мовами – польською й англійською [63].

Згідно з умовами стипендії імені Станіслава Толпи природничий університет у Вроцлаві пропонує два місця на стаціонарному відділенні. Вимоги до кандидатів – мати польське походження, високі бали за навчання та рекомендацію від польського культурно-освітнього товариства за місцем проживання [50].

Ягеллонський університет у Кракові оголосив прийом документів на стипендію фонду Королеви Ядвіги. Його метою є підтримка наукових

працівників і докторантів із країн Центральної та Східної Європи, колишнього СРСР і балканських країн. Головне завдання у Кракові – реалізовувати свої науково-дослідницькі проекти. У пакет пропозиції, крім стипендії 1500 злотих, входить проживання в студентському гуртожитку та медичне страхування [59].

У рамках стипендіальної програми імені Стефана Банаха поляки надають стипендії на безплатне навчання II та III ступенів (магістратура й аспірантура) у польських державних вищих навчальних закладах. Прийом документів здійснює генеральне консульство РП у Луцьку. Стипендія – 1350 злотих на місяць. Магістерські програми надають студентам точних, природничих, технічних, аграрних, лісничих та ветеринарних наук. Аспірантська частина програми розрахована на гуманітарні, теологічні, економічні та юридичні напрями [58].

Центр східноєвропейських студій Варшавського університету оголосив у грудні 2017 р. конкурс на здобуття стипендій у рамках дворічної магістерської програми «Східні студії». Програма охоплює шість спеціальностей. Тривалість навчання – два роки. Основна тематика – вивчення історії та сучасності Центральної та Східної Європи. Заняття проводять польські викладачі (працівники Центру східноєвропейських студій). Щомісячна соціальна стипендія становить 1350 злотих [67].

Особливу увагу у грантових програмах приділяють дітям. Так, фонд «Swiat na Tak» опікується конкурсом «Бути поляком», віковий діапазон якого охоплює дітей і молодь від 6–22 років [41].

Значну увагу польського населення Тернопільщини привернув закон Польщі «Про карту поляка», прийнятий 7 вересня 2007 р. Документ, який підтверджує приналежність до польського народу, зазнав уже кілька редакцій. Останню підписав президент Польщі у грудні 2017 р. [48].

Аналізуючи результати дослідження, зазначимо, що поляки Тернопільщини у кінці 80-х років XX ст. отримали змогу безперешкодно відвідувати свою історичну батьківщину, а польський уряд шляхом

прийняття різнопланових програм і надання грантів намагається сприяти залученню місцевої молоді до інтеграції у польське суспільство.

Особливістю цієї роботи є той факт, що усі урядові ініціативи спрямовані на дітей та молодь, яка може вступати на студії до польських навчальних закладів, а в надалі залишатися там для проживання.

У роботі з населенням середнього і старшого віку переважають неурядові організації, установи органів місцевого самоврядування та польські релігійні організації, які співпрацюють із польськими культурно-освітніми товариствами Тернопільщини. Вони пропонують екскурсійні поїздки історичними місцями та сприяють працевлаштуванню на території Польщі.

Окремою формою роботи польських організацій на Тернопільщині можна виділити заходи, спрямовані на оздоровлення місцевих поляків та українців у відпочинково-лікувальних закладах Польщі. Усі витрати щодо приїзду та проживання перебирають польські установи.

У праці «Głowne kierunki dzialalnosci Kosulatu Generalnego RP we Lwowie w latach 2005–2010» Г. Опалінський окреслив діяльність Генерального консульства РП у Львові в 2005–2010 рр. Загалом, автором виокремлено три періоди роботи дипломатичного відомства у Львові за час існування: 1987–1991 рр. – характерний складністю роботи через перешкоди радянської тоталітарної системи у налагодженні контактів з місцевим польським населенням; 1991–2003 рр. – налагодження діяльності з органами новоутвореної незалежної української держави; 2003–2010 рр. – організація системної роботи щодо введення візового забезпечення і забезпечення системної роботи із поляками краю [71, s. 590–618].

Окреслені дослідження Г. Опалінським підготовлені за результатами аналізу щоквартальних звітів Генерального консульства РП у Львові та листуванню відомства з польськими товариствами.

Отже, представники польської національної меншини України мають усі можливості для повноцінного діалогу та культурної інтеграції зі сучасною

Польщею. Поляки використовують усі методи та форми зв'язків з історичною батьківщиною, починаючи із приватних поїздок і до участі у міждержавних навчальних та гуманітарних програмах. Зменшення кількості польського населення Тернопільщини спричинене уже не стільки асиміляційними процесами, як це було у попередні періоди, скільки природним відтоком, викликаним бажанням повернутися на історичну батьківщину та пошуком кращого життя.

Список використаних джерел до розділу 2

1. Академія молодих дипломатів оголошує набір на стипендію // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/responsive/4761-16913.html> (дата звернення: 15. 09. 2016).
2. Білецька Л. Відпочинок Тернопільських і Луцьких дітей у Польщі // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2014. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/2870-vidpochinok-ternopilskikh-i-lutskikh-ditej-u-polshchi.html> (дата звернення: 18. 09. 2014).
3. Білецька Л. Відпочинок у Замості // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/3644-14037.html> (дата звернення: 07. 07. 2015).
4. Білецька Л. Зимовий відпочинок у Кракові // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/3329-13321.html> (дата звернення: 13. 03. 2015).
5. Білецька Л. Літо в Мазурах // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/3734-14315.html> (дата звернення: 06. 08. 2015).
6. Бригідир Н. Скільки нас – українців? // Тернопіль вечірній. 27 червня 2000. №29 (1109). С. 14.
7. Варшавський політехнічний університет пропонує іноземцям безкоштовне навчання // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5322-18134.html> (дата звернення: 16. 03. 2017).
8. Вивчаєш польську мову? Користуйся пільгами в Польщі // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5442-18332.html> (дата звернення: 20. 04. 2017).
9. Відкрито прийом заявок у рамках польсько-української ради обмінів молоддю на 2017 рік // Волинський монітор: електрон. версія газ.

2017. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/responsive/5221-17909.html](http://www.monitor-press.com/ua/responsive/5221-17909.html) (дата звернення: 09. 02. 2017).

10. Войнова М. «Полонійна родина»: Тернопіль і Дзеканув-Лесьний реалізували спільний проект // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2018. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/6498-20906.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/6498-20906.html) (дата звернення: 03 .05. 2018).

11. Войнова М. Тернопільські учні відвідали школу в Дзеканові Лесьному // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5936-19423.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5936-19423.html) (дата звернення: 04. 10. 2017).

12. Войнова М. У Ярославі обговорювали стан польських некрополів // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4963-1739.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4963-1739.html) (дата звернення: 10. 11. 2016).

13. Войцехівський Ю. З родоводу української польщизни: особливості мови і культури // Відродження. 1993. № 9. С. 72–73.

14. Гайдай О., Хаварівський Б., Ханас В. Хто пожав «Бурю»? Армія Крайова на Тернопіллі 1941-1945 рр. Тернопіль. 1996. 176 с.

15. Григор М. Вперше в Заліщиках // Колос. 26 квітня. 1996. № 18 (6799). С. 5.

16. Денисов В. Енциклопедія сучасних міграційних процесів // Віче. 1998. № 9. С.155–157.

17. Єременко Т., Чирко Б., Калакура О. Поляки в Україні // Віче. 1993. № 2. С. 119–130.

18. Жидкий М. Про національний склад населення Тернопільської області // Вільне життя. 22 серпня. 1990. № 161 (12293). С. 2.

19. Жирська Г. Делегація з Тернополя побувала на фестивалі спадщини Кресів // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5820-19135.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5820-19135.html) (дата звернення: 25. 08. 2017).

20. Жирська Г. Канікули в Кракові // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/4185-15533.html> (дата звернення: 16. 02. 2016).

21. Жінки та чоловіки Тернопільської області. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Державний комітет статистики України. Головне управління статистики Тернопільської області. 2004. 102 с.

22. Завдяки нагороді імені Івана Виговського можна пройти стажування в польських університетах // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/responsive/5031-17431.html> (дата звернення: 02. 12. 2016).

23. Іванців Н. Літня школа в Перемишлі // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/3711-14227.html> (дата звернення: 27. 07. 2015).

24. Інформаційно-аналітична довідка про етнополітичну, міграційну ситуацію в Тернопільській області та роботу відділу у справах національностей та міграції Тернопільської обласної державної адміністрації в 2000 році від 13. 02. 2001 року № 06-355/28-6. 23 с.

25. Інформація Головного управління статистики у Тернопільській області. Розподіл постійного населення польської національності за рідною мовою по районах, містах та селищах міського типу (за даними перепису населення 1989 року). № 11-05/89 ПІ від 01. 12. 2017 р. 3 с.

26. Інформація Головного управління статистики у Тернопільській області. Розподіл постійного населення польської національності за рідною мовою по районах та містах (за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року). № 11-05/90 ПІ від 01. 12. 2017 р. 3 с.

27. Кількість, територіальне розміщення та характеристика населення Тернопільської області (За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року). Державний комітет статистики України. Головне управління статистики у Тернопільській області. 2004. 272 с.

28. Ковач Л. Динаміка етнопрофесійної структури зайнятості населення сучасної Галичини: етнополітичний контекст // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2015/5-6 (78-80). С. 259–280.

29. Корчевська Г. Битовська ватра і договір про співпрацю // Колос. 2 серпня. 1997. №31 (6860). С. 1.

30. Критерії вступу осіб польського походження до ВНЗ Польщі // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5239-17927.html> (дата звернення: 15. 02. 2017).

31. Крутнік Ю. Вибори у польському товаристві // Тернопіль вечірній. 12 квітня. 2000. № 29 (1009). С. 3.

32. Листування з державними органами України і обласними організаціями з питань охорони здоров'я, санітарії, народної освіти, культури, охорони пам'ятників за 1991 рік // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1833 («Виконавчий комітет Тернопільської обласної ради народних депутатів»). Оп. 9. Спр. 8719. 64 арк.

33. Літературний тур до Польщі: триває реєстрація // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/responsive/5585-18623.html> (дата звернення: 29. 05. 2017).

34. Майоров М. Національний склад УРСР (за даними перепису населення СРСР 1989 року) // Лікбез: електрон. версія сайту. 2014. URL:<http://likbez.org.ua/ua/census-1989-ussr.html> (дата звернення: 25. 07. 2014).

35. Макаренко Н. Тенденції етнодемографічних змін у Тернопільській області (1989–2001) // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2015/4 (78). С. 258–287.

36. Маньовська В. «Золота медаль» Марії Пустельник // Вільне життя. 18 грудня 2015. № 102 (15734). С. 6.

37. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): Енциклопедія / Упоряд. Ю.І.Римаренка; За ред. Ю.Римаренка. К.: Довіра. 1998. 912 с.

38. Нагорнюк Г. «Совети в Польщі» у фотографіях // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2014. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/1436-soveti-v-polshchi-u-fotografiyakh.html> (дата звернення: 16. 07. 2014).

39. Населення Тернопільської області за місцем народження, місцем постійного проживання та громадянством. За підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Державний комітет статистики України. Головне управління статистики Тернопільської області. Тернопіль, 2004. 46 с.

40. Національний склад населення Тернопільської області. Розподіл населення за громадянством та віком (за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року). Державний комітет статистики України. Головне управління статистики в Тернопільській області. м.Тернопіль. 2003. 124 с.

41. Оголошено IX конкурс «Бути поляком» // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/responsive/6096-19751.html> (дата звернення: 21. 11. 2017).

42. Пейко І. Діти з Гусятини відвідали Оборонки Шльонські // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/3814-14527.html> (дата звернення: 14. 09. 2015).

43. Перерахунок чисельності наявного та постійного населення за даними переписів населення 1989 року у зв'язку з адміністративно-територіальними змінами на 1 січня 1998 року (таб. 7 с, 9 с). Держкомстат України. Тернопільське обласне управління статистики. м.Тернопіль. 1998. 22 с.

44. Петренко Г. Подорож, що залишається в серцях назавжди // Чортківський вісник. 10 липня. 2015. № 24 (373). С. 5.
45. Погорецький В. «Простіть – і надасться вам...» // Голос народу. 7 жовтня. 2005. № 41 (8009). С. 5.
46. Польська громада у цифрах і фактах // Тернопіль вечірній. 26 липня. 2000. № 56 (1036). С. 3.
47. Польські стипендії для українців // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/куызщтышму/4982-17328.html> (дата звернення: 16. 11. 2016).
48. Президент Польщі підписав зміни до закону про Карту поляка // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/6157-19915.html> (дата звернення: 10. 12. 2017).
49. Прийом заявок на XII програму «Польсько-українського обміну молоддю» // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/responsive/5336-18148.html> (дата звернення: 21. 03. 2017).
50. Природничий університет у Вроцлаві пропонує стипендії для студентів // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/responsive/5429-18319.html> (дата звернення: 10. 04. 2017).
51. Робота в Польщі // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/responsive/3922-14837.html> (дата звернення: 28. 10. 2015).
52. Розпорядження голови обласної державної адміністрації за 1996 рік. Том 9 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3536 («Тернопільська обласна державна адміністрація»). Оп. 1. Спр. 24. 102 арк.
53. Світовий з'їзд полонійних учителів в Оструді: приймаються заявки // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017.

URL: <http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5458-18346.html>

(дата звернення: 26. 04. 2017).

54. Святі та культові місця // Польща. Національний туристичний портал: електрон. версія газ. 2018.

URL: <https://www.polscha.travel/uk/sviat%D1%96-ta-kultov%D1%96-m%D1%96stcia> (дата звернення 05. 04. 2018).

55. Сорока М. Молодь із Тернополя представила на конкурсі «Patria Nostra» фільм про «Енігму» // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2018. URL: <http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/6340-20440.html> (дата звернення: 25. 02. 2018).

56. Слово президента // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. URL: <http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/4038-1525.html> (дата звернення: 24. 12. 2015).

57. Спогади Пустельник М., мешканки міста Чортків Тернопільської області, записані автором 17. 11. 2017р. // Приватний архів автора. 3 арк.

58. Стипендіальна програма імені Стефана Банаха 2017-2018: розпочато набір кандидатів // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL: <http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5550-18539.html> (дата звернення: 18. 05. 2017).

59. Стипендіальний Фонд імені Королеви Ядвіги: оголошено прийом документів // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL: <http://www.monitor-press.com/ua/responsive/5542-18531.html> (дата звернення: 17. 05. 2017).

60. Стипендія «Gaude Polonia» – 2017 // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. URL: <http://www.monitor-press.com/ua/responsive/4480-16242.html> (дата звернення: 07. 06. 2016).

61. Ткач В. Порівняльна характеристика національної структури населення Тернопільської області (за результатами Всесоюзного перепису населення 1989 року та Всеукраїнського перепису 2001 року). // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені

Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За аг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2012. Вип.1. С. 150–153.

62. Тренінги для вчителів зі шкіл із польською мовою викладання та суботньо-недільних шкіл: триває прийом заявок // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5729-18934.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5729-18934.html) (дата звернення: 11. 07. 2017).

63. Триває набір на XXVII Східну літню школу // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/responsive/5400-18261.html](http://www.monitor-press.com/ua/responsive/5400-18261.html) (дата звернення: 03. 04. 2017).

64. Україна – сузір'я культур. Збірник. Київ. 2018. 236 с.

65. Українська молодь може взяти участь у дослідженні родинної історії // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/куызщтышму/5383-18244.html](http://www.monitor-press.com/ua/куызщтышму/5383-18244.html) (дата звернення: 30. 03. 2017).

66. У Тернополі про Варшавське повстання // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2014. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/1458-u-ternopoli-pro-varshavske-povstannia.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/1458-u-ternopoli-pro-varshavske-povstannia.html) (дата звернення: 14. 08. 2014).

67. Центр східноєвропейських студій Варшавського університету оголосив набір на магістерську програму // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/responsive/6133-19835.html](http://www.monitor-press.com/ua/responsive/6133-19835.html) (дата звернення: 02. 12. 2017).

68. Чисельність населення (за оцінкою) на 1 листопада 2017 року та середня чисельність у січні-жовтні 2017 року // Головне управління статистики Тернопільської області: електрон. версія сайту. 2017. [URL:http://www.te.ukrstat.gov.ua/files/DS/DS1.htm](http://www.te.ukrstat.gov.ua/files/DS/DS1.htm) (дата звернення: 22. 12. 2017).

69. Чорній О. Студенти Буцацького коледжу проходять практику у Польщі та Швейцарії, а цього річ укладені договори про співпрацю із

навчальними закладами Іспанії та Франції // Нова доба. 15 квітня. 2011. № 15 (8429). С. 4.

70. Karpalska L. Pluralism kulturowy i etniczny a odrebnosc regionalna Kresow poludniowo-wschodnich w latach 1918-1939/Lucja Karpalska. Krakow: Nomos. 2006. S.167.

71. Opalinski G. Glowne kierunki dzialalnosci Kosulatu Generalnego RP we Lwowie w latach 2005 – 2010/ Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – poczatkach XXI wieku. Praca zbiorowa pod redakcja Henryka Stronskiego i Grzegorza Seroczynskiego. Olsztyn – Charkow. 2010. S. 590–618.

72. Pielgrzymka do Rzymu na kanonizacje Jana Pawla II I Jana XXIII // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M.Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2014. URL:<http://www.pkotpkot.blogspot.com/search/label/podr%C3%B3%C5%BCy> (дата звернення: 02. 05. 2014).

73. Polskie Radio dla Zagranicy. «Бути поляком» – конкурс для молоді з польської діаспори // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5168-17746.html> (дата звернення: 24. 01. 2017).

74. Rozycka S. Polskie dzwony w Kozowej // Kurier Galicyjski. 28 czerwca–15 lipca 2013. # 12 (184). S. 2.

75. Sereda W. Moje najmlsze wspomnienia // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M.Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2012. URL:<http://www.pkotpkot.blogspot.com/search/label/ludzi> (дата звернення: 21. 07. 2012).

76. Smierciak S. Mlodzi ze Strarego Skalatu // Gazeta Krakowska. 21– 22 lipca 2001 r. s. V.

77. Wyjazd na wakacje w Polski // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronislawa Mireckiego: електрон. версія сайту. 2016. URL:<http://www.tkpmirecki.com/pl/news/51-wyjazd-na-wakacje-w-polski.html> (дата звернення: 01. 07. 2016).

78. XVIII letnia Akademia kultury I jezyka polskiego // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M.Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2017.
URL:<http://www.pkotpkot.blogspot.com/search/label/akademia%20w%20Glogowie>
e (дата звернення: 29. 07. 2017).

РОЗДІЛ 3

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ПОЛЬСЬКИХ
ТОВАРИСТВ3.1. Особливості створення та функціонування польських
національно-культурних товариств

Створення національно-культурних товариств є невід'ємною необхідністю у плані формалізації відносин зорганізованої громади з державою. Адже один із принципів формування нормативно-правової бази будь-якої держави – це необхідність забезпечення діалогу зі суб'єктом права, за яким визнається збереження статусу носія права і настання відповідальності за обов'язки, що виникають у правовідносинах.

У нашому випадку суб'єктом права може бути громадянин будь-якої національності, але коли йдеться про дотримання колективних прав, настає потреба в реєстрації громадського об'єднання, що покликане діяти згідно з окресленими програмовими засадами.

В українській історіографії темі діяльності національно-культурних товариств приділено велику увагу. Адже з відновленням незалежності України почався ренесанс національно-культурного життя, який спонукає національні меншини до цивілізованих відносин із державою. З огляду на це нам цікаві дослідження науковців, які всебічно вивчають дану проблематику.

Ще у 1988 р., за радянських часів, у рамках дружби Українського товариства дружби і культурного зв'язку створено польську культурно-освітню секцію, яку очолив С. Шалацький. У вересні 1988 р. її перетворено на «Культурно-освітнє товариство поляків в Україні» [35, с. 119–130].

У червні 1989 р. Академія наук УРСР на виконання постанови секретаріату ЦК Компартії України від 10 травня 1989 р. «Про активізацію підготовки до Пленуму ЦК КПРС та Пленуму ЦК Компартії України з

питань удосконалення міжнаціональних відносин» внесла пропозицію про створення науково-дослідного центру комплексного вивчення проблем міжнаціональних відносин при АН УРСР. Науковці обґрунтували подпня строкатістю населення республіки та необхідністю управління національними процесами, а також потребою протистояння клерикальному націоналізму [39, арк. 80, 81].

Уже в липні 1989 р. завідувач ідеологічного відділу ЦК Компартії України Л. Кравчук погодився на створення центру і доручив оперативно вирішити питання кадрового, організаційного і матеріального забезпечення [39, арк. 82].

На виконання розпорядження Ради Міністрів УРСР від 25 березня 1991 р. № 86 Міністерство юстиції УРСР підготувало проект Закону УРСР «Про національні меншості в Українській РСР». Документ містив 18 статей, покликаних сприяти утворенню національних адміністративно-територіальних одиниць та діяльності національних товариств. Стаття 3 цього проекту Закону до національних меншин в УРСР зараховували громадян республіки, які не були українцями [75, арк. 107–113].

Виконком Тернопільської обласної Ради народних депутатів погодив редакцію проекту Закону без обговорення [75, арк. 142]. У той же час у Львівській області таке обговорення проведено та подано 8 поправок у 13 статтях [75, арк. 126–128].

У жовтні того ж року Міністерство юстиції скерувати на розгляд Кабінету Міністрів України доопрацьований проект Закону України «Про національні меншини на Україні» з урахуванням пропозицій місцевих органів влади [75, арк. 105].

У 1992 р. створено Федерацію польських організацій в Україні, яка сьогодні налічує понад 140 осередків на території 20 областей, об'єднуючи більш 18 тис. осіб. Голова правління ФПО Емілія Хмельова є членом президії Світової ради польських спільнот. Головна мета діяльності Федерації – подальший розвиток співпраці між Україною і Польщею [35].

Поляки Тернопільщини болісно сприйняли той факт, що в їхніх рядах нема єдності. Так, Г. Стронський в інтерв'ю газеті «Тернопіль вечірній» «Розвивати економіку і реформи, щоб Європа для України не закінчилася у Перемишлі» намагався пояснити особливість такої ситуації в польському середовищі України: «Поляки в Україні роз'єднані. Тут існує два товариства «Федерація польських організацій на Україні» і «Союз поляків України», вони не є антагоністами і співпрацюють, але все-таки їх два. Роз'єднанню сприяла та ситуація, що тривалий час було не вигідно бути поляком. Бути поляком означало певний дискомфорт у політичному та суспільному житті» [60, с. 2].

У 1989 р. в Україні створено Раду національних товариств міста Києва, яку в 2007 р. реорганізовано у Раду національно-культурних громад. У 2015 р. на базі старої структури утворено Раду національних спільнот України [110], яка тісно співпрацює з Департаментом у справах релігій та національностей Міністерства культури України.

26 січня 1993 р. при віце-прем'єр Міністрі України проведено нараду «Про деякі питання реалізації національної політики в Україні», де вказано на недоліки та прорахунки в роботі комітету у справах національностей при Кабінеті Міністрів України та недостатню роботу фондів розвитку культур національних меншин України. У ході наради комітету дано ряд доручень, зокрема створити дорадчий орган – Раду представників громадських об'єднань національних меншин України [72, арк. 104–105].

Уже в лютому цього ж року Комітет у справах національностей при Кабінеті Міністрів України в доповіді «Про проведення I Всеукраїнської конференції керівників національно-культурних товариств» проінформував Кабінет Міністрів про виконання січневих протокольних доручень. Серед виконаних завдань – створено Раду національних товариств України. Комітет інформував про те, що окремі представники національних меншин України доцільності створення такого органу [72, арк. 160–163].

У 1994 р. з ініціативи НАН України у Львові створено Українсько-польський центр, покликаний спільно з польськими науковцями досліджувати минуле. На реалізацію цього проекту НАН України передбачила комплектацію кафедр українознавства відповідною літературою [74, арк. 33].

До формування національної політики в УРСР долучилась і Верховна Рада Української РСР, яка 22 лютого 1991 р. прийняла постанову «Про інформацію Комісії Верховної Ради Української РСР з питань культури та духовного відродження «Про стан роботи органів державного управління по створенню умов для розвитку культур національних меншин України», в котрій підготовлено доручення урядові республіки щодо розвитку національних меншин. У постанові, зокрема, передбачено організацію в системі Держкомпреси спеціалізованого видавництва з друкування літератури для національних меншин та створення у м. Києві бюджетної установи – Центру національних культур [75, арк. 180].

Про виконання постанови Верховної Ради УРСР Кабінет Міністрів прозвітував у вересні 1991 р. У документі йдеться про створення при Кабінеті Міністрів України Комітету в справах національностей, який зобов'язано сприяти духовному відродженню та розвитку культур національних меншин. Також Кабінет Міністрів України доручив НАН України підготувати пропозиції щодо створення умов для розвитку культур національних меншин на виконання постанови Президії Верховної Ради України [75, арк. 181, 182].

До питання розвитку національних меншин України звертались і політичні партії. Зокрема, у Народному Русі України було створено Раду національностей, яка напрацьовувала партійну платформу у сфері забезпечення діяльності товариств національних меншин. Рада національностей НРУ в 1991 р. провела конференцію «Національні товариства України: проблеми відродження і сучасність», на якій було

прийнято звернення до українського народу та Президії Верховної Ради України [76, арк. 29–35].

У 1989 р. в Тернопільській області зареєстровано три польських національно-культурних товариства – «Товариство відродження культури польської ім. Ю. Словацького», «Культурно-освітнє товариство в Тернопільській області» та «Культурно-освітнє товариство у Старому Скалаті» [39, арк. 195].

Складається враження, що поляки Тернопільщини не були готові до організації громадського життя. На початковому етапі вони задовольнялися можливістю вільного здійснення релігійних обрядів. Цікаво, що у 1992 р. Тернопільська обласна адміністрація проінформувала Кабінет Міністрів України про наявність у регіоні культурних товариств національних меншин. Зокрема, йдеться про дві польські організації: «Товариство відродження культури польської ім. Ю. Словацького» у Кременці (на обліку 27 осіб, голова Ч. Щерба) та Тернопільське польське товариство (назва вказана не відповідно до статуту організації) (на обліку 321 особа, голова В. Афанасов) [120, арк. 16–18].

Відродження полонійного руху на Кременеччині розпочалося в другій половині 80-х років ХХ ст. На перші засідання запрошено представників фірми «Energorol»: генерального директора Я. Дорошевського, технічного (виконавчого) директора Я. Ковальського та фінансового директора А. Перуцького, які допомагали товариству. У грудні 1989 р. на установчих зборах, де були присутні 40 поляків, прийнято рішення про створення «Товариства відродження польської культури імені Юліуша Словацького» у Кременці. Першою головою товариства стала Я. Гуславська, заступником голови – О. Бордійчук, казначеєм – Г. Яськевич [27].

Першим заходом, що провели поляки, було відновлення могил під Хресною горою [24]. У 1990 р. на базі Кременецької школи № 1 відкрито суботньо-недільну школу для дітей із польських родин.

У липні 2015 р. в Кременці відзначили 25-річчя від створення «Товариства відродження польської культури імені Юліуша Словацького». Заходи відбувались у районному будинку культури. Ювілярів привітали генеральний консул РП у Луцьку Б. Бживчи, віце-консул з питань співпраці з поляками в Україні, правового та консульського захисту генерального консульства РП у Луцьку Д. Дмуховська, голова ФПО в Україні Е. Хмельова, голова «Польського культурно-освітнього товариства в Тернопільській області» Петро Фриз, представник кременчан у Варшаві Я. Мишковський та органи влади. Концертну програму презентували хори «Кременецькі барви» і «Слов'яна», дитячий хор «Краснолюдки», танцювальний колектив «Кременецькі барвінки» й академічний ансамбль обласної філармонії «Веселі галичани» [91].

3 вересня 2016 р. у місті Кременці відкрито нове приміщення товариства [11]. В урочистостях взяли участь представники генерального консульства РП у Луцьку, місцева влада, члени товариства та учні.

Як стверджував у спогадах Г. Стронський, поляки міста Тернопіль у 1989 р. дізналися про організацію національного товариства однієї з неділь після молитви на Микулинецькому кладовищі. Хто ініціював створення невідомо, але першим головою став Віктор Моїсейович Афанасов – єврей за національністю, який не належав до римо-католицької громади. Лише з часом у 1994 р. на конференції місцеві поляки обрали головою товариства Г. Стронського [137].

За споминами Юрія Камінського (один із голів польського товариства у с. Старий Скалат) місцеве польське товариство утворене в 1989 р. «Невідомо чия була то ініціатива: чи верхів – влади, чи місцевих людей, найімовірніше верхів». За його словами, найголовнішим завданням було відкриття нових парафій РКЦ, ремонт костелів, освячення капличок та будівництво костелів. У числі перших завдань було вивчення польської мови [134, с. 1].

Із 1991 р. в с. Старий Скалат Підволочиського району розпочала роботу місія «Сестер Францисканок Служебниць Христа», яка діяла на правах

громадського об'єднання та покликана допомагати незрячим дітям з України. Заклад був філією генерального інформаційного дому Згромадження при храмі св. Мартина у Варшаві, діяв як громадська організація. У 2012 р. в селі відкрито нове приміщення навчально-виховного комплексу, розраховане на десять дітей із супроводжуваними їх батьками. Опіку над закладом здійснюють сестра Марія Задорожна, місцева мешканка, та делеговані з Польщі дві сестри-виховательки [38, с. 464].

Наприкінці 1993 р. в Чортківському районі зареєстровано «Польсько-українське культурно-освітнє товариство ім. А. Міцкевича» [111], яке надалі стало одним із найактивніших на Тернопільщині.

У 1994 р. в області зареєстровано «Гімнастичне товариство «Сокіл-Матір», покликане розвивати фізичну підготовку молоді польського походження на Тернопільщині. Цього ж року делегація товариства взяла участь в I-му Світовому зібранні польських соколят у Кракові. До здобутків тернопільські соколята відносять успішні виступи Ірени Палецької, Віталія Бойка, Василя Руцького на чемпіонатах Польщі серед громадських організацій з тенісу. У 2007 р. Йосип Шкодзінський (голова) виборов перше місце у змаганнях зі стрільби на 50 метрів. Загалом учасники товариства брали участь у змаганнях в Будгорстях (2000 р.), Брвінові (2002 р.), Слупську (2007 р.), Ченстохові (2004 р.) та ін. [184, с. 48–49].

За станом на 2012 р. товариство декларувало 110 учасників віком 12–70 років. Як зазначав Й. Шкодзінський, основною проблемою для організації є брак власного спортивного залу. Наразі зал орендують у школах Тернополя [179].

У квітні 2017 р. відбулось урочисте святкування у Сенаті РП з нагоди 150-ї річниці заснування організації «Сокіл», в якому взяла участь і делегація тернопільських соколят на чолі з Й. Шкодзінським. Представники Тернопільщини активно працювали в комісіях, а відтак брали участь у святковому фотографуванні з представниками польського парламенту та уряду [179].

У 2007 р. в Підволочиську зареєстровано «Підволочиське відділення спілки поляків України» (голова В. Гладшеський), а у 2008 р. – «Товариство польської культури ім. кс. Б. Мірецького» (голова М. Крих). У серпні 2011 р. в Підволочиську польська громада відкрила власну домівку, в якій розмістилося «Товариство польської культури ім. кс. Б. Мірецького», бібліотека та суботньо-недільна школа [178].

У серпні 2013 р. в Галущинцях відбулись урочистості з нагоди створення «Польського культурного товариства ім. кс. Б. Мірецького». Заходи проходили в селі, де похований Б. Мірецький. На урочистості прибула голова ФПО в Україні Е. Хмельова, консул РП у Львові М. Орликовський, ксьондзи, голови польських товариств із Бережан (Г. Шатрук), Тернополя (П. Фриз) і Старого Скалата (Ю. Камінський) [190].

«Польське освітньо-культурне товариство» м.Тернополя зареєстроване 27 жовтня 2014 р. Керівник – Черватюк Ярослав Степанович. Робота товариства зорієнтована на учнів з польським корінням. Товариство провело низку заходів. Зокрема, взяло участь у проекті «Перли в короні». Базою для тернопільського етапу було вибрано Тернопільську школу № 5, із якої задіяно 28 учнів. Через ігри вивчали напрямки роботи в різних галузях економіки та культурно-освітнього життя [138].

Перебуває в стані реєстрації «Польське культурно-освітнє товариство «Збараж». Діяльність легалізовано шляхом повідомлення; керівник П. Байдецький. Він був представлений на підписанні угоди про партнерські відносини між Збаражем (мер Р. Полікровський) та Болеславцем (президент П. Роман) [128, с. 2]. Міністерство юстиції України у листі проінформувало заявника (П. Байдецький) про вимоги законодавства щодо реєстрації об'єднань громадян [71], обласне управління юстиції у Тернопільській області послалося на реорганізацію, яка загальмувала процес реєстрації громадських організацій [66].

Товариство співпрацює з Болеславець відділенням «Товариства любителів Львова» та «Південно-Східних Кресів». Молодь із Болеславця

допомагала впорядковувати польські поховання у Збаражі – на його околицях, а молодь зі Збаража вивчала у Болеславці техніку роботи з керамікою [129, с. 2].

Активно працюють із польською громадою «Тернопільське культурно-просвітницьке полонійне товариство» (2014 р. заснування, керівник М. Войнова), «Надзбручанське товариство польської культури та мови» (2013 р. заснування, керівник І. Пейко), «Центр культури і мови польської в Чорткові» (2014 р. заснування, керівник Н. Іванців), «Польське культурно-освітнє товариство ім. бл. Марцеліни Даровської» (голова Г. Шатрук) та «Центр розвитку культури і мови польської в Тернополі» (2015 р. заснування, голова Н. Решетар) [155].

У той же час, досліджуючи діяльність польських національно-культурних товариств, ми не отримали жодного підтвердження (крім реєстраційних документів) про діяльність «Підволочиського відділення спілки поляків України» (засноване у 2007 р., керівник В. Гладішеський) та «Дитячого гарцерського гуфця «Добрі вчинки» польського гарцерства в Україні» (засноване у 2003 р., керівник В. Коваленко).

Із 90-х років ХХ ст. у Кременці діє «Молодіжна громадська організація «Молода Полонія», керівником якої є А. Камнева [135]. Але керівництво не реєструє організацію в Україні, мотивуючи достатністю польського реєстраційного документа.

У 1992 р. в результаті реорганізації в облдержадміністрації утворено відділ у справах релігій за принципом подвійного підпорядкування, як місцевий орган міністерства та відомства [118, арк. 16–18], а в 1996 р. створено управління у справах релігій та відділ у справах національностей [117, арк. 1–2]. В управлінні передбачено п'ять штатних одиниць, а у відділі у справах національностей – одну одиницю. Керівником відділу у справах національностей призначено П. Сливку.

Начальник відділу у справах національностей та міграції Тернопільської облдержадміністрації П. Сливка систематично брав участь у

заходах, що їх організував Державний комітет України у справах національностей та міграції. Так, у травні 2003 р. спільно з Асоціацією національно-культурних об'єднань України у Львові проведено семінар-нараду для західного регіону України [64]. У вересні цього ж року в Києві відбувся Міжнародний семінар з питань імплементації положень Рамкової конвенції про захист національних меншин України [65].

У Тернопільській області виконано постанову Кабінету Міністрів України від 1 березня 1999 р. № 299 «Про затвердження Комплексних заходів щодо розвитку культур національних меншин на період до 2001 р.» [107, с. 11] затвердженням регіональних «Комплексних заходів щодо розвитку в області культур національних меншин України на період до 2001 р.». У документі передбачено дев'ятнадцять пунктів плану на окреслений період, з яких три стосуються безпосередньо польської меншини області. Зокрема, у заходах намічено розроблення методичних рекомендацій щодо викладання у школах області польської мови, а також передбачено перепідготовку викладачів для польських недільних шкіл у РП [57].

11-й пункт заходів передбачав організаційно-практичні кроки з відзначення в області 190-ї річниці від дня народження видатного польського поета Ю. Словацького. Завдання щодо реалізації отримали управління у справах національностей, міграції та релігій, управління культури облдержадміністрації та Кременецька райдержадміністрація [57].

Районні державні адміністрації були зобов'язані щоквартально інформувати обласну адміністрацію про виконання комплексних заходів [67].

Найактивніше до виконання доручень голови облдержадміністрації щодо здійснення комплексних заходів долучилися представники Бучацького району, де у щоквартальних звітах детально розписано заходи щодо навчання і задоволення культурно-освітніх потреб представників національних меншин району [49]. У той же час ми знаходимо відповіді, в яких не вказано проведених заходів в силу того, що не було звернень від представників національних товариств [102].

Проаналізувавши отримані матеріали, зазначимо, що не в усіх районах виконували комплексні заходи щодо розвитку національних меншин. Так, у 2001 р. Збаразька районна адміністрація подала інформацію про невиконання документа через відсутність організованих національно-культурних організацій [55], а в Бережанському районі місцеве товариство проігнорувало ці заходи [61].

Окремі райони звітували про проведення одного-двох заходів за квартал [53]. Заходи проводили не за потребою національних меншин, а на розсуд представників відповідних структур, оскільки життя польської громади не було організоване. Із урахуванням цього цього зауважимо, що підсумкова інформація відділу у справах національностей та міграцій облдержадміністрації – це повне текстове відтворення районних звітів [50]. Така ситуація до певної міри має пояснення, адже в Тернопільській області незначний відсоток представників національних меншин. У районах, де діють костели, місцеві органи влади у звітах інформували про роботу при духовних закладах [56].

У 2002 р. на виконання комплексних заходів, які затвердив віцепрем'єр-міністр України В. Семиноженко, голова Тернопільської обласної державної адміністрації від 10 червня 2002 р. № 200 погодив «Комплексні заходи розвитку в області культур національних меншин України на період до 2005 р.». Документ нараховував 29 пунктів. 5 позицій стосуються діяльності польських товариств [47].

На виконання листа Державного комітету України у справах національностей та міграції від 29 жовтня 2002 р. № 9-13/68 і за дорученням голови Тернопільської обласної державної адміністрації від 27 грудня 2002 р. № 90 в області створено Раду представників національно-культурних товариств, до якої увійшов голова «Польського культурно-освітнього товариства в Тернопільській області» Г. Стронський [112].

Упродовж тривалого часу обласна державна адміністрація організаційно і матеріально допомагала національним громадам у проведенні

масових національно-культурних заходів, що вже стали спільним надбанням органів влади та етносів, які проживають на теренах області. Так, у 1993 р. обласна державна адміністрація профінансувала відрядження представника польського національно-культурного товариства для участі у всеукраїнській нараді 29–30 січня 1993 р. в Києві [119, арк. 50].

Розпорядженням Президента України «Про забезпечення Фонду розвитку культур національних меншин України» від 29 квітня 1992 р. доручено органам державної влади України та місцевим адміністраціям сприяти розвитку національних культур через фонд, а Кабінету Міністрів України виділити 3 млн. карбованців (далі – крб.) [72, арк. 260]. У 1993 р. на потреби фонду виділено 2900 телевізорів різних модифікацій та 1200 холодильників, 50 автомобілів «Таврія» та 820 газових плит [72, арк. 259].

Держава забезпечила фінансування видання літератури мовами національних меншин. Так, у 1993 р. для видавництва «Освіта» профінансовано випуск навчальної літератури польською мовою [73, арк. 234–235].

У 1994 р. з обласного бюджету виділено 2 млн крб на фінансування «Польського культурно-освітнього товариства в Тернопільській області» та 1,5 млн крб на статутну діяльність «Товариства відродження польської культури ім. Ю. Словацького» у Кременці. Усього виділено 9 млн крб [121, арк. 46].

У 1995 р. з обласного бюджету на потреби національно-культурних товариств було виділено 20 млн крб. «Польському культурно-освітньому товариству в Тернопільській області» призначено 7 мільйонів карбованців, незабаром використаних на статутні потреби та утримання офісу організації [116, арк. 59].

Польські товариства постійно контактують з урядовими та позаурядовими організаціями, які надають методичну та організаційну допомогу місцевим організаціям. Так, улітку 2000 р. в Тернопільській області перебувала делегація сейму РП, до якої входили В. Маєвський (голова

комісії сейму у справах поляків за кордоном), Е. Смоляник (секретар комісії) та депутати А. Запаловський і П. Годзінський. Парламентарів супроводжували представник МЗС Польщі К. Савіцький, консул генерального консульства РП у Львові М. Красунський та голова «Польського культурно-освітнього товариства в Тернопільській області» Г. Стронський [131, с. 3].

У Тернопільській обласній державній адміністрації гостей прийняв перший заступник голови облдержадміністрації Богдан Андрушків. На зустрічі були присутні керуючий справами Тернопільської міської ради Володимир Білецький, працівники управління культури, управління у справах релігій та національностей, архітектури та містобудування, місцевих туристичних фірм, товариства охорони пам'яток історії та культури. На завершення візиту польська делегація зустрілась із представниками польського товариства в Тернополі [131, с. 3].

У 2002 р. в області у представницьких органах влади працювало 11 депутатів польської національності. У селищних радах – 2 поляки, у міській – 1 поляк, у районних радах – 3 поляки, у сільських радах – 5 поляків [47].

За станом на 2012 р. в Тернопільській області налічувалося 10 депутатів, які належать до польських національно-культурних товариств. Усі вибрані до сільських рад у Підволочиському районі: Галущинецька сільська рада – 1 поляк; Новосілківська сільська рада – 2 поляки; Колодіївська сільська рада – 1 поляк; Староскалатська сільська рада – 6 поляків [48].

Автор дисертаційного дослідження підготував та опублікував низку праць, що розкривають особливості організації роботи польських національно-культурних товариств [140, с. 146–149; 144, с. 366–370; 146, с. 423–427; 147, с. 150–157]. Підготовлено відповідні доповіді на наукові конференції [139, с. 31–39; 141, с. 141–145; 142, с. 7–10].

Польські громадські організації міста Тернополя автор дослідив у праці «Польська громада міста Тернополя у 1989–2018 рр.: освіта, релігія та культурна діяльність» [143, с. 32–36.].

На світанку новітньої незалежності України активно долучилися до державотворчих процесів і поляки Тернопільщини. Відомі факти активної участі представників польської громади у лавах Народного Руху України та Української Гельсінської групи (Української республіканської партії) [136].

Не залишаються осторонь нинішніх подій в Україні й члени Кременецького товариства. Так, казначей управління товариства І. Ногас на початку 2017 р. пішов добровольцем до українського війська. Раніше, в ході п'ятої хвилі мобілізації, в армії відслужив його син [26]. Члени товариства зібрали кошти для придбання бензопили та принтера, які передали безпосередньо І. Ногасу у військову частину. Активно працює волонтерська група і в Підволочиську [136].

Аналізуючи отримані результати нашого дослідження, зазначимо, що є ще ряд складних тем, які викликають дискусії в Україні, а особливо у Польщі. Суттєвим каменем спотикання в україно-польських відносинах залишаються наслідки пацифікації, так званої «операції «Вісла» та подій на Волині 1943–44 рр. ХХ ст., де в протистоянні АК та УПА гинули місцеві жителі обох національностей.

Питання трагічних подій минулого українсько-польських відносин неодноразово порушували у газетах «Тернопіль вечірній», «Свобода» та «Вільне життя» місцеві історики, журналісти та громадські діячі [29, с. 4; 30, с. 5; 31, с. 5; 32, с. 5; 79, с. 4; 122, с. 7].

Особливу дискусію в суспільстві викликав фільм «Волинь», який однобоко трактував події минулого українсько-польських відносин. Питання висвітлювали у загальноукраїнських ЗМІ та розглядали на сесії Тернопільської обласної ради, рішенням якої покарано місцевих артистів, які брали участь у зйомці [1; 4; 77]. Депутатів обурило той факт, що з цієї ситуації користає третя сторона, яка пішла війною на Україну, – Російська Федерація [77; 132; 168].

Періодично складні питання українсько-польських відносин порушують у засобах масової інформації представники місцевих органів

влади. До нашої уваги матеріали керівника відділу національностей та міграції обласної державної адміністрації П. Сливки, в яких події минулого проаналізовані з метою недопущення помилок у майбутньому [130, с. 3].

Так, у матеріалі В. Томашевського «Czy Ukraina to państwo upadłe?» в журналі «Najwyższy Czas» описана досить песимістична перспектива для України. Автор аналізує фінансовий стан держави, роль олігархів у її долі, але особливу увагу привертає нерозуміння подій на Сході України. Він, зокрема, пише: «Malo jest takich wojen jak ta na wschodzie Ukrainy, w przypadku ktorej mielibysmy trudności z określeniem, kto z kim ja prowadzi...» («Мало є таких воєн, як та на Сході України, у випадку з якою маємо складність з окресленням, хто з ким її провадить»). Коли в Україні та у міжнародних інститутах за роки війни вже класифіковано ці події, як «гібридну війну». В ній важко зрозуміти окремі реалії, але щодо агресора – сумнівів ні в кого немає. А в Польщі окремі політики й засоби масової інформації, що їм належать, ще сумніваються [186, s. 38–39].

18 листопада 2017 р. до МЗС України запрошено посла РП Я. Пекло у зв'язку з недопуском відповідального секретаря Державної міжвідомчої комісії у справах увічнення пам'яті учасників АТО, жертв війни та політичних репресій Святослава Шеремета до Польщі. Українська сторона заявила, що цей крок суперечить домовленостям, досягнутим напередодні у Кракові [133].

Нерідко антиукраїнські настрої підігрівали місцеві політики, які займали явну проросійську позицію. Значний резонанс в українському та і польському суспільстві мав підписаний 1 липня 2013 р. 148 депутатами Верховної Ради України лист до сейму РП з пропозицією визнати волинську трагедію геноцидом польського народу. Під документом підписалися в основному депутати «Партії Регіонів» та Комуністичної партії України [106].

Зрештою, нам відомі пошуки порозуміння між сторонами, адже і тут і там є політики, які розуміють важливість хороших добросусідських відносин між українцями й поляками як в Україні так і в Польщі. Зокрема, у 1994 р. в

Підкові Лесьній Світовий союз воїнів АК й Об'єднання українців у Польщі організували конференцію польських та українських істориків. Через два роки між організаціями підписано акт порозуміння, в якому погоджено стимулювання дослідження цієї тематики істориками. Науково-методичне керівництво над цією роботою з польського боку перебрав Військовий історичний інститут (Варшава), а з українського – Східноєвропейський державний університет ім. Лесі Українки (м. Луцьк) [149, с. 7].

28 серпня 2001 р. в сеймі РП відбулася конференція «Україна – 10 років незалежності», що проходила під патронатом спікерів парламентів Польщі та України. Організатором заходу став Польсько-український форум. Польську делегацію очолював М. Плажинський, а українську – академік НАН України М. Жулинський. Поважне українське представництво доповнили В. Ющенко, Г. Удовенко, І. Драч, І. Пилипчук та Б. Тарасюк. Учасники конференції обговорили міждержавні відносини й накреслили питання, над якими ще необхідно працювати історикам [148, с. 3].

Позитивом в українсько-польських відносинах є дії та кроки політиків, що демонструють повагу до національних історій. Вони особливо помітні для мешканців обох країн і є хорошим прикладом для наслідування. Так, 15 серпня 2016 р. міністр оборони Польщі А. Мацєрєвич у день, коли поляки святкують День Війська Польського та відзначають Успіння Пресвятої Богородиці, поклав квіти і до українських могил. Це були могили генерала М. Безручка та вояків Армії Української Народної Республіки, які разом з поляками воювали в 1918–1920 рр., а саме обороняли місто Замость від більшовиків [81].

Тернопільщина розділила смуток поляків після загибелі в Росії унаслідок авіакатастрофи президента Польщі Леха Качинського 10 квітня 2010 р. Зокрема, представники обласної державної адміністрації прийшли в офіс «Польського культурно-освітнього товариства в Тернопільській області», щоб висловити співчуття. Усі тернопільські газети у ці дні вмістили некрологи. Газета «Свобода» вийшла із промовистим матеріалом

«Плаче Польща... Сумує Україна...». «Чи знатиме світ правду?» – запитує журналіст, адже запитань у цій трагедії більше ніж відповідей [151, с. 1–2].

У матеріалі «НОВОЇ Тернопільської газети» «Нова Катинська трагедія» редакція наводить слова экс-президента Польщі Леха Валенси: «Це друге нещастя Польщі після Катині – загинула еліта нашої країни» [92, с. 1,3].

«Тернопіль вечірній» пригадав у однойменному матеріалі, що «Він був адвокатом України в Європі». З матеріалів випливає, що українці не повірили у випадковість загибелі Л. Качинського [13, с. 5].

Сьогодні Польща значну увагу приділяє відновленню національної самобутності поляків, які проживають за межами історичної Батьківщини. В нашому дослідженні ми детально показали усі кроки та форми роботи з поляками в Україні.

Згідно з чинним законодавством України тут зареєстровано 14 польських культурно-освітніх товариств (Див. табл. 4), які отримують посилену допомогу від місцевих державних установ на свою статутну діяльність.

Три організації не мають реєстрації, але активно працюють із польським населенням і займаються благодійною діяльністю (Див. табл. 5). «Польське культурно-освітнє товариство «Збараж» періодично чинить спроби реєстрації у встановлений українським законодавством спосіб.

За станом на кінець 2017 р. на обліку в генеральному консульстві РП у Луцьку перебували 10 польських громадських організацій: по три в Тернополі та Підволочиському районі, по одній у Кременці, Чорткові й Бережанах [103].

У селі Старий Скалат діють польське товариство та громадська благодійна організація.

Незважаючи на політичні дискусії в польських та українських органах влади, у Тернопільській області за звітний період не зареєстровано жодного випадку нетерпимості за національною ознакою. Навпаки, органи влади

всебічно заохочують налагодження міжнаціональних українсько-польських контактів.

У 2002 р. Україна приєдналася до конвенції ООН про статус біженців (1951 року) – після прийняття нової редакції Закону України “Про біженців”. Одним з важливих напрямів її діяльності є захист прав національних меншин [105].

Проаналізувавши відповідні матеріали, зауважимо, що в забезпеченні прав національних меншин Україна співпрацює з такими міжнародними організаціями: ООН, ОБСЄ, Радою Європи, Міжнародною організацією з міграції (МОМ), ЮНЕСКО, Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ), Федералістичним союзом європейських національних меншин (ФССНМ- FUEV) та іншими [48].

Розвиток законодавчої бази та інституційних механізмів за стандартами міжнародного права, як зазначив голова комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин Г. Удовенко, помітно переважав показники прийняття основних нормативно-правових актів, але був недостатнім для прийняття ряду підзаконних актів. “Ми маємо не тільки визнати таке відставання, – продовжив голова Комітету, – а й дійти усвідомлення потреби активізувати роботу з приведення вітчизняного законодавства у повну відповідність до європейських і світових норм” [148].

Співпрацю з національними меншинами в Україні Кабінет Міністрів доручив на Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури. Чотири зі шести відділів Департаменту безпосередньо займаються питаннями національностей.

У другій половині 2017 р. оновлено роботу Ради національних спільнот України, яка покликана консолідувати роботу національно-культурних товариств та сприяти їхньому гармонійному розвитку в задоволенні потреб різних етнічних груп.

13 грудня 2017 р. міністр культури України Є. Нищук зустрівся із Верховним комісаром ОБСЄ з питань національних меншин Ламберто Заньєром [80]. У ході зустрічі єврокомісар запропонував надати допомогу при розробленні законодавчих актів стосовно діяльності національних меншин та експертизи щодо імплементації статті 7 Закону України «Про освіту». Міністр Є. Нищук, своєю чергою, окреслив досягнення і плани у сфері етнонаціональної політики.

Отже, органи влади Тернопільської області створили усі умови для гармонійного та повноцінного розвитку польської громади. Коефіцієнт наявності польського населення в окремих адміністративних одиницях області не пропорційний активності поляків. Так, за результатами переписів населення 1989 та 2001 рр. бачимо, що у місті Скалат найвищий відсоток поляків на Тернопільщині. У той же час тут не зареєстровано жодного польського національно-культурного товариства. У Кременці, де результат серед польського населення посередній, діють два товариства, які поширюють свій вплив на сусідні області та спроможні до організації заходів на території Польщі.

3.2. Основні напрямки діяльності польських національно-культурних товариств.

Польські національно-культурні товариства Тернопільської області здійснюють активну організаційно-просвітницьку роботу, спрямовану на відродження польського національного життя краю.

Різноманітними є заходи, що проводять товариства. Так, у вересні 1990 р. у Кременці відбувся показ фотовиставки «Катинь», яку представляли науковці Краківського музею А. Рибицький та М. Філімоновський [23]. Після закінчення члени товариства прийняли рішення організувати виставку про Кременець. Це було згодом реалізовано разом із місцевими та тернопільськими митцями під назвою «Кременець – місто Юліуша Словацького в живописі та фотографії». Презентація виставки відбулась у вересні 1991 р.; вона складалась із 110 фотографій та 65 картин [25].

1 червня 2009 р. діти з Підволочиська взяли участь у II польсько-українському Дні дитини. Заходи відбувались у Львові за патронату дружини президента Польщі М. Качинської [188].

У серпні 2010 р. делегація з Підволочиського району, до якої входили поляки зі Старого Скалата, Підволочиська, Галушинців, Тернополя та Полупанівки, взяли участь у заходах до 90-річчя битви під Задвір'ям [187]. У цій битві брав участь та вижив майбутній священик Б. Мірецький. Захід організувало польське товариство з Дрогобича. Учасники відслужили месу за упокій загиблих та недопущення війни в майбутньому.

З ініціативи «Польсько-Українського культурно-освітнього товариства ім. А. Міцкевича» у 2010 р. до Чорткова завітала делегація із польського міста Добродзень та гміни Корчина (Підкарпатське воєводство), які допомагають у лікуванні товариству батьків дітей-сиріт «Лебедята». Делегацію очолювали Я. Зих (війт гміни) та директор Добродзеньського

осередку культури і спорту Станіслав-Збігнев Гурський, який родом із села Гадинкінці Гусятинського району. Також із Польщі приїхав хор під керівництвом В. Рінгера. У рамках триденного візиту відбулась офіційна зустріч польської делегації з міським головою Чорткова І. Билицею та представниками місцевого педагогічного училища, проведено Перший фестиваль «Дружба без кордонів–2010» [46, с. 4].

Суботньо-недільні школи щороку набувають популярності. Так, за станом на 2011 р. у Бережанах навчалось 30 осіб [185], а в Підволочиську на 2012 р. було 70 учнів, які проживають у Підволочиську й навколишніх селах [163]. У 2013 р. тут було 30 випускників. До навчальних програм входить вивчення польської мови, історії та культури [160].

Вихованці Підволочиської школи активно прилучаються до участі в конкурсі «Креси» [166; 193] та представляють товариство у фіналі, що відбувається у Львові.

7 червня 2012 р. «Товариство польської культури ім. кс. Б. Мірецького» організувало екскурсійну поїздку дітей Підволочиського району до Кам'янця-Подільського. Дітям проведено екскурсію старим містом до замку та місцевими музеями [177].

10 червня 2012 р. у храмі святої Софії відбулась урочиста меса та проведено перше причастя, до якого приступили діти з польських родин, котрі проживають у Підволочиську і прилеглих селах [176]. 6 липня 2012 р. до Підволочиська завітали гості з Польщі та Флориди (США). До делегації входила сестра ксьондза Броніслава Мірецького – Марія [162].

Наприкінці серпня 2012 р. в Галущинцях з ініціативи польського товариства проведено традиційне святкування обжинків. Театралізоване дійство закінчилося перенесенням вирощеного снопа пшениці до церкви [156].

Улітку 2013 р. до Бережан приїхали випускники Академії образотворчого мистецтва з Варшави, які реставрували в цьому місті церкву св. Петра і Павла. Очолював групу професор Я. Фрис. Роботу експедиції

фінансувало Міністерство культури Польщі. У групі також працювали реставратори В. Бутківський та К. Сосновська [175].

22 вересня 2013 р. в Бережанах, у приміщенні Музею книги презентували видання «Атлантида» та «Місяцева земля» польського письменника, поета і журналіста А. Хцюка. Презентацію проводила перекладач Н. Римська. На завершення Г. Шатрук зачитала вірш Юліуша Словацького «Розмова з пірамідами» [192].

За роки роботи польських суботньо-недільних шкіл випущено сотні учнів. Так, у 2013 р. в Тернополі відбулись урочистості з нагоди випуску слухачів школи польської мови, що діє при «Польському культурно-освітньому товаристві в Тернопільській області». 240 осіб отримали відповідні сертифікати. Почесними гостями свята стали голова ФПО України Е. Хмельова та ксьондз А. Маліг [169, s. 9].

7 лютого 2014 р. до Бережан завітав польський піаніст, диригент, композитор й антрополог Марцін Домінік Глух, який дав фортепіанний концерт польської музики XIX і XX ст. Прозвучали твори Ф. Шопена, І. Падеровського, А. Тасмана, А. Пануфніка та М. Магіни [165].

11 листопада 2014 р. з Бережан до Львова на відзначення чергової річниці незалежності Польщі виїхала група з 21 учня суботньої школи польської мови. У програмі святкування було відвідування могил «Орлят». Організаторами заходів стало консульство Польщі у Львові, «Польське культурне товариство Львова» та ФПО в Україні. Після урочистостей молодь із Бережанщини поклала квіти до могил українських військових, які загинули на Сході України » [191].

Традиційними для Кременця стали міжнародні літературно-мистецькі форуми «Діалог двох культур». Зокрема, у 2014 р. до Кременця завітали: представник міністерства культури і національної спадщини РП К. Марчик, генеральний консул РП в Луцьку Б. Бживчи, заступник директора з наукової роботи музею Ю. Пілсудського в Сулеювку Г. Новік, заступник голови правління Спілки польських письменників у Варшаві І. Смолька, український

письменник Д. Павличко, представники Тернопільської облдержадміністрації та обласної ради, керівники районних органів влади [89].

Захід було приурочено 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка та 205-річчю від дня народження Юліуша Словацького [89]. А у 2015 р. до Кременця приїхало понад 130 учасників з Києва, Львова, Умані, Черкас, Кривого Рогу, Чернівців, Тернополя, а також із Литви, Австрії, Франції, Великобританії та Польщі [90].

На захід завітала віце-директор департаменту культури і національної спадщини міністерства культури РП Дорота Янушевська-Якуб'як, яка презентувала лист від професора, міністра культури Польщі Малгожати Омеляновської. Прибули гості і з генерального консульства з Луцька [90].

6 березня 2015 р. члени «Польського культурно-освітнього товариства Тернопільської області» відвідали виставку робіт Богдана Кухарського «Скульптура, арт-об'єкти», який навчався у Любліні. Захід проходив за підтримки генерального консула РП у Луцьку К. Савицького [6].

26 квітня 2015 р. у Чорткові розпочався тримісячник польського кіно. У програмі були картини відомих режисерів – Єжи Гофмана, життя якого, до речі, пов'язане з Тернополем, Міхала Щесняка та ін. Першим до перегляду запропоновано фільм «Битва Варшавська 1920». До заходу долучилися члени товариства та представники РКЦ отці М. Попеляк і Р. Лисак [44].

У 2015 р. з нагоди 95-ї річниці історичної Варшавської битви в Підволочиському товаристві провели самостійне святкування. У Польському домі відбулася конференція, також покладено квіти до могили отця Б. Мірецького [194].

Щорічно у Кременці організують декламаторські конкурси під гаслом «Вогнистий ангел Волині» [88], присвячені творчості Ю. Словацького. Участь беруть гості з усіх польських представництв області. У 2015 р. конкурсне журі очолювала віце-консул РП у Луцьку Е. Зелінська, до нього належали також учителі польської мови Д. Пронжинська та

Я. Демчук, яких скерував до України «Осередок розвитку польської освіти за кордоном» [104].

Аналізуючи заходи польських культурно-освітніх товариств, зауважимо, що акція «Могили прадіда врятуй від забуття» має особливе сакральне та виховне значення. У 2015 р. до Чорткова прибули гімназисти на чолі з А. Рись, В. Дибелем та Д. Любером. Для проведення акції учні збирають у Польщі гроші на цвинтарях, під костелами, а потім складають до єдиної скриньки й улітку здійснюють поїздки в Україну. Цю акцію започатковано у Польщі в 2009 р. з ініціативи польської журналістки та громадської діячки Г. Уруска-Сондей [10, с. 5; 99, с. 5; 100].

Члени полонійного товариства в Тернополі теж беруть участь у згаданій акції, прибираючи польські могили на Микулинецькому кладовищі [18]. У ході акції прибрано близько 30 могил, на надгробках поновлено написи та очищено скульптури. Упродовж 10–17 липня 2017 р. до прибирання могил на кладовищах Збаража і Малої Березовиці долучилися волонтери з гімназії № 25 у Вроцлаві. Дев'ять польських гімназистів прибули сюди на чолі з учителями І. Попель де Хошак, Д. Гуркалою та З. Лукашиком. В акції взяв участь П. Байдецький, голова «Польського культурно-освітнього товариства «Збараж» [15; 129].

8 січня 2016 р. в «Польсько-Українському культурно-освітньому товаристві ім. А. Міцкевича» Чорткова відбулась оплаткова зустріч (ламання хліба оплатком). Під час заходу виступили мер Явожина Сльонска Гжегож Гжегожев'їч, віце-голова ради міст Іренеуш Бессер, директор гімназії № 1 у Явожина Сльонскей К. Солтис, учителі гімназії А. Рись та В. Дибель. Україну на заході представляв мер Чорткова В. Шматько [8, с. 4].

У листопаді 2016 р. в рамках угод про міжнародну співпрацю між Україною та Польщею, з ініціативи голови ради Чортківської міської громадської організації «Центр розвитку молоді громади та міжнародного партнерства ІНІЦІАТИВА» О. Хотюка, до Чорткова прибула делегація осередку культури і спорту гміни Добжень Велькі (Опольського воєводства,

Польща). У ході «круглого столу» гості з Польщі подарували центральній районній бібліотеці 2050 книжок для організації польської бібліотеки. До збору літератури в Польщі долучилися 21 видавництво та понад 30 польських родин [150, с. 5].

13 березня 2016 р. до Тернополя завітала генеральний консул РП у Луцьку Беата Бживчи, яка взяла участь у святкуванні Міжнародного жіночого дня. Заходи відбувалися в Українському домі «Перемога» [124].

20 березня 2017 р. в галереї «Бункермуз» показали фільм Густава Голоубека «Мазепа», знятий у Польщі в 1975 р. за однойменною поемою Юліуша Словацького. З історичною довідкою про гетьмана Івана Мазепу виступив місцевий краєзнавець Сергій Ткачов [5].

Одним із заходів, які культурно-освітні товариства проводять для дітей, є написання «Листів до святого Миколая». У 2016 р. до Тернополя в переддень свята Миколая завітала консул генерального консульства РП в Луцьку Е. Зелінська. Організації свята допомогли генеральне консульство РП в Луцьку та фундація «Свобода і демократія» [68; 127].

4 квітня 2017 р. в етноцентрі Тернопільської міської бібліотеки № 4 відкрилася виставка робіт народних майстрів, присвячена Великоднім святам. У заході представлено 172 роботи членів об'єднання «Берегиня» [37].

У Тернополі 20 травня 2017 р. у рамках святкування Днів Європи проведено День польської культури. У заході взяли участь генеральний консул РП в Луцьку В. Мазур і заступник міського голови Ельблонга Я. Новак. Прибули до міста й офіційні делегації міст-партнерів Тернополя – Ельблонга, Плонська, Єленої Гури та Хожова. Привітали гостей і учасників голова Тернопільської ОДА С. Барна та міський голова Тернополя С. Надал [123].

8 жовтня 2016 р. в Тернопільському культурно-просвітницькому полонійному товаристві відбувся «круглий стіл», присвячений культурі та звичаям Польщі, зокрема, осіннім святам і обрядам, а також традиціям змішаних західноукраїнських родин. Учасники зустрічі переглянули

презентацію, присвячену державним та релігійним святкам, які поляки святкують восени, порівняли культурні звичаї різних регіонів Польщі з українськими [17].

29 жовтня–3 листопада 2016 р. члени Тернопільського культурно-просвітницького товариства взяли участь у другому етапі тренінгу «Підготовка кадрів у сфері створення проектів та управління проектами, що базуються на зовнішньому фінансуванні», який відбувся у Замлинні (Волинь). Серед обговорюваних тем – збереження історичної спадщини поляків та українців, зокрема, захист кладовищ і догляд за ними, просування й популяризація мистецьких творів [154].

14 жовтня 2016 р. на запрошення директора «Центру культури та мови польської» Н. Іванців до Чорткова, на фестиваль комедії, приїхали представники Драматичного товариства імені Александра Фредро з Перемишля. Першого дня перебування гості завітали на творчий вечір Чортківського ансамблю естрадно-спортивного танцю «Наталі». У наступні дні поляки презентували дві вистави. Особливо сподобався чортківчанам гумористичний спектакль «Pierwsza lepsza» («Перша краща») [42].

7 жовтня 2017 р. з ініціативи «Центру культури та мови польської» у Чорткові відбулася наукова конференція «В обороні незалежності на східних землях Речі Посполитої в 1918–1944 рр.». У конференції взяли участь консул генерального консульства РП Т. Хрущ, а також З. Файгер і Я. Магдонь із Жешова, О. Павлишин зі Львівського національного університету ім. І. Франка та С. Стемпень із Східноєвропейської вищої школи (Польща) [43].

Активно відновлює місцеві костели «Надзбручанське товариство польської культури та мови» в Гусятинському районі. Так, завдяки роботі товариства відновлено католицькі храми у селах Сидорів, Ключинці та Нижбірок [95].

20 липня 2017 р. до Збаража завітала Х. Маркут, співзасновник Американського інституту польської культури у Флориді. Після знайомства з

головою місцевого польського товариства Петром Байдецьким гості відвідали костел святого Антонія й отримали інформацію щодо робіт, які необхідно виконати для повної реставрації будівлі [170].

25 червня в Бережанах відзначили 20-річчя ФПО України. На свято завітала солістка Львівської філармонії Галина Дубінська, яка виконала кілька творів світової класики. Найбільше слухачам сподобались «Ave Maria», «Золота рибка» (С. Монюшка) і «Бажання» Ф. Шопена [182]. У заході взяла участь Е. Пілецька зі США, яка має родичів у селі Тростянець, та Малгожата Врублевська – директор видавництва «Wukowy las» (Вроцлав, Польща). М. Проців розповів про українсько-польський «Діалог двох культур», що відбувся у Кременці, та особливості польської програми традиційного Форуму видавців у Львові [22].

3 вересня 2016 р. студенти суботньої школи польської мови в Бережанах узяли участь у національному читанні разом з президентом РП. Цього разу читали роман Г. Сенкевича «Quo vadis». Ці читання передбачені програмою розвитку польської освіти в Україні [174].

25 червня 2017 р. у Бережанах пройшов фестиваль книги. Цього року учасникам заходу було запропоновано книгу видавництва «Каменярь». Це твір Івана Франка «Іван Вишенський», що вийшов двома мовами – українською та польською. Учасники заходу завдяки праці І. Франка долучилися до творчості письменника-полеміста І. Вишенського [159].

18 квітня 2016 р. учні суботньо-недільної школи з Підволочиська взяли участь у декламаторському конкурсі імені Ю. Словацького. Змагання відбувались у Тернополі, на базі «Культурно-освітнього полонійного товариства» [167].

Щороку поляки усіх товариств відзначають чергову річницю відновлення незалежності Польщі. На святкування до польських товариств навідуються представники генерального консульства з Луцька та органів влади Польщі [9, с. 5; 33; 86; 94; 97; 113; 125]. До традиційних та

обов'язкових свят належить і День Конституції Польщі, який відзначають усі польські організації [3; 14; 183].

12 лютого 2017 р. до Тернополя завітала представниця Фондації допомоги дітям із Живця Д. Блеха [126].

Фінансове сприяння, допомога ліками, оздоровлення в Польщі – це далеко не весь перелік того, що надають потребуючим польські організації.

У жовтні 2016 р. «Центр розвитку культури і мови польської в Тернополі» організував прибирання кладовища в с-т Золізці Зборівського району. Крім відновлення поховань, члени товариства посадили біля місцевого костелу ялинки [115].

Не оминула акція «Могили прадіда врятуй від небуття» і Бережан. За час акції, яка в цьому місті тривала з 2010 р., волонтери відчистили місцеві польські могили від чагарників та сміття, накопиченого тут роками. Відновлено підмурки, адже в більшості похованих у Бережанах уже немає родичів. Саме завдяки волонтерам, могилам зуміли надати належного вигляду [171–173].

Із 2016 р. в роботи з упорядкування поховань розпочали у Підволочиську. Волонтери, окрім могил у цьому селищі, прибирали ще поховання у Качанівці, Галушинцях та Оришківцях [161; 181].

Традиційними для місцевих поляків є «Вігільні зустрічі», присвячені Різдвам святкам. У рамках заходів відбуваються театралізовані вистави, співи релігійних пісень і благодійні заходи, приурочені до свят [16; 87; 114].

Генеральне консульство РП в Луцьку теж організовує олімпіади з польської мови і планує інші заходи з головами товариств [41; 101]. У нарадах беруть участь керівники генерального консульства РП в Луцьку, вони також виїжджають у товариства на місця, здебільшого для роз'яснень щодо оформлення «Карти поляка» [157].

Ще одним заходом, що прижився у місцевих поляків стало проведення Дня бабусі та дідуса [12; 158]. Тоді учні суботніх шкіл розповідають про своїх дідусів і бабусь, а також виконують художні твори.

Третій польський національний диктант проходив у 2016 р. в Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка. Захід організував фонд «Свобода і Демократія». У написанні взяли участь слухачі курсів польської мови, викладачі й усі охочі, які на знак солідарності забажали випробувати себе [189].

Декламаторський конкурс «Ян Бжехва – дітям» проведено в 2017 р. у Чорткові, він зібрав 65 учасників. У заході взяв участь віце-консул генерального консульства РП в Луцьку М. Запур. Учасники зачитували твори згаданого автора та поставили виставу, яка в ігровій формі вчить дітей добру та повазі до близьких [45].

За проведену роботу окремих керівників польських культурно-освітніх товариств заохочують урядові та позаурядові організації Польщі. Так, М. Пустельник (голову «Польсько-Українського культурно-освітнього товариства ім. А. Міцкевича» в Чорткові) нагороджено багатьма відзнаками. Зокрема, у 1998 р. вона отримала нагороду «Заслужена для польської культури» від міністра культури і мистецтва Польщі (2008 р). Управління у справах комбатантів і репресованих у Варшаві нагородило її медаллю «Pro Memoria» – за особливі заслуги у збереженні пам'яті про людей та їхні вчинки. У 2009 р. вона отримала «Кавалерський Хрест за заслуги перед Республікою Польща» з рук тодішнього президента Л. Качинського. Відзначена голова «Польсько-Українського культурно-освітнього товариства ім. А. Міцкевича» й відзнаками органів влади Чортківщини [78, с. 6].

Отже, за роки незалежності України більшість польських національно-культурних товариств пройшли шлях від формальної реєстрації до структур, які методично працюють для підтримання польської культури та популяризації історії РП. У своїй діяльності польські товариства отримують методичну допомогу генерального консульства РП в Луцьку.

3.3. Роль та участь польської національної меншини у налагодженні економічних та культурних зв'язків між містами України та Польщі.

Основною метою відродження на Тернопільщині організованого польського життя є забезпечення духовних, економічних та культурно-історичних потреб поляків області. Національно-культурні товариства розширили можливості польської громади краю та сприяли прокладанню культурного й господарського містка між Тернопільщиною і регіонами Польщі.

Адже поляки, які після Другої світової війни були вивезені з Тернопільської області в Польщу, та українці, котрих примусово привезли до нас у ході операції «Вісла», зі здобуттям незалежності України отримали змогу вільно відвідувати свої історичні батьківщини.

Данутему досліджували багато науковців України. Зокрема, Тернопільські науковці Л. Алексієвець та В. Гевко основну увагу зосередили на загальнодержавному контексті. У нашому дослідженні відштовхуємося від особливостей та значення співпраці окремого регіону України (Тернопільщини) з адміністративно-територіальними суб'єктами Польщі в контексті культурно-освітнього діалогу й налагодження господарських зв'язків [2; 20, с. 235–249].

Чисельність поляків у Тернопільській області останніми роками зменшується. Згідно із всесоюзним переписом населення 1989 р. їх тут проживало 6704 особи [51], а всеукраїнський перепис 2001 р. зафіксував 3856 осіб [52].

Польські товариства відіграють важливу роль у налагодженні україно-польських міждержавних стосунків. Адже вони постійно організовують поїздки в Польщу на різні форуми, де бувають представники польських

органів влади, з якими можна мати певні домовленості про співпрацю. «Я б сказав так: ми заповнюємо певну нішу в цих стосунках. От, наприклад, 26–30 травня (1999 р.) відбувся з'їзд тернополян із Польщі. Поїхала і наша делегація. Восени така акція пройде тут, у Тернополі», – наголосив Г. Стронський, голова «Польського культурно-освітнього товариства в Тернопільській області» [59, с. 2].

Польща, як зазначила В. Гарбариніна у праці «Українсько–польське партнерство регіонів у рамках транскордонного співробітництва», має в цьому плані значний досвід, адже пройшла усі етапи становлення транскордонного співробітництва із сусідами з Європейського Союзу. Нині Україна має найрозвиненішу мережу співпраці з РП. Транскордонне співробітництво переросло у міжрегіональне. Тернопільщина щодо цього належить до областей з найбільшою кількістю укладених міжрегіональних українсько-польських угод [19, с. 389–394].

Завдяки таким контактам місто Тернопіль за роки незалежності сформувало з багатьма містами Польщі добрі стосунки, які дають реальні результати. Ще в 1992 р. підписана «Угода про співпрацю міста Ельблонг та Тернополя». Ельблонг – це промисловий центр на півночі Польщі, у Вармінсько-Мазурському воєводстві. У 2015 р. між Тернополем і Ельблонгом підписано «Рамкову угоду про партнерську співпрацю між містом Ельблонг та містом Тернопіль» [82].

У 2005 р. Тернопіль підписав договір про партнерські стосунки з польським містом Радом, що в Мазовецькому воєводстві. Особливо добрі стосунки склались у Тернополя з польськими містами Хожув (Сілезьке воєводство), з яким у 2009 р. укладено «Присягу Близнючого Партнерства», і Тарнув (Малопольське воєводство) з котрим у 2013 р. урочисто укладено «Присягу про Побратимство». Хожув і Тарнув стали містами-побратимами Тернополя [82].

У 2015–2016 рр. укладено угоди про партнерські стосунки Тернополя з Нисою (Опольське воєводство), Суленцінським повітом (Любуське

воєводство) та Єленя Гура (Нижньосілезьке воєводство). У рамках транскордонного співробітництва Тернопіль долучився до підписання у Любліні «Договору про партнерство в рамках Програми транскордонного співробітництва Польща–Білорусь–Україна на 2007–2013 рр. щодо реалізації проекту «Інвестиції в культуру. Системні заходи з метою сприяння культурній освіті», що був підписаний у 2012 р. [82].

За станом на кінець 2017 р. Тернопіль підтримує дружні відносини та веде переговори із Плонськом (Мазовецьке воєводство), Сувалкі (Підляське воєводство), Ольштином (Вармінсько-Мазурське воєводство) та Соколов-Подлянським повітом (Мазовецького воєводства) [82].

Зв'язки Заліщиків із Битовою, що в Слупському воєводстві Польщі, розпочалися завдяки культурному обміну між ансамблем танцю Заліщицького радгоспу-технікуму «Хлібодари» й ансамблем «Кошуби». Саме у квітні 1996 р. до Заліщиків приїхала делегація з Битови на чолі з бургомістром С. Мармоловським, який провів переговори з міським головою Заліщиків П. Лесюком. На зустрічі польську сторону представляли також шеф ради м. Битова Є. Йорчик, секретар магістрату К. Керлін та директор будинку культури Р. Шиманський. З української сторони, спільно з міським головою П. Лесюком, були його заступники М. Заполох та М. Григор. У ході переговорів домовлено підписати договір про партнерство під час візиту українців до Польщі [21, с. 5].

У 1997 р. делегація Заліщицької міської ради на чолі з міським головою П. Лесюком і заступником М. Заполохом взяла участь в українському фестивалі «Битовська ватра–97». Україну представляли ансамбль пісні та танцю «Первоцвіт» Заліщицької гімназії, заслужена артистка України О. Добрянська та шоу-балет із Чернівців. Після молодіжного форуму між містами Заліщики та Битов підписано договір про співпрацю, котрим передбачено як культурний обмін, так і створення у Заліщиках спільного українсько-польського підприємства з виготовлення меблів [58, с. 1].

За сприяння «Польсько-Українського культурно-освітнього товариства ім. А. Міцкевича» місто Чортків налагодило партнерські стосунки із польськими містами Добродзень (Опольське воєводство), гміною Завадське (Опольське воєводство), Корчина (гміна Підкарпатського воєводства) та Лежайськ (Підкарпатського воєводства). Делегації з Польщі постійно відвідують Чортків у рамках культурного обміну, допомагають місцевій суботній школі в забезпеченні вивчення польської мови. Своєю чергою, до Польщі на оздоровлення їдуть діти з Чортківщини) [83].

8 лютого 2001 р. між Бережанами та Ключборгом (Опольське воєводство) підписано угоду про співпрацю. Документ стосується різних галузей діяльності. З 1999 р. Бережани співпрацюють із польським містом Глухолази (Опольське воєводство). Триває підготовка до підписання угоди про співпрацю [93, с. 3].

Місто Бучач налагодило у 2005 р. співпрацю з польським містом Каземіж Велький. Угода передбачає спільну діяльність у різних сферах. Особливо плідними стали відносини у галузях освіти й сільського господарства, увійшли в традицію обміни культурними і навчальними програмами. У 2010 р. тридцять викладачів Бучацького коледжу відвідали Центр фахового навчання молоді Каземіжа Велького. Метою поїздки був обмін досвідом щодо підготовки молодших спеціалістів для різних галузей народного господарства. У ході семінару відбулися робочі одноденні візити української делегації до Чехії та Німеччини. Організацією поїздок займалися віце-презес навчального закладу в Кельцях (Польща) Л. Буцькі та презес Є. Вонтробі [98, с. 3].

Уже традиційними для Бучацького агроколеджу стали скерування студентів на аграрну практику до Польщі [152, с. 4]. У червні цього року студенти коледжу виступили в Кельцях з концертом для своїх ровесників. У 2013 р. в Польщі зареєстровано «Товариство сприяння розвитку освіти в Україні» на чолі з воєводою Кельць Б. Палкою-Курубо, яка відвідала українсько-польський бал [153, с. 4].

У грудні 2015 р. в Бучачі відбулася міжнародна конференція «Розвиток системи української освіти й адаптація її до європейського простору». Польську делегацію представляли працівники Центру професійної освіти міста Кельці Єжи Вантроба, Лешек Буц, Станіслав Ковальські та депутат сейму Я. Цедзурські. Офіційними особами з українського боку були заступник голови Тернопільської обласної ради Л. Крупа, голова Бучацької районної адміністрації В. Фреяк, міський голова Бучача Й. Мосціпан і директор Бучацького коледжу І. Леськів [28, с. 4].

У червні 2008 р. підписано акт про партнерство між Козівською селищною радою та гміною Бичина Опольського воєводства. Ініціатором налагодження контактів був депутат сейму, колишній бургомістр Ключборга (Опольське воєводство) С. Ракочи, чия родина походить із Козівщини (хутір Трибів біля села Вівся). Польську делегацію з восьми осіб очолював бургомістр Бичини Ришард Грунер та секретар Гміни Бичина М. Томашик. З українського боку – селищний голова Козови П. Вацлавський та секретар селищної ради І. Скобляк [36, с. 4].

На дев'ятій сесії Козівської селищної ради 22 липня 2008 р. рішенням № 561 «Про затвердження Акта партнерства між громадою Козова і гміною Бичина» підписаний документ ратифіковано [109]. Упродовж 10–15 вересня 2008 р. делегація Козови на чолі зі секретарем селищної ради І. Скобляком перебувала в Бичині. До цієї делегації було запрошено зразковий ансамбль танцю «Росинка» Козівського будинку дитячої та юнацької творчості [108].

Шумськ активно підтримує взаємини з польськими містами Мшонув та Кобилка Мазовецького воєводства. Від 2008 року між українцями та поляками з міста Кобилка тривають постійні обміни делегаціями. Мешканці польського міста передавали допомогу для Майдану Гідності та військову амуніцію воякам української армії, які воюють на Сході України з російськими окупаційними військами. У 2018 р. підписали договір «про побратимство». З Мшонувом Шумськ налагодив відносини через міжнародні проекти в 2017 р. Польська делегація восени побувала з візитом у Шумську.

На початок 2018 р. міський голова Шумська В. Плетюк провів попередні консультації в Польщі [85].

Кременець має підписані угоди про співпрацю з польськими містами Констанцін-Єзьорна (Мазовецьке воєводство), Томашів-Любельські (Люблінське воєводство), Свѡнтніки-Гурне (Малопольське воєводство) та Загуж (Підкарпатське воєводство) [84], з якими підтримує культурні та господарські відносини. Першим містом-побратимом Кременця став Томашів Любельський [54]. У 2017 р. до списку партнерів додалася гміна Гац: договір підписано в ході візиту до Підкарпатського воєводства 29 червня [40].

У серпні 2014 р. міський голова Кременця Р. Ванжула запросив бургомістра Томашів Любельського В. Жуковські на відкриття пам'ятника герою Небесної Сотні О. Капіносу. Адже поляки активно допомагали кременчанам у часи Революції Гідності [69].

Із Томашіва Любельського кременчани традиційно проводяться футбольні турніри, приурочені до різних свят. Так, у 2014 р. на турнір до Польщі від Кременця поїхала делегація з двадцяти осіб [70]. Із них троє – представники громадськості, що супроводжували команду. Подібний турнір проведено і в лютому 2016 р. Змагання відбулись у спортивному залі місцевої школи № 2 [62].

У 2018 р. до Констанціна Єзьорни відправлено на оздоровлення з Кременця 31 дитину, позбавлену батьківського піклування. Супроводжували дітей працівники районної служби у справах дітей та медичні працівники [63].

Повоєнні події зблизили також Гусятин і Оборонки Шльонські. Адже сюди після Другої світової війни переселено понад 500 поляків з Гусятинщини. У травні 2015 р. Гусятин та польське місто Оборонки Шльонські підписали угоду про дружбу та співробітництво, яка передбачає економічну та культурно-освітню співпрацю [96].

Діти з Гусятини їздили на екскурсію до Польщі, де ними опікувалася керівник Оборницького центру волонтеріату Божена Магновська. У рамках заходу проведено зустрічі в мерії Оборонки Шльонські й навчальних закладах міста. Також відбулися краєзнавчі екскурсії в міста Бжезно, Жмігрод та Вроцлав [96].

З ініціативи мешканців Збаража польського походження налагоджено зв'язки та підписано угоду про партнерські відносини між Збаражем (мер Р. Полікровський) та Болеславцем (президент П. Роман). Місцеве польське товариство завдяки Б. Смоленській, батько (М. Осіпа) якої народився у Збаражі, активно співпрацює з Болеславським відділенням Товариства любителів Львова та південно-східних кресів. Від 2012 р. молодь із Болеславця допомагала впорядковувати польські поховання в Збаражі й на його околицях, а молоді люди зі Збаража вивчали у Болеславці техніку роботи з керамікою. У 2015 р. сюди за обміном досвіду приїхали десять дівчат зі Збаража [128].

Газета «Галицький кур'єр» у 2013 р. надрукувала розгорнутий матеріал, присвячений 500-літтю від часу заснування міста Скалат. Стаття має характер екскурсу вулицями відбудованого містечка, споруди якого пам'ятають часи Т. Шевченка. Пильну увагу польського видання привернули замки та мури, що стояли в період Богдана Хмельницького. Особлива заслуга у відбудові міста, на думку видання, мера Н. Станьковської, яка має польське коріння [164].

28 серпня 2017 р. у рамках святкування Дня Борщева урочисто підписано акт про співпрацю між цим українським районним центром та польським містом Ястшембе-Здруй. З українського боку документ засвідчив міський голова Борщева І. Кобилянський, а з польської – президент міста Ястшембе-Здруй А. Гетьман. Сторони домовилися про поживлення відносин між школами, громадськими об'єднаннями, храмами, підприємствами і творчими спілками [7].

Уряди України та Польщі приділяють значну увагу регіональній співпраці між двома країнами. Традиційними стали зустрічі, консультації з різних питань із залученням представників дипломатичних місій [180, с. 1]. Договірною-правова база між державами налічує 129 міжнародних домовленостей і понад 470 угод між суб'єктами адміністративно-територіального устрою України та РП [34].

На дану тему автор дослідження підготував науковий матеріал у спеціалізованому виданні [145, с. 115–119].

Отже, поляки українського походження та українці польського походження відіграють важливу роль у налагодженні культурно-освітніх і господарських зв'язків між Тернопільщиною й окремими регіонами Польщі. Результатом поліпшення відносин стали традиційні обміни культурними програмами, а головне – налагодження економічної співпраці, яка сприяла створенню у Тернопільській області філій польських підприємств та виходу місцевих господарств на європейські ринки.

Список використаних джерел до розділу 3

1. Акторів тернопільського театру позбавили премій за участь у польській кінострічці «Волинь» // ZIK: електрон. версія газ. 2016. URL:http://www.zik.ua/news/2016/11/11/aktoriv_ternopilskogo_teatru_pozbavyly_premiy_za_uchast_u_polskiy_989597 (дата звернення: 11. 11. 2016).
2. Алексієвець Л. Гевко В. Україна і Польща: шляхи співробітництва (1991-2004рр.) // Тернопіль. Ред.-вид. центр ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2009. 153 с.
3. Бабин Н. День Конституції 3 травня у Чорткові // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5509-18456.html> (дата звернення: 10. 05. 2017).
4. Банахевич Ю. «Волинь»: фільм, який убиває // Укрінформ: електрон. версія газ. 2016. URL:<http://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2090451-volin-film-akij-ubivae.html> (дата звернення: 26. 12. 2016).
5. Білецька Л. «Мазепа» польською мовою // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5361-18223.html> (дата звернення: 24. 03. 2017).
6. Білецька Л. Скульптура й арт-об'єкти Богдана Кухарського // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/3324-13316.html> (дата звернення: 12. 03. 2015).
7. Борщеву – 561 // Галицький вісник плюс. 1 вересня 2017. № 35. с. 3.
8. Брунда І. Коли ділишся оплатком і душею – знаходиш щирого друга // Чортківський вісник. 15 січня.2016. № 01(400). С. 4.
9. Брунда І. ...та День Незалежності Польщі у Чорткові // Чортківський вісник. 18 листопада 2016. № 45 (444). С. 5.

10. Брунда І. Юні польські гості відвідали Чортків щоб навести лад на могилах польських воїнів // Чортківський вісник. 22 липня 2016. № 28 (427). С. 5.
11. Відкрили нове приміщення товариства у Кременці // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4753-1695.html> (дата звернення: 15. 09. 2016).
12. Від покоління до покоління // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/responsive/4209-15620.html> (дата звернення: 26. 02. 2016).
13. Він був адвокатом України в Європі // Тернопіль вечірній. 14 квітня 2010. С. 5.
14. Войнова М. Відзначення Конституції 3 травня в Тернополі // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4435-16152.html> (дата звернення: 25. 05. 2016).
15. Войнова М. Волонтери прибирали польські кладовища в Збаражі та Малій Березовиці // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5782-19039.html> (дата звернення: 02. 08. 2017).
16. Войнова М. Добра традиція // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4076-15243.html> (дата звернення: 31. 12. 2015).
17. Войнова М. Зустрічі з історією та культурою Польщі в Тернополі // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4900-171043.html> (дата звернення: 24. 10. 2016).
18. Войнова М. У Тернополі молодь прибирала польські могили // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4900-171043.html>

press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5443-18333.html (дата звернення: 20. 04. 2017).

19. Гарбариніна В. Українсько – польське партнерство регіонів в рамках транскордонного співробітництва/ Україна – Польща – Європейський Союз. З досліджень системної трансформації на рубежі XX і XXI століть. Колективна монографія під редакцією Г. Стронського, Я. Голоти, О. Красівського. Львів-Ольштин-Остроленка. 2014. С. 389–394.

20. Гевко В. Українсько-польські відносини в контексті європейської інтеграції: історіографічний огляд і аналіз джерельної бази // Україна – Європа – Світ. Міжнар. зб. наук. пр. Серія: Історія, міжнародні відносини / Вип. 1. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім.В.Гнатюка, 2008. С. 235–249.

21. Григор М. Вперше в Заліщиках // Колос. 26 квітня. 1996. № 18 (6799). С. 5.

22. Громадський журналіст: Тернопільщина – Бережани читають // Доба: електрон. версія сайту. 2013. URL:<http://www.doba.te.ua/post/9669> (дата звернення: 24. 09. 2013).

23. Гуславська Я. Кременецькі хронічки: виставка про Кременець // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/5664-1888.html> (дата звернення: 23. 06. 2017).

24. Гуславська Я. Кременецькі хроніки: життя польської спільноти в 1989-1990 роках // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/5633-18720.html> (дата звернення: 12. 06. 2017).

25. Гуславська Я. Кременецькі хроніки: Кременець прибув у Краків // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/5711-18916.html> (дата звернення: 07. 07. 2017).

26. Гуславська Я. Маємо «власного» солдата в українському війську // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/5711-18916.html>

[press.com/ua/extensions/statti-ua/5131-17711.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/5131-17711.html) (дата звернення: 13. 01. 2017).

27. Гуславська Я. Польське товариство в Кременці: перші організаційні кроки // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/5581-18619.html> (дата звернення: 29. 05. 2017).

28. Дворська Л. На міжнародну конференцію з питань реформування української освіти до Бучацького коледжу приїхали польські колеги з міста Кельце // Нова доба. 25 грудня 2015. №52 (8674). С. 1.

29. Демидась Я. Остерігаймося люців фальшивих та облудних // Свобода. 16 серпня 2017. № 64 (3204). С. 4.

30. Демидась Я. Чи хочуть поляки з нами дружити? // Свобода. 23 серпня 2017. № 66 (3206). С. 5.

31. Демидась Я. Я мрію про людське братерство нове... // Свобода. 2–9 серпня 2017. № 60, 62 (3200–3202). С. 5.

32. Демидась Я. Poso i dla czego to polacom? // Свобода. 19–26 липня 2017. № 56, 58 (3196–3198). С. 5.

33. Дзюрковська Б. Свято в кременці // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2014. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/3049-свято-в-Кременці.html> (дата звернення: 21. 11. 2014).

34. Договірно-правова база між Україною та Польщею // Офіційний сайт Посольства України в Республіці Польща: електрон. версія сайту. 2017. URL:<http://poland.mfa.gov.ua/ukraine-pl/legal-acts> (дата звернення: 27. 11. 2017).

35. Єременко Т., Чирко Б., Калакура О. Поляки в Україні // Віче. 1993. № 2. С. 119–130.

36. Ждан В. Є у нас у Польщі місто-побратим // Вільне слово. 27 червня. 2008. № 27 (6964). С. 4.

37. Жирська Г. У Тернополі відкрили Великодню виставку // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:[http://www.monitor-](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/5131-17711.html)

[press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5427-18317.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5427-18317.html) (дата звернення: 10. 04. 2017).

38. Жултовський М. Мати Єлизавета Роза Чацька та її справа / Сестри Францисканки Служебниці Хреста. Переклад з польської Ю.Льницької. Київ. 2007. 494 с.

39. Записки, довідки, інформації ЦК Компартії України, партійних і радянських органів, АН УРСР, Інституту національних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР, громадських організацій, трудових колективів про вдосконалення міжнаціональних відносин в СРСР, про проект платформи КПРС «Національна політика партії в сучасних умовах», роботу з національними меншинами в ряді областей, реагування населення УРСР на заяву ЦК КПРС про стан в республіках Радянської Прибалтики, інші питання міжнаціональних відносин та інтернаціонального виховання за 1989 р. // ЦДАГО України. Ф. 1 («Центральний Комітет Комуністичної партії України»). Оп. 32. Спр. 2558. 195 арк.

40. Запрошення Гміни Гац на Генеральне консульство РП в м. Луцьку від 22 червня 2017 року № RGO 0343.4.2017. ЖН. 1 с.

41. Зустріч із лідерами польських організацій // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2014. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/2884-zustrich-iz-liderami-polskikh-organizatsij.html> (дата звернення: 26. 09. 2014).

42. Іванців Н. До Чорткова завітали актори найстаршого в Польщі театру // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4885-171028.html> (дата звернення: 19. 10. 2016).

43. Іванців Н. У Чорткові відбулася конференція істориків // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5970-1953.html> (дата звернення: 12. 10. 2017).

44. Іванців Н. У Чорткові дивляться польські фільми // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/3478-1371.html> (дата звернення: 13. 05. 2015).

45. Іванців Наталія. У Чорткові діти декламували поезію Яна Бжехви // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5466-18410.html> (дата звернення: 27. 04. 2017).

46. Іванців О. Шість років партнерства і дружби // І плюс. 27 травня. 2010. С. 4.

47. Інформаційно-аналітична довідка про етнополітичну, міграційну ситуацію в Тернопільській області та роботу відділу у справах національностей та міграції за 2002 рік від 17. 02. 2003 р. № 16. 13 с.

48. Інформаційно-аналітична довідка про етнополітичну ситуацію в Тернопільській області та роботу відділу у справах національностей та релігій головного управління з питань внутрішньої політики, національностей, релігій, преси та інформації облдержадміністрації за 2011 рік від 10. 08. 2012 р. № 05-3790/33-05. 15 с.

49. Інформація Бучацької районної державної адміністрації на Тернопільську обласну державну адміністрацію від 03.12.2001 року № 04-465/01-15. 2 с.

50. Інформація відділу у справах національностей та міграцій Тернопільської облдержадміністрації від 07. 09. 2001 року № 41. 3 с.

51. Інформація Головного управління статистики у Тернопільській області. Розподіл постійного населення польської національності за рідною мовою по районах, містах та селищах міського типу (за даними перепису населення 1989 року). № 11-05/89 ПІ від 01. 12. 2017 р. 3 с.

52. Інформація Головного управління статистики у Тернопільській області. Розподіл постійного населення польської національності за рідною

мовою по районах та містах (за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року). № 11-05/90 ПІ від 01. 12. 2017 р. 3 с.

53. Інформація Зборівської районної державної адміністрації на Тернопільську обласну державну адміністрацію від 26. 09. 2001 року № 1-448/7-17. 1 с.

54. Інформація Кременецької міської ради щодо побратимських/партнерських відносин із закордонними партнерами від 04. 12. 2014 року № 876. 1 с.

55. Інформація про хід виконання комплексних заходів щодо розвитку культур національних меншин. Лист Збараської районної державної адміністрації від 20. 04. 2001 р. № 05-501/01-17. 1 с.

56. Інформація Чортківської районної державної адміністрації на Тернопільську обласну державну адміністрацію від 06. 11. 2001 року № 03-1004/1-15. 1 с.

57. Комплексні заходи щодо розвитку в області культур національних меншин України на період до 2001 року. Розпорядження голови Тернопільської державної адміністрації від 4 травня 1999 року № 172. 4 с.

58. Корчевська Г. Битовська ватра і договір про співпрацю // Колос. 2 серпня 1997. № 31 (6860). С. 1.

59. Костюк Р. Генріх Стронський «Головне – зближення народів» // Тернопіль вечірній. 4 червня. 1999. № 44 (921). С. 2.

60. Костюк Р. Розвивати економіку і реформи, щоб Європа для України не закінчилась у Перемишлі // Тернопіль вечірній. 3 червня. 1998. № 60 (790). 2 с.

61. Лист Бережанської районної державної адміністрації на Тернопільську обласну державну адміністрацію від 17. 07. 2001 р. № 03-490/01-18. 1 с.

62. Лист бургомистра Томашева Любельського на міського голову Кременця від 08 січня 2016 року. 1 с.

63. Лист Виконавчого комітету Кременецької міської ради від 08. 02. 2008 року № 200. 2 с.

64. Лист голови Державного комітету України у справах національностей та міграції на місцеві державні адміністрації від 06. 05. 2003р. № 9-13-225. 1 с.

65. Лист голови Державного комітету України у справах національностей та міграції на місцеві державні адміністрації від 26. 08. 2003 року № 9-13-425. 1 с.

66. Лист Головного територіального управління юстиції у Тернопільській області № 5-158/22-09-35 від 26. 04. 2016 р. 2 с.

67. Лист заступника голови-керівника секретаріату Тернопільської облдержадміністрації від 10 червня 1999 року № 07-1415/28-14. 1 с.

68. Листи до Святого Миколая // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/responsive/4066-15233.html> (дата звернення: 28. 12. 2015).

69. Лист Кременецької міської ради на бургомістра м. Томашов Любельський від 20. 08. 2014 року № 586. 1 с.

70. Лист Кременецької міської ради на бургомістра м. Томашов Любельський від 16. 09. 2014 року № 645. 2 с.

71. Лист Міністерства юстиції України на Байдецького П.Г. від 18. 04. 2016 року № 13231/Б-7689/19. 2 с.

72. Листування з міністерствами, відомствами, Урядом Автономної Республіки Крим, обласними держадміністраціями, зарубіжними, міжнародними та іншими організаціями з питань діяльності національно-культурних товариств, фондів та об'єднань за 1993 р. Том 8 // ЦДАВО України. Ф. Р – 2 («Рада Міністрів Української РСР»). Оп. 15. Спр. 3627. 279 арк.

73. Листування з міністерствами, відомствами, Урядом Автономної Республіки Крим, обласними держадміністраціями, зарубіжними, міжнародними та іншими організаціями з питань діяльності національно-

культурних товариств, фондів та об'єднань за 1993 р. Том 8 // ЦДАВО України. Ф. Р – 2 («Рада Міністрів Української РСР»). Оп. 15. Спр. 3629. 338 арк.

74. Листування з міністерствами, відомствами, Урядом Автономної Республіки Крим, обласними держадміністраціями, міжнародними, зарубіжними та іншими організаціями з питань діяльності національно-культурних фондів, товариств та об'єднань, політичних партій, організацій і рухів за 1994 р. Том 9 // ЦДАВО України. Ф. Р – 2 («Рада Міністрів Української РСР»). Оп. 15. Спр. 4198. 315 арк.

75. Листування з союзними, республіканськими і обласними організаціями з питань національної політики за 1991 р. Том 6 // ЦДАВО України. Ф. Р – 2 («Рада Міністрів Української РСР»). Оп. 15. Спр. 2525. 209 арк.

76. Листування з союзними, республіканськими і обласними організаціями з питань національної політики за 1991 р. Том 6 // ЦДАВО України. Ф. Р – 2 («Рада Міністрів Української РСР»). Оп. 15. Спр. 2526. 364 арк.

77. Майер А. Стало відомо, кому вигідний конфлікт України та Польщі // Знай: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.znaj.ua/society/stalo-vidomo-komu-vygidnyj-konflikt-ukrayiny-ta-polshi> (дата звернення: 17. 11. 2017).

78. Маньовська В. «Золота медаль» Марії пустельник // Вільне життя. 18 грудня 2015. № 102 (15734). С. 6.

79. Матейко Р. Пацифікація. Сумна сторінка польсько-українських взаємин // Тернопіль вечірній. 6 вересня. 2000. № 67 (1047). С. 4.

80. Міністр культури Євген Нищук провів зустріч із Верховним Комісаром ОБСЄ з питань національних меншин // Міністерство культури України: електрон. версія газ. 2017. URL:http://www.mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245314414 (дата звернення: 13. 12. 2017).

81. Міністр Мацеревич поклав вінок на могилі генерала Марка Безручка // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4682-16717.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4682-16717.html) (дата звернення: 15. 08. 2016).
82. Міста-партнери та побратими // Тернопільська міська рада: електронна версія сайту. 2017. [URL:http://www.rada.te.ua/mista-partneri-ta-po/](http://www.rada.te.ua/mista-partneri-ta-po/) (дата звернення:27. 12. 2017).
83. Міста партнери // Чортківська міська рада: електронна версія сайту. 2017. [URL:http://www.chortkivmr.gov.ua/nashe-misto/mista-partnery/](http://www.chortkivmr.gov.ua/nashe-misto/mista-partnery/) (дата звернення: 27. 12. 2017).
84. Міста побратими // Кременецька міська рада: електрон. версія сайту. 2017. [URL:http://kremenec.miskrada.org.ua/mista-pobratimi-19-56-43-08-06-2017](http://kremenec.miskrada.org.ua/mista-pobratimi-19-56-43-08-06-2017) (дата звернення: 08. 06. 2017).
85. Міста побратими // Шумська міська рада: електрон. версія сайту. 2016. [URL:http://shumska-gromada.gov.ua/mista-pobratimi-10-50-05-21-09-2016](http://shumska-gromada.gov.ua/mista-pobratimi-10-50-05-21-09-2016) (дата звернення:21. 09. 2016).
86. Млинко О. Відзначення Дня незалежності в Тернополі // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/3967-15011.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/3967-15011.html) (дата звернення: 19. 11. 2015).
87. Млинко О. «Вігільні зустрічі» в Тернополі // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/6171-19929.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/6171-19929.html) (дата звернення: 14. 12. 2017).
88. Морозюк Я. «Вогнистий ангел Волині» // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2014. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/2978-vohnystyi-anhel-volyni.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/2978-vohnystyi-anhel-volyni.html) (дата звернення: 25. 10. 2014).
89. Нагорнюк Г. Десятий «Діалог двох культур» відбувся // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2014. [URL:http://www.monitor-](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/2978-vohnystyi-anhel-volyni.html)

[press.com/ua/extensions/statti-ua/2852-desyatij-dialog-dvokh-kultur-vidbuvsya.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/2852-desyatij-dialog-dvokh-kultur-vidbuvsya.html) (дата звернення: 11. 09. 2014).

90. Нагорнюк Г. Одинадцятий діалог // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/3810-14523.html> (дата звернення: 14. 09. 2015).

91. Нагорнюк Г. Товариству в Кременці – 25 років // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/3653-14105.html> (дата звернення: 08. 07. 2015).

92. Нова Катинська трагедія // НОВА Тернопільська газета. 14–20 квітня 2010. С. 1,3.

93. Островський І. XIV сесія міської ради / Бережанське віче. 24 лютого 2001 року № 10 (682). С. 3.

94. Пайонк Б. Листопадові свята в Кременці // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/6145-1993.html> (дата звернення: 07. 12. 2017).

95. Пейко І. Врятовані костели Поділля // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/4291-15829.html> (дата звернення: 28. 03. 2016).

96. Пейко І. Діти з Гусятина відвідали Оборонкі Шльонські // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/3814-14527.html> (дата звернення: 14. 09. 2015).

97. Пейко І. Пустельник М. Урочистість у Сидорові // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4008-15113.html> (дата звернення: 03. 12. 2015).

98. Петрашик В. «Польща, Чехія, Німеччина» // Освіта аграрна. Квітень. 2010. № 10. С. 7.
99. Петренко Г. Друзі з Польщі у Чорткові // Голос народу. 7 серпня 2015. № 30 (8527). С. 5.
100. Пиняк Леся. Польські волонтери впорядковували військове кладовище в Чорткові // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5754-19011.html> (дата звернення: 20. 07. 2017).
101. Пісарський Веслав. Відбулась олімпіада з польської мови та літератури // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/3287-widbulasia_olimpiada_z_polskoji_mowy_ta_literatury.html (дата звернення: 27. 02. 2015).
102. Повідомлення Бережанської районної державної адміністрації на Тернопільську обласну державну адміністрацію від 04. 10. 2001 року № 05-721/01-18. 1 с.
103. Польські організації Луцького консульського округу // Генеральне Консульство Республіки Польща в Луцьку: електрон. версія сайту. 2017. URL:https://lutsk.mfa.gov.pl/uk/p/luck_ua_k_uk/wspolpraca_dwustronna/polonia_na_ukrainie/luck_ua_k_99/ (дата звернення: 27. 12. 2017).
104. Поселюжна І. Фінал Декламаторського конкурсу // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/3869-14717.html> (дата звернення: 09. 10. 2015).
105. Потапенко В. Інтерв'ю з головою державного комітету у справах національностей та міграції Г.П.Середою // Злагода. Лютий. 2002. С. 2.
106. ПР і КПУ просять сейм Польщі «заради дружби» визнати Волинську трагедію геноцидом поляків // Тиждень: електрон. версія газ. 2013. URL:<http://www.tyzhden.ua/News/83799> (дата звернення: 05. 07. 2013).

107. Про затвердження Комплексних заходів щодо розвитку культур національних меншин України на період до 2001 року. Постанова Кабінету міністрів України від 01. 03. 1999 року № 299. 11 с.

108. Про організацію поїздки до Республіки Польща. Рішення дев'ятої сесії Козівської селищної ради від 29. 08. 2008 року № 612. 2 с.

109. Про організацію поїздки до Республіки Польща. Розпорядження Козівського селищного голови від 20. 08. 2008 року № 89. 2 с.

110. Про Раду національних спільнот України // Національний Діалог. № 2. Жовтень 2017. С. 1.

111. Про реєстрацію статуту польсько-українського культурно-освітнього товариства ім. А. Міцкевича в м. Чортків. Розпорядження Представника президента України в Чортківському районі від 1 грудня 1993 року № 453. 1 с.

112. Про утворення при обласній державній адміністрації ради представників національно-культурних товариств. Доручення голови Тернопільської обласної державної адміністрації від 27 грудня 2002 року. № 90. С. 3.

113. Пустельник Марія. Спільне свято: поляки Чорткова та Гусятин разом відзначили День Незалежності Польщі // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/6076-19731.html> (дата звернення: 16. 11. 2017).

114. Решетар Н. Вертеп у Залізцях // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5112-17630.html> (дата звернення: 04. 01. 2017).

115. Решетар Н. Прибирання в Залізцях // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4929-17224.html> (дата звернення: 01. 11. 2016).

116. Розпорядження голови обласної державної адміністрації за 1995 рік. Том.3 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3536 («Тернопільська обласна державна адміністрація»). Оп. 1. Спр. 4. 115 арк.

117. Розпорядження голови обласної державної адміністрації за 1996 рік. Том.2 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3536 («Тернопільська обласна державна адміністрація»). Оп. 1. Спр. 17. 225 арк.

118. Розпорядження Представника Президента України за 1992 рік. Том 1 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3537 («Представник Президента України в Тернопільській області»). Оп. 1. Спр. 1. 20 арк.

119. Розпорядження Представника Президента України за 1992 рік. Том 1 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3537 («Представник Президента України в Тернопільській області»). Оп. 1. Спр. 136. 141 арк.

120. Розпорядження Представника Президента України за 1994 рік. Том 5 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3537 («Представник Президента України в Тернопільській області»). Оп. 1. Спр. 132. 20 арк.

121. Розпорядження Представника Президента України за 1994 рік. Том 7 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3537 («Представник Президента України в Тернопільській області»). Оп. 1. Спр. 367. 123 арк.

122. Романів В. Як поляки тупцювали на могилах та вішали гучномовці на надгробні хрести українців // Номер один. 16 липня 2008. С. 7.

123. Серока М. День польської культури в Тернополі // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5557-18546.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5557-18546.html) (дата звернення: 22. 05. 2017).

124. Серока М. «Про жінок і для жінок» // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4267-1585.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4267-1585.html) (дата звернення: 24. 03. 2016).

125. Серока М. Різдвяне колядування // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4046-15213.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4046-15213.html) (дата звернення: 24. 12. 2015).

126. Серока М. У Тернополі записуватимуть спогади // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5557-18546.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5557-18546.html)

press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5235-17923.html (дата звернення: 14. 02. 2017).

127. Сорока М. У Тернополі колядували та ставили вертепи // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5073-17531.html> (дата звернення: 19. 12. 2016).

128. Сиско І. Збараж побратається з Болеславцем – містом кераміки // Народне слово. 13 травня 2016. № 20 (8228). С. 2.

129. Сиско І. Навести лад на цвинтарі – справа честі // Народне слово. 1 липня 2016. № 27 (8235). С. 2.

130. Сливка П. Драми українсько-польського братерства // Тернопіль вечірній. 12 квітня 2000. № 29 (1009). С. 3.

131. Сливка П. Тернопіль відвідали польські парламентарі // Тернопіль вечірній. 26 липня 2000. № 56 (1036). С. 3.

132. Сорока М. Три місяці вичікувань // Урядовий кур'єр. 8 вересня 2001. № 162. С. 4 – 5.

133. Список Вашиковського. МЗС України заявляє... // Укрінформ: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2347046-spisok-vasikovskogo-mzs-zaavlae-so-ce-superecit-domovlenostam-z-polseu.html> (дата звернення: 18. 11. 2017).

134. Спогади Камінського Ю., мешканця с. Старий Скалат Підволочиського району Тернопільської області, записані автором 27. 01. 2018р. // Приватний архів автора. 4 арк.

135. Спогади А. Камневої, мешканки м. Кременець Тернопільської області, записані автором 04. 02. 2018р. // Приватний архів автора. 1 арк.

136. Спогади Ю. Мокрія., мешканця м. Підволочиськ Тернопільської області, записані 17. 03. 2018р. // Приватний архів автора. 3 арк.

137. Спогади Г. Стронського, мешканця м. Тернопіль, записані автором 3. 04. 2018р. // Приватний архів автора. 3 арк.

138. Статут Громадської організації «Польське освітньо-культурне товариство». Обласне управління юстиції в Тернопільській області. Тернопіль. 2014. 8 с.

139. Ткач В. Діяльність національно-культурних товариств Тернопільщини в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. // Проблеми і перспективи наук в умовах глобалізації: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2006. С. 31–39.

140. Ткач В. Організація національно-культурного життя поляків Чортківщини у 1989–2017 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія/ Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. Вип. 2. Ч. 3. С. 146–149.

141. Ткач В. Поляки Бережанського району Тернопільської області у 1989–2017 роках // Матеріали ХV міжнародної науково-практичної конференції «Дослідження із суспільних наук у 2018 році». Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. С. 141–145.

142. Ткач В. Поляки Гусятинського району Тернопільської області у 1989–2017 роках // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «ScienceMax I». Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД». 2018. С. 7–10.

143. Ткач В. Польська громада міста Тернополя у 1989–2018 роках: освіта, релігія та культурна діяльність // Молодий вчений. № 7 (59), липень 2018. С. 32–36.

144. Ткач В. Польсько–українське культурно-освітнє товариство ім. Адама Міцкевича в місті Чорткові: історія становлення та перспективи розвитку // Україна—Європа—Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2017. Вип. 20. С. 366–370.

145. Ткач В. Роль польської національної меншини Тернопільщини у налагодженні міжрегіональних україно-польських відносин // Гілея:

науковий вісник. Збірник наукових праць / К. : «Видавництво «Гілея», 2018. Вип. 131 (4). С. 115–119.

146. Ткач В. Соціокультурні тенденції діяльності національних меншин Поділля у 90-х рр. ХХ ст. // Наукові праці Кам'янець-Поділ. держ. педуніверситету: Іст. науки. Кам'янець-Подільський, 2002. Т.8. (10). С.423–427.

147. Ткач В. Участь етнічних меншин Поділля в процесі становлення української державності // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Вип.10. Тернопіль. 2000. С.150–157.

148. Удовенко Г. Залишимо історію історикам // Урядовий кур'єр. 8 вересня 2001. С. 3.

149. Україна-Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках». Варшава: 1997. 245 с.

150. Чех Марія, Брунда Ірина. Незмінний вірний друг і соратник – Польща. Візит Західних друзів зі шляхетними намірами та День Незалежності Польщі у Чорткові // Чортківський вісник. 18 листопада 2016. № 45 (444). С. 5.

151. Чорна О. Плаче Польща... Сумує Україна... // Свобода. 14 квітня 2010. С. 1,2.

152. Чорній О. Студенти Буцацького коледжу проходять практику у Польщі та Швейцарії, а цього річ укладені договори про співпрацю із навчальними закладами Іспанії та Франції // Нова доба. 15 квітня 2011. № 15 (8429). С. 4.

153. Чорній О. У Буцацькому коледжі Подільського ДАТУ теж можна здобути вищу освіту // Нова доба. 22 березня 2013. № 12 (8530). С. 4.

154. Шестюк Анастасія. У Замлинні продовжили роботу над проектами // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016.

URL: <http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4950-17246.html>

(дата звернення: 08. 11. 2016).

155. Щодо розгляду запиту на отримання публічної інформації. Інформація головного територіального управління юстиції у Тернопільській області від 07. 12. 2017р. № 63/09-60-2.2. 2 с.

156. Dozynki // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronislawa Mireckiego: електрон. версія сайту. 2012.

URL: <http://www.tkpmirecki.com/pl/news/19-doyunki.html> (дата звернення: 26. 08. 2012).

157. Dyzur konsula RP w Podwoloczyskach // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronislawa Mireckiego: електрон. версія сайту. 2014.

URL: <http://www.tkpmirecki.com/pl/news/38-dyur-konsula-rp-w-podwooczyskach.html> (дата звернення: 14. 07. 2014).

158. Dzień Babci i Dziadka // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M.Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2011.

URL: <http://www.pkotpkot.blogspot.com/search/label/szkola%20jezyka%20polskiego> (дата звернення: 08. 02. 2011).

159. Festywal Książki w Brzezanach // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M.Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2017.

URL: <http://www.pkotpkot.blogspot.com/search/label/wydarzenia> (дата звернення: 30. 06. 2017).

160. «Gdzie strumyk płynie z wolna...» // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronislawa Mireckiego: електрон. версія сайту. 2013.

URL: <http://www.tkpmirecki.com/pl/news/25-qgdzie-strumyk-pynie-z-wolnaq-.html> (дата звернення: 01. 06. 2013).

161. Groby pradziada ocal od zapomnienia // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronislawa Mireckiego: електрон. версія сайту. 2017.

URL: <http://www.tkpmirecki.com/pl/news/59-groby-pradziada-ocal-od-zapomnienia.html> (дата звернення: 19. 07. 2017).

162. Goscie z Polski // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronislawa Mireckiego: електрон. версія сайту. 2012.
URL:<http://www.tkpmirecki.com/pl/news/18-gocie-z-polski.html> (дата звернення: 06. 07. 2012).

163. Hurra! Znowu w szkole! // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronislawa Mireckiego: електрон. версія сайту. 2012.
URL:<http://www.tkpmirecki.com/pl/news/21-hurra-znowu-w-szkole.html> (дата звернення: 15. 09. 2012).

164. Kaminski J. Skalat ma 500 lat // Kurier Galicyjski: електрон. версія газ. 2013. URL:<http://www.kuriergalicyjski.com/actualnosci/report/2765-ska-at-ma-500-lat> (дата звернення: 04. 12. 2013).

165. Koncert // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M.Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2014.
URL:<http://www.pkotpkot.blogspot.com/search/label/koncert> (дата звернення: 12. 02. 2014).

166. Konkurs «Kresy 2012» // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronislawa Mireckiego: електрон. версія сайту. 2012.
URL:<http://www.tkpmirecki.com/pl/news/22-konkurs-qkresy-2012q.html> (дата звернення: 11. 11. 2012).

167. Konkurs recytatorski im.Juliusza Slowackiego // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronislawa Mireckiego: електрон. версія сайту. 2016.
URL:<http://www.tkpmirecki.com/pl/news/48-konkurs-recytatorski-imjuliusza-sowackiego.html> (дата звернення: 18. 04. 2016).

168. Krzysztof Szczerski: Europa moze wybrac Moskwe, nie Kijow // Телебачення польське: електрон. версія газ. 2017.
URL:<http://www.tvp.info/34972753/krzysztof-szczerski-euripa-moze-wybrac-moskwe-nie-kijow> (дата звернення: 27. 11. 2017).

169. Kurylo B. Zakonczenie roku w Szkole Jezyka Polskiego w Tarnopolu // Kurier Galicyjski. 14–27 czerwca 2013. Nr 11(183). S. 9.

170. Markut K. Nasze Kresy 2017 // BialyOrzel24.com: електрон. версія сайту 2017. URL:<http://www.fl.bialyorzel24.com/floryda/art,390,nasze-kresy-2017.html> (дата звернення: 09. 11. 2017).

171. Mogile pradzida ocal od zapomnienia // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M.Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2013. URL:<http://www.pkotpkot.blogspot.com/2013/07/blog-post.html> (дата звернення: 13. 07. 2013).

172. «Mogile pradzida ocal od zapomnienia – 2015» // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M.Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2015. URL:<http://www.pkotpkot.blogspot.com/search/label/praca%20na%20cmentarzu> (дата звернення: 30. 07. 2015).

173. «Mogile pradzida ocal od zapomnienia» // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M.Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2017. URL:<http://www.pkotpkot.blogspot.com/search/label/praca%20na%20cmentarzu> (дата звернення: 29. 07. 2017).

174. Narodowe czytanie w Brzezanach // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M.Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2016. URL:<http://www.pkotpkot.blogspot.com/2016/narodowe-czytanie-w-brzezanach.html> (дата звернення: 04. 09. 2016).

175. Odnowiony portal // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M.Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2013. URL:<http://www.pkotpkot.blogspot.com/search/label/koC5%9Bcio%C5%82> (дата звернення: 17. 08. 2013).

176. Piwsza komunia w Podwoleczyskach // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronislawa Mireckiego: електрон. версія сайту. 2012. URL:<http://www.tkpmirecki.com/pl/news/16-piwsza-komunia-w-podwooczyskach.html> (дата звернення: 10. 06. 2012).

177. Podroz do Kamienca na Podolu // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronislawa Mireckiego: електрон. версія сайту. 2012. URL:<http://www.tkpmirecki.com/pl/news/15-podro-do-kamienca-na-podolu.html> (дата звернення: 07. 06. 2012).

178. Powstanie domu Polskiego // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronislawa Mireckiego: електрон. версія сайту. 2011. URL:<http://www.tkpmirecki.com/pl/news/10-powstanie-domu-polskiego.html> (дата звернення: 01. 08. 2011).

179. Rozycka S. Odrodzony polski «Sokol» w Tarnopolu // Галицький кур'єр: електрон. версія газ. 2012. URL:<http://www.kuriergalicyjski.com/index.php/polacynaukr/polskaakt> (дата звернення: 12. 04. 2012).

180. Rozycka S. Wspolpraca regionalna Polski I Ukrainy – proba diagnozy // Kurier Galicyjski. 14–27 czerwca 2013. № 11 (183). S. 1.

181. Spotkanie dzieci z Polski z przedstawicielami rady miasta Podwoleczyska // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronislawa Mireckiego: електрон. версія сайту. 2016. URL:<http://www.tkpmirecki.com/pl/news/52-spotkanie-dzieci-z-polski-z-przedstawicielami-rady-miasta-podwooczyska.html> (дата звернення: 08. 07. 2016).

182. Spotkanie w Brzezanach // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M.Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2012. URL:<http://www.pkotpkot.blogspot.com/search/label/goscimy> (дата звернення: 07. 07 .2012).

183. Swieto 3-go maja // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronislawa Mireckiego: електрон. версія сайту. 2014. URL:<http://www.tkpmirecki.com/pl/news/34-swito-3-go-maja.html> (дата звернення: 03. 05. 2014).

184. Szkodzinski J. Polskie Towarzystwo Gimnastyczne «Sokol-Macierz» // Nasze drogi. 2012. № 1 (67). S. 48–49.

185. Szkoła języka polskiego // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M. Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2011. URL:<http://www.pkotpkot.blogspot.com/search/label/szkola%20jezyka%20polskiego> (дата звернення: 01. 05. 2011).

186. Tomaszewski W. Czy Ukraina to państwo upadłe? // Najwyższy Czas! 27 listopada – 10 grudnia. 2017, № 49–50. S. 38–39.

187. Uroczyste obchody 90 rocznicy bitwy pod Zadwozem // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronisława Mireckiego: електрон. версія сайту. 2010. URL:<http://www.tkpmirecki.com/pl/news/7-uroczyste-obchody-90-rocznicy-bitwy-pod-zadwoem-.html> (дата звернення: 22. 08. 2010).

188. II (drugi) polsko-ukraiński dzień dziecka // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronisława Mireckiego: електрон. версія сайту. 2009. URL:<http://www.tkpmirecki.com/pl/news/6-ii-drugi-polsko-ukraiski-dzie-dziecka-1-czerwca-2009-roku.html> (дата звернення: 01. 06. 2009).

189. III Dyktando ogólnoukraińskie języka polskiego // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M. Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2016. URL:<http://www.pkotpkot.blogspot.com/search/label/ludzi> (дата звернення: 27. 05. 2016).

190. 5-ta rocznica TKP // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronisława Mireckiego: електрон. версія сайту. 2013. URL:<http://www.tkpmirecki.com/pl/news/27-5-ta-roczniaca-t-k-p.html> (дата звернення: 15. 08. 2013).

191. 11 listopada – Dzień Niepodległości Polski // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M. Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2014. URL:<http://www.pkotpkot.blogspot.com/2014/11/11-listopada-dzien-niepodlegosci-polski.html> (дата звернення: 13. 11. 2014).

192. 22 września br. w Muzeum Krajoznawczym // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M. Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2013. URL:<http://www.pkotpkot.blogspot.com/2013/09/22-wrzesnia-br.html> (дата звернення: 29. 09. 2013).

193. XXII konkurs recytatorski «Kresy» 2013 // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronisława Mireckiego: електрон. версія сайту. 2013. URL:<http://www.tkpmirecki.com/pl/news/29-XXII-konkurs-recytatorski-lk-r-e-s-yr-2013.html> (дата звернення: 09. 11. 2013).

194. 95 rocznica bitwy pod zadworzem (polskie Termopile) // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronisława Mireckiego: електрон. версія сайту. 2015. URL:<http://www.tkpmirecki.com/pl/news/44-95-rocznica-bitwy-pod-zadworzem-polskie-termopile.html> (дата звернення: 16. 08. 2015).

РОЗДІЛ 4

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКОЇ ГРОМАДИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

4.1. Збереження польської культурно-історичної спадщини

Надзвичайно важливу роль у формуванні нації відіграє, як відомо, збереження історичної пам'яті та примноження культурного доробку. Кожна людська цивілізація залишає після себе історичні пам'ятки, завдяки яким нині маємо уявлення про рівень розвитку, вірування, побут і матеріальну культуру.

За кількасотлітню історію проживання на землях Тернопільщини поляки напрацювали культурний пласт, що тепер є гордістю не лише польського, а й українського народу, коли йдеться про уродженців краю. Науковці, митці, служителі Церкви та державні службовці залишилися на пам'ять нащадкам у камені, дереві й на письмі.

У ході дослідження з'ясовано, що питанням охорони пам'яток у Тернопільській області опікуються Тернопільський обласний центр охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини і відділ охорони культурної спадщини управління культури Тернопільської обласної державної адміністрації. Державні органи влади систематизували історичну базу даних національно-культурної спадщини національних меншин, яка дійшла до наших часів. Вони провели роботу з пошуку матеріалів у науковій літературі та подали перелік уже досліджених об'єктів і джерел, що висвітлюють діяльність на теренах Тернопільської області різних національних груп, зокрема польської національної меншини [104].

На виконання Тернопільського обласного центру охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини перебуває «Програма збереження культурної спадщини Тернопільської області на 2016–2020 роки». Напочатку

згаданий центр забезпечував виконання «Програми збереження та використання об'єктів культурної спадщини Тернопільської області на 2003–2010 роки», а згодом – «Програми збереження культурної спадщини Тернопільської області на 2011–2015 роки». Програма охоплює і збереження культурної спадщини польського народу [95, с. 3].

Сьогодні створено перелік історичних об'єктів, які перебувають на контролі місцевої влади та потребують постійного нагляду (Див. табл. 7).

Найяскравішими представниками польської громади, які народилися на Тернопільщині, є архієпископ Є. Базяк (1890–1962 рр.) і академік К. Айдукевич. (1890–1963 рр.) з Тернополя, академік О. Брюкнер (1856–1939 рр.) з Бережан та поет Ю. Словацький (1809–1849 рр.) з Кременця [95, с. 3].

Однак зі зміною державного устрою не усі вони були пошановані у ті чи інші часи. Особливо характерно це простежується у радянський період, коли до уваги брали діячів, які вписувалися в ідеологічні догмати владного режиму. Так, у 1989 р. виконком Тернопільської обласної Ради народних депутатів проінформував Радю Міністрів УРСР про рішення щодо впорядкування пам'ятників, могил, меморіальних дощок на честь визначних поляків. У документі йдеться, зокрема, про створення меморіального музею А. Кживонь (перша герой Радянського Союзу серед жінок-полячок, боєць І-ї польської армії) у селі Садове Монастириського району [65]; відновлення 30 польських могил у Заліщиках, Бучачі, Борщеві, Бережанах, Тернополі та Козові; реконструкцію пам'ятного знака А. Міцкевичу в Борщеві та встановлення меморіальних дощок Г. Коллонтаю, Й. Лелевелю, Т. Олізаровському, С. Ворцелю у Кременці. У радянські часи в Бучачі збудовано пам'ятний знак на честь польського партизанського загону «Станько», який там діяв у 1942–1944 рр. [68].

Суттєво змінилася ситуація після проголошення незалежності України. Зазнали зміни й ідеологічні акценти, задекларовані новітньою українською державою щодо націй і народностей, які населяли Україну, в тому числі поляків. Питання збереження культурно-історичних пам'яток було порушене

для обговорення на найвищому державному рівні. У 1993 р. місцевим органам влади було запропоновано провести широке обговорення проекту угоди між урядом України та урядом РП «Щодо збереження місць пам'яті і поховань жертв війни та політичних репресій». У обговоренні на Тернопільщині взяли участь зацікавлені структури обласної державної адміністрації та громадські організації, які напрацювали пропозиції та подані їх у МЗС [39].

За станом на 1999 р. управління культури Тернопільської обласної державної адміністрації подано інформацію про наявність в області 13869 зареєстрованих поховань поляків: Монастириський район (2924 поховання), Бучацький (1500), Підволочиський (1780), Кременецький (1514) і Збаразький (1226 поховань). Це в основному давні могили та склепи-поховання, але у реєстрі є й місця захоронення польських військових, які загинули на території Тернопільщини [26].

У 2007 р. в Чорткові відновлено кладовище польських легіонерів, котрі загинули тут в 1918–1920 рр.; вони, до речі, воювали проти українців. Роботу проведено за сприяння Чортківської міської ради. Усього впорядковано 96 поховань [40, с. 6].

Пізніше часопис «Nasze drogi» написав: «Dla prezes Marii Pustelnik byla to sprawa honoru. Niezliczona ilosc listow, prosb nie skutkowaly. Wowczas zwrocila sie do Emilii Chmielowej z prosba o wsparcie» («Для пані Марії Пустельник це була справа гонору. Величезна кількість листів та прохань. Зрештою звернулася до Емілії Хмельової про доручення до справи») [113, с. 29]. До роботи з упорядкування долучався і міністр охорони пам'яті та мучеництва А. Пшевозьнік [40, с. 6]. До речі, у Бережанах збереглася могила Я. Шиманського, який був учасником польського повстання 1863–1864 рр. Це – прямокутна рама з квітником і надгробна плита [1, с. 26].

За станом на 2000 р. у Тернопільській області було два погруддя Ю. Словацькому (м. Кременець) та чотири пам'ятники А. Міцкевичу (Збараж, Борщів, Гримайлів та Підгайці). Встановлено меморіальні дошки на

будинку, в якому жив польський поет Я. Каспрович (Заліщики), і на будинку ліцею, де навчався Ю. Словацький (Кременець) [60, с. 3].

Відділ у справах національностей та міграції Тернопільської обласної державної адміністрації у пропозиції щодо формування перспективного плану роботи постійно заносив питання створення та розвитку літературно-меморіального музею Ю. Словацького. Роботу здійснювали спільно з «Польським культурно-освітнім товариством в Тернопільській області» й «Товариством відродження польської культури ім. Ю. Словацького» [66].

Відповідно до рішення другої сесії четвертого скликання Тернопільської обласної ради від 26 липня 2002 р. музей Ю. Словацького в місті Кременець розпочав свою діяльність під керівництвом управління культури Тернопільської обласної державної адміністрації [47, с. 5]. У 2004 р. Інститут літературних досліджень А. Міцкевича (м. Варшава) передав музею особисті речі та документи Ю. Словацького – 169 предметів. Міністерство культури і національної спадщини РП профінансувало реставраційні роботи в будинку, а також на прилеглий до нього території. За станом на 31 грудня 2017 р. фонди музею нараховували 5150 експонатів. За 2017 р. музей у Кременці відвідали 11500 осіб з України, Польщі та інших країн [47, с. 71].

Співробітники музею проводять науково-пошукову роботу з виявлення нових місць та документів, пов'язаних з ім'ям великого поета. До пам'ятних місць, де бував Ю. Словацький у Кременці і належать низка важливих об'єктів. Це – ліцейний костел (сьогодні – Преображенська українська православна церква), де хрестили поета, міська бібліотека імені Ю. Словацького (з 1959 р.), скелі Ю. Словацького (де він любив відпочивати), читальний зал ім. Ю. Словацького у бібліотеці Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка й ін. Ім'ям поета в Кременці названо вулицю та один із провулків [47, с. 60–61].

Музеєві поета-романтика присвячені десятки науково-популярних видань як в Україні, так і у Польщі. До першого десятиріччя від часу

створення видано книгу, упорядником якої стала директора музею Т. Сеніна «Музей, що єднає народи». Збірник склали наукові статті та доповіді, публіцистичні й інформаційні нариси про роботу музею. Значну увагу приділено історії спадщини Ю. Словацького у різні періоди [46, с. 682].

У 2017 році музей Ю. Словацького видав кольоровий путівник, що ознайомлює читача з об'єктами, пов'язаними з його ім'ям. Особлива увага приділяється родині Ю. Словацького – батькам та іншим родичам, які мали значний вплив на формування світогляду поета. Обидва видання профінансувало генеральне Консульство РП в Луцьку [111].

У 1999 р. розпорядженням голови облдержадміністрації «Про відзначення в області 190-ї річниці від дня народження Ю. Словацького» створено організаційний комітет та окреслено заходи щодо відзначення ювілею видатного польського поета. До організаційного комітету увійшли 24 особи з числа керівництва області, представників структурних підрозділів обласної адміністрації. Від польських товариств не залучено жодного представника. У числі заходів передбачено проведення виставок, підготовку програм на обласному телебаченні та радіо, публікацій у місцевих газетах, організацію творчих вечорів, конкурсів і двох наукових конференцій [63].

З ініціативи працівників музею Ю. Словацького у Кременці в 2009 р. відкрито пам'ятну таблицю на будівлі колишнього лицейного костелу – до 200-річчя від дня народження поета. Її виготовлення профінансувала польська сторона [46].

Рішення про спорудження пам'ятника Т. Чацькому, ініціаторові заснування Вищої Волинської гімназії (Кременецького лицей), яке прийняла у 2014 р. Кременецька міська рада, було погоджене з Кременецько-Почаївським історико-архітектурним заповідником у 2016 р. [58]. Виконавці зобов'язалися дотриматись усіх вимог щодо правил благоустрою та будівельних норм [67].

29 серпня 2015 р. у Збаражі відкрито відреставрований пам'ятник А. Міцкевичу. На захід прибули Надзвичайний і Повноважний посол РП в

Україні Г. Літвін, генеральний консул РП в Луцьку Б. Бживчи, голова Тернопільської обласної державної адміністрації С. Барна та представник фонду «Мости», професор Польської академії мистецтв Я. Смаза. На продовження заходу проведено наукову конференцію та здійснено поїздки до каплиці у Зборові, пам'ятника в Годові та до дзвіниці у Помор'ях. Пам'ятник відреставровано коштом фонду «Мости» за підтримки Міністерства культури та національної спадщини РП, Посольства Польщі в Україні й Генерального консульства РП в Луцьку [100].

Польська громада Тернопільщини приділяє значну увагу збереженню та впорядкуванню кладовищ. На звернення генерального консула РП у Львові В. Осуховські щодо збереження могил польських легіоністів у м. Підгайці, питання вдалося вирішити завдяки втручання районної державної адміністрації [23]. До речі, колишній заступник голови Тернопільської облдержадміністрації Б. Андрушків у книзі «Некрополі Тернопільщини» [1, с. 28–30] навів інформацію про 85 польських цвинтарів на території Тернопільської області. За станом на 1998 р. майже половина з них були в незадовільному стані. (Див. табл. 6).

Меморіальну дошку відомому в усьому світі польському режисерові Є. Гофману у травні 2016 р. встановлено у Тернополі на фасаді Палацу кіно ім. Івана Франка. Сім'ю Гофманів було вивезено із Тернополя, де вона проживала у 1938–1940 рр., до Сибіру разом з іншими польськими родинами [114].

У селі Личківці Гусятинського району є пам'ятник капітану війська польського Міхалові Заборовському, який воював у армії Наполеона. Офіцер загинув у бою під Можайськом у 1812 р. [1, с. 26]. У Заліщиках є могили учасників польського повстання 1863–1864 рр. М. Лядунського та Л. Островського. Обидві могили – під охороною держави, згідно з ухвалою Тернопільського виконавчого комітету. На будівлі, в якій жив польський поет Я. Каспрович, встановлено меморіальну дошку. Будинок теж перебуває під державною охороною [1, с. 27]. У селі Більче-Золоте Борщівського

району парафіяни місцевої громади РКЦ упорядкували і доглядають гробівець польського князя Сап'єги та могилу ксьондза І. Тишинського. У селі Михайлівка й селищі Мельниця-Подільська польські цвинтарі, залишаються занедбаними [1, с. 27].

Місцеві органи влади відшукували можливості для підтримки діяльності національно-культурних товариств. Так, для відзначення 210-ї річниці від дня народження А. Міцкевича «Польсько-українському культурно-освітньому товариству ім. А. Міцкевича» у Чорткові виділено 5 тис. гривень (далі грн.). Цей захід занесено до плану Державного комітету України у справах національностей та релігій [62].

Органи влади Тернопільщини надають посильну методичну допомогу в діяльності польських національно-культурних товариств і забезпечують уведення окремих заходів у плани своєї роботи.

На нашу увагу заслуговує праця Міжнародного центру культури у Кракові, який підготував узагальнену інформацію про костели, каплиці та кляштори РКЦ, побудовані на історичних українських землях, як пишуть автори «давнього воєводства руського». Тернопільщині присвячено 15 і 16 томи. У 15 томі описані храми, починаючи від Білокриниці до Золотників. У праці подаються відомості про час, спорудження та осіб, які були натхненниками й жертводавцями. У книзі подано 599 ілюстрацій із зображенням архітектури, внутрішнього оформлення, ікон, скульптур, чаш та ін. [115].

У 16 томі подані пам'ятки решти населених пунктів області. Поряд із описом й особливостями спорудження автори наголошують на теперішньому стані та позиції української влади щодо збереження і передачі в користування місцевим громадам РКЦ. 16 том містить 660 ілюстрацій та фото костелів, кляшторів, каплиць, креслень і зображення внутрішнього начиння храмів [116].

У 2014 р. до управління культури (департамент) Тернопільської облдержадміністрації звернулася Романовоселівська сільська рада

(Збараський район) з листом щодо місцевого костелу, який перебуває у занедбаному стані [33]. За відсутності коштів управління (департамент) культури рекомендував огородити споруду та вжити заходів щодо пошуку інвестора з метою подальшого суспільного використання [106].

Подібну відповідь [107] отримало звернення голови Киданецької сільської ради (Збараський район) щодо захоронення залишків костелу на території села [34].

Долею костелів переймалися голова Романівської сільської ради Тернопільського району [35] і настоятель парафії Успення Пресвятої Богородиці смт Скала-Подільська Борщівського району [36]. Того ж року в управління (департамент) культури звернувся з листом настоятель храму УПЦ КП села Буцнів Тернопільського району – стосовно стану дзвіниці колишнього костелу, який для своїх потреб використовує православна громада [37], на що отримав відповідь про необхідність замовлення спеціалізованій проектній організації інженерного обстеження аварійної споруди [105].

У 2015 р. набув розголосу факт незаконної забудови на території культурної пам'ятки костелу св. Станіслава у Заліщиках що здійснили громадяни М. Бартків та О. Колодезний, які належать до місцевої громади РКЦ. Питання перебувало на контролі Міністерства культури України й архієпископа Мечислава Мокшицького. Управління культури ОДА залучило до роботи фахівців управління державної архітектурно-будівельної інспекції у Тернопільській області, які встановили законність будівельних робіт [109; 24].

У 2018 р. Тернопільська обласна державна адміністрація звернулася до Міністерства культури України з проханням виділити кошти на реставрацію комплексу замку Синявських у м. Бережани. Для завершення робіт необхідно 8,9 млн грн. Наразі питання перебуває на розгляді [110].

Останнім часом питання історичної пам'яті гостро постало в українсько-польських відносинах. На дії уряду Польщі щодо українських

пам'ятників доби ОУН і УПА з ініціативи Українського інституту національної пам'яті питання обліку та спорудження пам'ятників, пов'язаних з історією польського народу взято на контроль місцевих державних адміністрацій [108].

Поляки Тернопільщини після проголошення незалежності України отримали змогу приступити до відродження своїх національних традицій шляхом утворення релігійних організацій РКЦ та формування національно-культурних товариств, які стали організаційно-правовим інститутом, через котрий польська громада отримала нагоду для відстоювання своїх колективних національних прав.

Українська держава через уповноважені органи (управління культури, управління з питань внутрішньої політики, інспекція охорони пам'яток історії та культури) і Тернопільська обласна організація Українського товариства охорони пам'яток історії та культури сприяють розвитку самобутньої польської культури через вшанування визначних уродженців Тернопільщини, збереження матеріальної культури та сприяння відновленню історичної пам'яті. Тернопільська обласна рада надала статус пам'ятки місцевого значення десяткам костелів, пам'ятників, будівель та ін.

Із другої половини 90-х років ХХ ст. польські урядові та позаурядові організації почали системно допомагати полякам Тернопільщини у відродженні польської культури, а генеральні консульства РП у Львові та Луцьку забезпечили місцевим полякам юридичний та методичний супровід в організації національно-культурних об'єднань.

Отже, державні органи влади у Тернопільській області системно працюють над збереженням історичної спадщини. Окрему увагу приділяють культурним пам'яткам польського народу. Управління культури Тернопільської обласної державної адміністрації та інспекція з охорони пам'яток систематизували інформацію та організували охоронні заходи пам'ятним об'єктам, що потребують державного нагляду.

4.2. Відновлення та функціонування римо-католицьких релігійних громад

Культурно-освітня діяльність поляків Тернопільщини після відновлення незалежності України набула нового значення. Адже падіння радянського тоталітарного режиму дало змогу усім народам, які населяли УРСР, відродити культурні традиції, згадати рідну мову, повернутися до Бога, по-іншому підійти до вивчення національної літературної та мистецької спадщини.

Органічним і невід'ємним елементом культури кожного народу є релігія. Складне й багатогранне соціальне явище виникає на певному етапі історичного розвитку суспільства і функціонує в нерозривному зв'язку з його життям. Із часом релігійні уявлення зазнають змін чи трансформацій у щось нове, адже саме суспільство, чії потреби вона покликана задовольняти, не залишається статичним. Релігійні уявлення виникли набагато раніше від держави. Але зі своєю появою держава завжди намагається впливати на релігію, а релігія, зрештою, на державу.

В Україні офіційно зареєстровано біля сотні релігійних культів і течій, які відображають духовні настрої різних національних груп та духовних напрямків, наявних у світі [31].

Для поляків РКЦ виступає bastіоном державності [71, с. 232]. Націозберігаюча функція простежується і на теренах Тернопільщини, де з відновленням релігійних громад зріс відсоток тих, хто володіє рідною мовою, а відтак підвищувалась і громадська активність польської громади.

Згідно з даними сучасних дослідників, нині в Україні налічується від 500 тисяч до 1 млн парафіян РКЦ. Католицькі релігійні громади характерні високим рівнем релігійної активності та духовної освіченості [14, с. 415.].

За результатами дослідження ми окреслили низку складних питань, з якими довелося зіткнутись польській громаді Тернопільщини при відродженні римо-католицьких громад. Зокрема: станом на кінець 80-х рр. ХХ ст. більшість католицьких храмів були занедбані, а то і зовсім знищені; не вистачало священників католицького обряду; не було духовної літератури.

На Тернопільщині в радянські часи діяли тільки три римо-католицькі храми – у Кременці, Борщеві й Галушинцях Підволочиського району. Це був той мінімум, який дозволила тодішня влада, що значно ускладнювало місцевим полякам задоволення душпастирських потреб. Не було і духовного центру місцевих поляків, адже у 1954 р. органи МДБ підірвали Тернопільський парафіяльний костел Матері Божої Неустанної Помочі [53].

Польська громада Тернопільщини активно домогалася відкриття костелів. Так, мешканці села Старий Скалат Підволочиського району здійснили п'ять поїздок до Москви – в комісію з питань релігій при Кабінеті Міністрів СРСР, домагаючись дозволу на відкриття костелу [93]. У першій поїздки 1984 р. узяли участь Ю. Хрущ (бухгалтер Скалатської фабрики побутової хімії), М. Гладиш (обидва зі с. Старий Скалат) та Р. Попеляр (с. Полупанівка). Вони зібрали 250 підписів місцевих мешканців. У підсумку активісти отримали після повернення виклики до обласного управління КДБ. Їхні листи перехоплювали у місцевих відділеннях пошти. Доводилося, за спогадами М. Гладиша, їздити з листами у хмельницькі відділення зв'язку Хмельницької області [93].

Схожі поїздки робили поляки інших населених пунктів області. Так, із Чорткова в Москву їздили В. Пакон, Д. Маньовська, У. Ліпунова та М. Цепенда. У результаті в 1989 р. костел Святого Станіслава відновив роботу [94].

За станом на літо 1989 р. в Тернопільській області діяли вже п'ять римо-католицьких громад. Уповноважений у справах релігій при виконкомі Тернопільської обласної ради в доповідній записці «По поводу заявлений верующих католиков г. Тернополя», адресований обкому Комуністичної

партії України, повідомляв, що з реєстрацією громади в Тернополі виникли складнощі через умову органів влади, щоб громада відновила один із костелів в одному з приміських сіл. 26 червня 1989 р. на прийом прийшли 13 осіб польської національності. Вони вимагали, щоб їм передали приміщення колишнього Домініканського костелу. При відмові пообіцяли звертатися в інші органи влади, аж до ООН. Але досягти бажаного їм так і не вдалося [61].

У доповідній записці завідувача ідеологічним відділом ЦК Компартії України «Про заходи по задоволенню релігійних потреб римо-католиків і запобіганню негативних проявів у їх середовищі» відділу національних відносин ЦК Компартії України, яка має гриф «таємно», йдеться про тринадцять римо-католицьких релігійних громад у Тернопільській області за станом на 1990 р. Через нестачу священнослужителів запропоновано запрошувати ксьондзів із Польщі, але встановити порядок прийому на певний термін (3–5 років) [19, арк. 11–12].

Упродовж 1992–2016 рр. РКЦ збільшила свою мережу на 146,5 % – з 662 до 933 громад відповідно. У багатьох громадах поляки серед віруючих не в більшості. Часто більшість становлять українці [15, с. 6].

У кінці 80-х рр. ХХ ст. розпочалось активне відродження духовного життя України. Під час візиту до Польщі у 1988 р. генеральний секретар ЦК КПРС СРСР М. Горбачов пообіцяв «чутливій до релігійної проблематики» аудиторії виправити ситуацію з римо-католицькими та іншими переслідуваними Церквами [16, с. 15]. Після зустрічі з Папою Римським Іваном Павлом II 1 грудня 1989 р. заходи з відродження релігійного життя набули ознак безповоротності [16, с. 19].

У 1990 р. прийнято Закон СРСР «Про свободу совісті і релігійні організації», 5 стаття якого містила норму, що «держава не фінансує діяльність релігійних організації і діяльність з пропаганди атеїзму» [16, с. 15]. Експерти міжнародної організації ЮНЕСКО цей закон визнали найдемократичнішим у світі [31].

16 січня 1991 р. Папа Римський Іван Павло II відновив ієрархію РКЦ в Україні. Святійший Отець призначив для України п'ятьох єпископів, серед них – Маркіян Трофим'як, котрий опікувався громадами на Тернопільщині та був, зрештою, вихідцем з місцевої української родини [50].

Після проголошення незалежності України ситуація з постанням римо-католицьких громад дещо поліпшилася. Так, у повідомленні представника Президента України Р. Гром'яка на ім'я радника Президента України, керівника служби зв'язків із громадськими, політичними організаціями та рухами М. Михальченка зазначено, що за станом на 1992 р. в Тернопільській області налічувалася 61 громада РКЦ. За звітній період вони отримали у власність 16 костелів. В області створено міжконфесійну Раду, до якої увійшов представник РКЦ [85, арк. 16–18].

У липні 1993 р. представник Президента України в Тернопільській області проінформував адміністрацію Президента України про дестабілізуючу діяльність ксьондзів-місіонерів РКЦ на Тернопільщині. Зокрема, вони організували збір підписів та провели акції щодо повернення в користування РКЦ у місті Тернополі Домініканського костелу, яким з 1989 р. вже володіє УГКЦ. Подібні вимоги прозвучали в Монастириському, Терехівському та Борщівському районах. Загалом, місцеві органи влади не заперечували проти передач, але в тих населених пунктах, де є така змога. Зокрема в Бережанах у приміщенні колишнього костелу працювала дитяча спортивна школа, в якій навчалися 280 учнів та діяли 23 секції. У Терехівлі костел переобладнано під районний Будинок культури. В селі Лосяч Борщівського району ксьондз Ю. Чарник (громадянин РП) на чолі місцевої громади вимагав повернення колишнього проборства, хоча житлом забезпечений [39].

У документі представника Президента запропоновано передати право надання дозволів на релігійну діяльність ксьондзів місцевим органам влади, при реєстрації у відповідних службах ОДА. З початку 90-х рр. мешканці Бережан польської національності домагалися передачі їм у користування

приміщення місцевого занедбаного костелу [39]. Однак через його поганий стан місцева влада не здійснювала передачі. Були спроби реставрувати костел державним коштом. Лише після отримання від римо-католицької громади Бережан гарантій про проведення самостійних реставраційних робіт костел передано громаді разом із розробленою проектно-кошторисною документацією [75, арк. 60–70].

Державний комітет УРСР з телебачення і радіомовлення у кінці 80-х–на початку 90-х рр. ХХ ст. проводив моніторинг закордонних радіопрограм українською мовою. На особливому контролі перебували програми релігійної тематики, аналіз яких отримував гриф «таємно». Так, у 1990 р. «Радіо Ватикану» на тлі нормалізації радянсько-ватиканських відносин позитивно оцінювало дозвіл влади на реєстрацію римо-католицьких громад [19, арк. 6–9].

Місцеві органи влади провели інформування щодо роз'яснення Президії вищого арбітражного суду України від 22 липня 1992 р. № 01-6/861 «Про деякі питання, що виникають при застосуванні Закону «Про свободу совісті та релігійні організації»» [85].

У 1992 р. Тернопільська обласна державна адміністрація зареєструвала статут римо-католицької релігійної громади в селі Буданів Теребовлянського району [83, арк. 100]. У 1994 р. громаді передано в тимчасове користування частину костелу, яку до цього часу займала їдальня Буданівської психоневрологічної лікарні [88, арк. 84–95]. Ремонт і сантехнічні роботи виконала римо-католицька релігійна громада.

За відсутності зареєстрованих громад РКЦ у населених пунктах Тернопільщини занедбані костели передавали діючим громадам інших церков. Так, у 1992 р. в селі Ігровиця Тернопільського району приміщення колишнього костелу передано в користування віруючим громади Української Автокефальної Православної Церкви [82, арк. 239], яка зобов'язалася відремонтувати його та утримувати в належному стані.

У 1994 р. в користування Зборівської єпархії УГКЦ передано приміщення колишнього костелу Пресвятої Трійці – для утворення екуменічного духовного центру [87, арк. 16–18]. Це приміщення є пам'яткою загальнодержавного значення XV–XVII століть.

Цікава ситуація склалась у деяких селах Підволочиського району, де до 1991 р. діяли релігійні громади РКЦ, зареєстровані ще в радянські часи, – Супранівка (з 1988 р.), Токи (з 1989 р.), Кам'янки (з 1988 р.), Криве (з 1983 р.), Нове Село (1989 р.), Богданівка (1989 р.). У 1991 р. вони поділилися на УАПЦ (УПЦ Київського Патріархату) та УГКЦ, що викликало спори за діючі храми. У 1994 р. розпорядженням голови Тернопільської обласної державної адміністрації встановлено почергове богослужіння. У селах Старий Скалат і Галушинці костели залишилися у власності діючих громад РКЦ [86, арк. 39–44].

Не вдалось уникнути конфліктів у селах Попівці (з 1946 р. – РКЦ) та Слобідка (з 1988 р. – РКЦ) Заліщицького району [86, арк. 56–57], селі Ратищі (з 1946 р. – РКЦ) Зборівського району [86, арк. 61–62] та селі Боришківці (з 1948 р. – РКЦ) Борщівського району [86, арк. 148–149], де також було встановлено почерговість богослужінь для діючих релігійних громад.

У 1993 р. представник Президента України в Тернопільській області проінформував адміністрацію Президента України (службу Президента України з питань внутрішньої політики) про РКЦ на Тернопільщині. Зокрема, в області було зареєстровано 63 релігійні громади РКЦ, передано у власність 18 костелів. У документі йдеться про порушення РКЦ правил реєстрації місіонерів, за що ВВІР попередило пробоща Яворського і наклало штраф 1000 крб. (січень 1993 р.). Зазначені випадки порушень законодавства, що допустили ксьондзи у Борщівському, Підволочиському і Теремовлянському районах. Також були зафіксовані намагання катехизації учнів [39, арк. 72–73].

Місцеві заклади освіти у програмах з виховної роботи передбачали заходи щодо збереження пам'яті про минуле Тернопільщини загалом та

історії і культури окремих національних груп, які населяли місцеві землі в минулому. Так, Заліщицький краєзнавчий музей спільно з будинком школярів провели пошукову експедицію «Дорога до храму» зі збору матеріалів, що розповідають про минуле Заліщиків. Зібрано дані про польського письменника Я. Каспровича, який проживав у цьому місті в 1899 р., патрона церков у Заліщиках, Добровлянах і Бедриківцях. Члени пошукових експедицій фотографували польські костели, каплиці, фігури, цвинтарі, записували спогади і перекази старожилів [74, арк. 135–137].

У Заліщиках виник спір щодо двоповерхових приміщень, що межують із переданим РКЦ костелом св. Станіслава Костки. Розпорядженням голови обласної державної адміністрації № 71 від 23 лютого 1996 р. «Про внесення змін до рішення облвиконкому від 26 грудня 1991 р. № 301 «Про передачу у власність, безоплатне користування, безоплатне почергове і рівне користування культових споруд релігійним громадам» громаді передано культову будівлю, північну та південну захристію і вежу-дзвіницю [74, арк. 135–137]. Це розпорядження римо-католицька громада оспорила до Вищого арбітражного суду України, вимагаючи передачі їм прилеглих приміщень, що спричинило б виселення мешканців, які на той час мали відповідні державні дозволи. 25 червня 1996 р. розпорядженням № 254 голова Тернопільської ОДА заборонив Заліщицькій міській раді вчиняти з даними приміщеннями будь-які дії до вирішення цього питання у безспірному порядку [74, арк. 135–137].

Управління містобудування та архітектури Тернопільської облдержадміністрації щороку обстежує культові споруди на предмет можливості їх використання релігійними громадами РКЦ для богослужінь. За результатами планових заходів в області забезпечена державна охорона пам'яток історії та культури національних меншин.

У другій половині 90-х рр. ХХ ст. ситуація у міжконфесійних стосунках на Тернопільщині стала загрозливою. У чотирнадцяти районах області навколо 74 храмів тривали міжконфесійні протистояння, які

подекуди призводили до конфронтації. Для вирішення цього питання розпорядженням голови обласної державної адміністрації № 37 від 4 лютого 1997 р. «Про усунення напруги та чинників дестабілізації на релігійному ґрунті у окремих населених пунктах області» було створено обласну комісію для розгляду на місцях чинників такої дестабілізації та підготовлено комплексний план заходів. Очолив комісію І. Герета, до неї увійшли представники відповідних структурних підрозділів обласної державної адміністрації та управління МВСУ в Тернопільській області й прокуратури. У комплексному плані було заплановано вжити низку організаційно-правових заходів, виявляти осіб, які розпалюють протистояння. Прокурові області рекомендовано утворити координаційну раду з представників відповідних служб для оперативного реагування [77, арк. 3–8].

У 1997 р. на виконання графіка повернення релігійним організаціям культових будівель, віце-прем'єр-міністр України затвердив 31 травня 1996 р., Тернопільська обласна державна адміністрація передала у безкоштовне користування костели у селах Ягільниця, Шманьківці й Залісся Чортківського району діючим римо-католицьким громадам. Відповідне подання здійснила Чортківська районна державна адміністрація. З усіма громадами укладено охоронні договори [81, арк. 159–160].

У 1996 р. розпорядженням голови Тернопільської обласної державної адміністрації римо-католицькій громаді села Петриків Тернопільського району передано у безкоштовне користування костел, що є пам'яткою архітектури. Разом із храмом передано і майно, що в ньому перебуває. Управлінню містобудування і архітектури облдержадміністрації доручено укласти з римо-католицькою громадою охоронний договір на користування будівлею [76, арк. 280].

Іншими розпорядженнями костели у селах Магдалівка Підволочиського району [73, арк. 108] та Йосипівка Тернопільського району передано у власність місцевим громадам УГКЦ. У названих селах інших

громад немає, а греко-католики зобов'язалися відремонтувати згадані храми [73, арк. 192].

У 1997 р. обласна державна адміністрація передала у власність костели в селах Полівці Чортківського району [77, арк. 101–103] та Поділля Заліщицького району греко-католицьким громадам, які зобов'язалися відремонтувати названі храми. У селі Поділля громада УГКЦ налічувала 570 парафіян і конфліктувала з місцевою громадою УАПЦ [80, арк. 129–130].

Розпорядженням голови облдержадміністрації 1997 р. у місті Тереховля передано у власність місцевої релігійної громади УАПЦ костел кармелітів. Розпорядчий документ ОДА опирався на висновок Тереховлянської районної державної адміністрації [81, арк. 130].

25 липня 1997 р. уточнювальним розпорядженням голови облдержадміністрації у безкоштовне користування передано костел римо-католицькій громаді в селі Буданів Тереховлянського району. Документом відмінено розпорядження від 1994 р., адже там не вказано проборство, що є невід'ємною частиною храму [79, арк. 81].

У 1997 р. внесено зміни до розпорядження голови ОДА № 87 від 13 квітня 1995 р. «Про передачу у користування релігійної громади РКЦ костьолу св. Антонія в м. Збараж», оскільки громада не укладено охоронного договору. У довідці управління в справах релігій облдержадміністрації зазначено, що будівля є пам'яткою архітектури державного значення, котра передана на баланс державному історико-архітектурному заповіднику (ДІАЗ), доручено укласти з громадою охоронно-орендний договір. ДІАЗ не виконав цього пункту розпорядження. Тому в уточненому розпорядчому документі на це вказано заповіднику [78, арк. 119–121].

У газеті «Тернопіль вечірній» «Польське культурно-освітнє товариство в Тернопільській області» подало інформацію про 84 костели – пам'ятки архітектури, які перебувають під охороною держави і на яких встановлено відповідні меморіальні дошки. Товариство опікується могилами видатних діячів польської культури. Так, у с. Вірлів Зборівського району похований

польський композитор і скрипаль Кароль-Юзеф Ліпінський (1790–1861 рр.), а у Кременці – мати польського поета Юліуша Словацького – Соломея Словацька-Бекю [60, с. 3].

За станом на 2000 р. в області діяли вже 70 громад РКЦ, яким передано у користування 60 костелів, 3 монастирі, в котрих перебувало 16 монахів і 27 ксьондзів, у тому числі громадян РП. Окрім того, в області будували 5 нових костелів (Тернопіль, Колодіївка, Скалат, Шумськ, Ридодуби) і 3 реставрували. Густина зареєстрованих релігійних об'єднань – за станом на 2001 р. 1682 організації на 1,1 млн осіб населення Тернопільщини. Для порівняння: на Львівщині на 2,5 млн осіб тоді припадало 2843 релігійні організації. У Збаразькому районі Тернопільської області є села, в яких зареєстровано по чотири релігійні громади. В області діяло 9 духовних навчальних закладів, працювали 1100 священнослужителів та діяли 1200 культових споруд. Більше сотні храмів будували [31].

Значним здобутком поляків області стало відкриття у 2009 р. храму Воскресіння Господнього, що став головним духовним католицьким центром Тернопільщини [102]. Настоятелем призначено отця А. Маліга. На початку 2014 р. до Тернополя приїхав архієпископ М. Мокшицький, який провів богослужіння в Тернопільському костелі. Митрополит закликав вірних РКЦ до творіння добра та християнської благодаті [112].

Для задоволення духовних потреб римо-католицької громади Тернопільщини Польща постійно скеровувала ксьондзів та монахів. Так, у 2014 р. до області прибули 19 громадян РП (8 ксьондзів і 11 монахів). У 2016 р. – 24 особи (12 ксьондзів і 12 монахів), а у 2017 р. 22 громадянина сусідньої держави (7 ксьондзів і 15 монахів), яких офіційно зареєстрували в облдержадміністрації) [25].

16 листопада 2017 р. Верховна Рада України прийняла історичне рішення – 25 грудня оголошено святковим днем. За відповідну постанову № 5496 «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України» щодо святкових і неробочих днів» проголосували 238 депутатів. Україна стала

першою у світі країною, яка офіційно, на державному рівні, святкує Різдво Христове двічі. Цією постановою Кабінету Міністрів України доручено протягом двох місяців змінити усі нормативно-правові акти, що стосуються цієї проблематики, відповідно до згаданого Закону [69].

За станом на 2017 р. в Тернопільській області зареєстровано та діють 88 релігійних громад РКЦ. Найбільше їх утворено у Борщівському (13 громад), Підволочиському (12 громад), Чортківському та Гусятинському (по 11 громад) районах. Лише по одній римо-католицькій громаді функціонує у Козівському, Підгаєцькому, Шумському районах та місті Тернополі. Жодної громади не зареєстровано в Лановецькому районі [25, с. 1].

Окрім цього, на Тернопільщині діють сім римо-католицьких монастирів, з них п'ять жіночих і два чоловічі. Найпомітніші – монастир Згромадження сестер францискіянок служебниць Христа у с. Полупанівка Підволочиського району, жіночий монастир «Згромадження сестер Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії» у смт Микулинці Тербовлянського району та монастир згромадження сестер святого Домініка у м. Чортків [25, с. 2].

Чоловічий монастир ордену братів менших св. Франціска з Асизу Бернадинів у м. Збараж та чоловічий монастир Домініканського ордену в м. Чортків нечисленні, однак постійно підтримують молитовну працю, що відповідає їхньому чину. В області представлені також 13 філій інших монастирів, але вони не пройшли юридичної реєстрації статутів, що передбачено українським законодавством [25, с. 2].

Місцеві римо-католицькі громади представлені в основному носіями польської національності, адже вірних католицького обряду інших національностей на Тернопільщині мало. Громади пройшли непростий шлях до налагодження повноцінної душпастирської роботи.

Через значне зменшення польського населення у багатьох населених пунктах Тернопільщини місцеві костели передано представникам інших

церков з метою реставрації та облаштування для духовних потреб. Такі храми взяли на облік місцеві контролюючі органи влади.

Місцеві римо-католицькі громади відчують нестачу священиків. Тільки одиниці з місцевих поляків зголошуються до навчання у духовних навчальних закладах. Доводиться запрошувати ксьондзів з РП, яких не вистачає. Тому в католицьких храмах області можемо побачити колишніх випускників греко-католицьких духовних закладів.

У той же час, з відновленням громад РКЦ поставало питання, якою мовою проводити церковне богослужіння, адже в усьому світі РКЦ користується у літургії латиною. На Тернопільщині не тільки латиною, а й польською мовою здійснювати церковний обряд важко через те, що храми РКЦ відвідують не лише поляки, а й українці та представники інших народів, які сповідують католицизм. Зокрема, студенти, котрі приїхали сюди на навчання. Тому в селах, де невеликі громади РКЦ складаються в основному з етнічних поляків, послуговуються польською мовою. У містах часто чуємо в храмах й українську мову. Так, у 2009 р. під час візиту до Чорткова львівський митрополит, архієпископ М. Мокшицький виголосив проповідь українською мовою. Це добре сприйняли мирян, така проповідь сприяла зближенню польської та української громад і заслужила позитивні відгуки у місцевих засобах масової інформації [89, с. 415–430].

На кінець 2017 р. духовне життя римо-католицьких громад області стабілізувалося. Усі охочі змогли зареєструвати свої громади та реставрувати храми, а Церква налагодила роботу монаших осередків.

Костел Воскресіння Господнього у Тернополі став основним храмом поляків області, що дає змогу проводити зібрання духівників римо-католицької церкви Тернопільщини та приймати ієрархів РКЦ в Україні. Ще у червні 2001 р., під час візиту до України, Папа Римський Іван Павло II закликав греко- і римо-католиків до примирення й подолання чвар. Папа звернувся до українців та поляків, щоб ті звільнилися від болісного минулого, просили і пропонували прощення за минулі образи [12, с. 631].

Також, Святійший Отець заповідав «долати кожную спокусу поділу й суперечності».

Отже, в Тернопільській області процеси відновлення громад РКЦ набули сталого характеру. З РП на Тернопільщину щороку прибувають священники для забезпечення духовних потреб віруючих християн західного обряду. Однак за станом на 2018 рік в області не вирішене питання збереження місцевих недіючих костелів. За відсутності державної підтримки дану роботу перебирають місцеві польські товариства та волонтери з Польщі.

4.3. Вивчення польської мови у суботньо-недільних школах та державних освітніх закладах

Сьогодні в Україні триває дискусія щодо навчання мовами національних меншин у державних навчальних закладах, адже, з одного боку, стаття 6 уже згаданого Закону України «Про національні меншини в Україні» гарантує право представникам національних меншин навчатися мовою своєї національності, а з другого боку – нова редакція Закону України «Про освіту» [17], стаття 7, обмежує це право лише дошкільною та початковою освітою. Але щодо вивчення мов національних меншин дискусій у суспільстві немає.

Із урахуванням рекомендацій Венеціанської комісії Міністерство освіти і науки України розробило три моделі використання мов національних меншин. Згідно з першою, передбачено навчання всіх предметів у 1–11 (12) класах мовою меншини поряд з українською, якщо перша не має своєї держави. Друга модель передбачає навчання меншин, мови яких належать до країн ЄС. Тут окремо виділене навчання слов'янськими мовами та мовами інших національних груп. Початкова школа навчається мовою меншини, а з 5 класу поступово здійснюють перехід на українську мову навчання. Третя модель стосується меншин, які належать до української мовної сім'ї, а також російської мови. Навчання предметів українською мовою здійснюють із 5 класу [43].

У статті «На засадах полікультурного навчання» Ю. Войціховський наголосив, що найбільочішою проблемою для молодшої української держави в галузі освіти є розбудова шкільництва національних меншин [10]. Складність та невизначеність проблеми полягала в тому «що вивчати?», «як вивчати?», а головне – «для кого планувати навчання?».

У 1993 р. в Тернопільській області прийнято «Обласну програму розвитку української мови та інших національних мов на період до 2000 року». Цим документом передбачено розширити сферу використання української мови і національних мов, чиї представники проживають на території області. Розпорядженням голови ОДА створено комісію облдержадміністрації, покликану координувати та контролювати виконання цієї програми. До комісії увійшли представники відповідних структур державних органів та громадських об'єднань області [84, арк. 231–251].

У статті «Етнопсихологічні відмінності та діалог культур в освіті» В. Павленко звертає увагу на недосконалість підручників, адже вони розраховані, зазвичай, на досвід дітей певної культури. Тому в дітей, які перебувають у меншості, формується комплекс невпевненості, відгородженості та меншовартості, а в однокласників виникає почуття зверхності [51, с. 23–30].

В Україні у 1998/1999 навчальному році було 4 школи (1013 учнів) з польською мовою навчання, українсько-польська – 2 школи (740 учнів), російсько-польська – 1 (619 учнів). З них у Тернопільській області – жодної. Польську мову як предмет в державі вивчали 4106 учні. Цим самим спростовані тенденційні твердження з боку окремих політиків, що в Україні права національних меншин на освіту нібито звужуються [70].

Відповідно до комплексних заходів розвитку культур національних меншин (1999 р.) особлива увага була приділена розширенню мережі навчальних закладів (класів), недільних шкіл із викладанням мов національних меншин. За цей час уведено вивчення польської мови як другої іноземної у Тернопільській гімназії № 1 та в ЗОШ № 5 м. Тернополя, у Кременецькому педагогічному коледжі ім. Т. Г. Шевченка, а у ЗОШ № 3 м. Кременця в навчальну програму введено уроки польської мови. Польську мову вивчали в Бучацькій ЗОШ № 1 та Чортківській ЗОШ № 6 (неділями). На базі Монастириської загальноосвітньої школи діяли два факультативи польської мови [29].

У травні 1999 р. проведено обласний семінар працівників недільних шкіл з питань викладання польської мови, а в грудні у Гусятинському районі відбувся семінар учителів-психологів «Про роботу з дітьми з числа національних меншин». Учителі з районів області поділилися досвідом щодо забезпечення спілкування дітей різних національностей, розглянули приклади зі світової практики й накреслили завдання учителям у класі, де є діти з числа представників національних меншин [29].

У березні 1999 р. газета «Тернопіль вечірній» (орган Тернопільської міської ради) почала публікації раз на квартал сторінку національних меншин – «Всі ми живемо під одним небом». Усього вийшло сім таких випусків про історію, культуру та сучасне становище національних меншин. Голова «Польського культурно-освітнього товариства в Тернопільській області» Г. Стронський висловив своє бачення розвитку освітніх закладів України, зокрема він як науковець піддав сумніву темпи надання українським вищим навчальним закладам статусу національних університетів. Для прикладу навів ситуацію щодо навчального закладу в Жешуві, який більше десяти років намагався стати університетом [30, с. 2].

На звітно-виборній конференції «Польського культурно-освітнього товариства в Тернопільській області» у 2000 р. Г. Стронський повідомив, що при польських національних товариствах діють 10 недільних шкіл із вивчення польської мови. Місцева польська молодь має змогу продовжувати навчання у навчальних закладах Польщі [32, с. 3].

У 2000 р. в Тернополі польську мову як предмет вивчали 92 учні в ЗОШ № 5 та 360 учнів факультативно в Тернополі, Борщеві, Кременці й Бучачі. При суботній школі польського культурно-освітнього товариства у Тернополі в цей час навчалися 47 учнів [60, с. 3].

На філологічному факультеті Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка відкрито спеціальність «українська мова і література і польська мова». При Тернопільському

експериментальному інституті педагогічної освіти польську мову вивчали 60 студентів [22].

У Кременецькій районній бібліотеці ім. Ю. Словацького у 90-х рр. ХХ ст. створено фонд цього польського поета, який сформовано з місцевих фондів і матеріалів, котрі віднайшли ентузіасти польського товариства, а також предметів та документів, переданих за останні роки з Польщі [60, с. 3].

У 2002 р. польську мову як предмет вивчали у школах області 532 учні, а факультативно – 1072 учні. При товариствах на цей час діяли дві польські недільні школи, де навчалися 127 слухачів [20].

Суботня польська школа міста Чорткова функціонує й навчає учнів за програмами Міністерства освіти та науки України, що їх розробили при Дрогобицькому національному педагогічному університеті ім. І. Франка. Девіз школи – «Вивчи польську мову – зміни своє життя!» [57, с. 5].

У другій половині травня 2007 р. в Чортківському районному будинку культури ім. К. Рубчакової проведено урочистий десятий випуск із суботньої школи. Свідоцтва отримали 16 випускників. На вечір з такої нагоди завітали віце-консул М. Зіневич, голова ФПО в Україні Е. Хмельова, її заступник, редактор бюлетеня федерації Т. Дуткевіч, заступник голови Чортківської райдержадміністрації І. Стечишин, начальник районного відділу освіти І. Мудеревич та міський голова Чорткова І. Билиця. У суботній школі гордяться своїми випускниками попередніх років – Тетяною Ярош, Світланою Степановою, Надією Баркар, Іриною Щербаковою та Оленою Сухановою, яка вже обіймає посаду головного редактора греко-католицького часопису Люблінської єпархії [59, с. 3].

За станом на 2007 р. в Державному комітеті України у справах національностей та релігій наявна інформація про 44 недільні школи, що діють при національно-культурних товариствах та римо-католицьких громадах [72, с. 96].

У квітні 2011 р. у Брюховичах поблизу Львова, відбувся III конкурс польської мови та культури «Чи знаєш свій край?», який організувало

генеральне консульство РП у Львові. Основне його завдання, зазначав консул Я. Жур, – підтримання процесів зміцнення польських осередків освіти, культури та мови за кордоном [6, с. 5].

У творчому змаганні взяли участь 73 дітей. Суботню школу польської мови з Чорткова представляли четверо учасників: Ілона Поселюжна (11 років), Грабовий Володя (13 років), Світлана Яремко (16 років) й Анна Седляк (17 років), яких до конкурсу готували вчителі Віталій Затильний і Анна Волкова. Найкраще виступила Ілона Поселюжна, яка здобула перше місце у своїй віковій групі. Нагороджував переможців Генеральний консул Гжегож Опалінський. Окрім цінних подарунків (нетбуки, фотоапарати, MP4-плеєри), переможці та конкурсанти отримали цінні книжкові набори: комплекти словників польської мови та підручники сучасної польської історії «Від незалежності до незалежності» [6, с. 5]. У грудні 2014 р. харцери з Польщі вручили суботній школі проектор для поліпшення навчального процесу [8, с. 5].

У листі обласної державної адміністрації «Щодо виконання завдань, визначених Протоколом за результатами засідання Громадської гуманітарної ради 03. 07. 2012 р.» Міністерству культури України у 2013 р. подано інформацію про 741 учня, які вивчали у Тернопільській області російську і польську мови як предмет. Факультативно польську мову завоювали 197 учнів області. При національно-культурних товариствах у цей період діяли 6 суботньо-недільних шкіл, де польську мову вивчали 150 осіб. Ще 20 осіб опановували польську мову при «Товаристві відродження польської культури ім. Ю. Словацького», а при Кременецькій обласній гуманітарно-педагогічній академії ім. Тараса Шевченка на польській філології навчалися 10 студентів [103].

У фондах обласної універсальної наукової бібліотеки нараховується 5496 книг польською мовою [21].

5 січня 2015 р. у суботній школі польської мови в Чорткові відбулася зустріч із випускниками, які навчаються у вищих навчальних закладах

Польщі. На зустріч прибули О. Замойська, яка навчається у Шльонському університеті (м. Катовіце) на факультеті «іспанська філологія» (2 курс), Н. Шмига – факультет слов'янської філології цього ж університету (1 курс) та Юрій Микитюк – першокурсник Опольського університету, економічний факультет [57, с. 5].

Упродовж 12–25 червня 2015 р. учні Чортківської суботньої школи віком від 12 до 16 років перебували у відпочинково-реабілітаційному центрі у Мичковцах, що в горах Бещадах. Супроводжували дітей вчителі школи У. Навлока й А. Цурганова. Поїздка відбувалася за маршрутом: Шегині – Медика – Перемишль – Санок – Мичковце [56, с. 5].

У 2015 р. Міністерство освіти і науки України погодилося на вироблення спільної стратегії для польської меншини в Україні. З відповідним листом до установи звернувся голова Спільки поляків України Антоній Стефанович. До слова, українська меншина в Польщі, станом на цей рік, уже пройшла перший етап формалізації навчання з центральними органами влади Польщі [92].

13 травня 2016 р. у Кременці відбувся фінал Всеукраїнського декламаторського конкурсу польської поезії імені Ю. Словацького. Чортківську суботню школу представляли Н. Бабин та С. Табачак. Перемогу здобу Н. Бабин з віршем Ю. Словацького «Розмова з пірамідами» (1836 р.). Два других місця здобули представники м. Кременець – К. Ганюк й А. Янчевська. Фінансували конкурс Міністерство закордонних справ України, консульство РП в Луцьку та Об'єднання вчителів польської мови [55, с. 8].

Упродовж 4–6 листопада 2016 р. проходив XXV конкурс читців польської поезії «Креси». Чортківську суботню школу представляли Н. Бабин, С. Табачак та Н. Конопельський. Усього взяли участь 75 конкурсантів. За підсумками змагань Н. Бабин посів II місце та отримав право представляти поляків України на конкурсі в Білому Стоку (Польща) [90, с. 5].

У квітні 2016 р. суботню школу відвідала заступник генерального консула РП в Луцьку, керівник відділення у справах «Карти Поляка» Д. Дмуховська. Візит було приурочено до Дня Конституції Польщі. У заході взяли участь міський голова Чорткова В. Шматько та голова МГО «Ініціатива» О. Хотюк [5, с. 4].

Школа польської мови при «Товаристві відродження польської культури ім. Ю. Словацького» у Кременці прийняла в 2016–2017 навчальному році більше двохсот учнів різних вікових груп, що удвічі більше, ніж попереднього навчального року. Вивчати польську мову починали в 1990 р. у Кременці лише 15 учнів. Заняття тоді проводила Ядвіга Гуславська, яка попередньо пройшла навчання, що організувала Вища педагогічна школа у Кракові [64].

21 травня 2016 р. в Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка відбувся III загальноукраїнський диктант з польської мови «Я пишу, ти пишеш, ми пишемо польською... Диктант із польської мови в Україні». 165 конкурсантів поділили на дві категорії – «діти» і «дорослі». Серед дітей перемогу здобула Л. Гевко з Бережан, а серед дорослих – Л. Кільбіцька з Тернополя [91].

У Тернопільській області в 24 загальноосвітніх навчальних закладах шести районів та обласному центрі викладають польську мову як основного предмету і факультативно. З них дев'ять закладів знаходяться в Тернополі [28, с. 1].

У державних освітніх закладах області польську мову вивчають 2109 дітей. Для 1049 учнів польську мову викладають, як основний предмет. 58 дітей Кременецького навчально-виховного комплексу «Гімназія–ЗОШ I ступеня» вивчають польську мову спеціальний навчальний курс. 15 дітям Скала-Подільської загальноосвітньої школи I–II ступенів польську мову дано за вибором. Цікаво, що у Заліщицькій державній гімназії польську мову викладають лише для учнів перших і третіх класів. У решті шкіл вивчати польську мову розпочинають із 5 класу [28, с. 2].

В обласному закладі освіти колегіум-інтернат «Знамення» з поглибленим вивченням предметів духовно-просвітницького спрямування польську мову опановують лише у 10–11 класах. Така ж ситуація в Кременецькій загальноосвітній школі I–III ступенів № 3. У Тернополі польську мову вивчають 1284 учні. Для 726 учнів обласного центру польська мова викладають як основний предмет, а для 558 факультативно. Так, у Тернопільській Українській гімназії ім. І. Франка польська мова факультативно викладають лише для учнів шостих класів. У навчанні задіяний увесь потік – 108 учнів [28, с. 2].

У Тербовлянському районі немає організованого польського культурно-освітнього товариства, але польську мову вивчають у трьох навчальних закладах, де навчається 216 дітей. У Кременці активно працює «Товариство відродження культури польської ім. Ю. Словацького». Є інтерес до вивчення польської мови з боку державних навчальних закладів – це Кременецька загальноосвітня школа I–III ст. № 1 ім. Г. Гордасевич, Кременецька загальноосвітня школа I–III ступенів № 3 та Кременецький навчально-виховний комплекс «Гімназія–ЗОШ I ступеня». У середніх класах польську мову тут вивчають 154 учні [28, с. 3].

Активними є також польські культурно-освітні товариства в Гусятині, Підволочиську та Чорткові, але зацікавлення вивченням польської мови з боку державних закладів названих районів не спостерігається. Можливо, попит перекривається можливостями місцевих культурно-освітніх товариств, або гуртків, які діють при місцевих костелах. Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка уклала з Пултуською гуманітарною академією імені Олександра Гейштора міжнародну угоду про співпрацю, яка передбачає проведення спільних міжнародних наукових конференцій та семінарів, публікації наукових досліджень, обмін навчальною і науковою літературою [28, с. 3].

Тербовлянська обласна комунальна гімназія – спецшкола-інтернат з поглибленим вивченням іноземної мови і збереженням класів для слабозорих

дітей упродовж багатьох років співпрацює з гімназією імені Івана Павла II м. Радомишль РП, в результаті чого відбуваються постійні обміни делегаціями, екскурсії до визначних історичних і географічних місць Польщі й України, проводять дискусії з проблем розвитку освіти в Україні та РП. Тернопільський інститут соціальних інформаційних технологій здійснює активну міжнародну співпрацю, зокрема, обмін викладачами та студентами з Університетом м. Жешува, Вищою школою менеджменту м. Жешува, Академічною академією м. Краків [28, с. 3].

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка співпрацює з 39 зарубіжними університетами та програмами, у т.ч. 22 з РП. Зокрема, тісну співпрацю налагоджено з Академією ім. Я. Длугоша у Ченстохові, з Педагогічним університетом у Варшаві та Люблінським католицьким університетом імені Івана Павла II [54].

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя активно співпрацює з Державним університетом «Люблінська політехніка» та Університетом «Опольська політехніка». Упродовж 2007–2015 рр. студенти технічного університету проходили практику в компанії «Устронянка» м. Устронь, а з 2015 р. – в м. Слупськ [41].

Тернопільський державний медичний університет ім. І. Я. Горбачевського має укладені угоди про співпрацю з 64 установами та університетами. Із них 22 установи – з РП. Особливі відносини в медичного університету склались із Вроцлавським медичним університетом [18].

У Тернопільському національному економічному університеті діють програми двох дипломів – з Люблінським католицьким університетом імені Івана Павла II та Вищою школою інформатики та економіки товариства «Знання» м. Ольштин. Університет співпрацює з українсько-польською програмою фінансів та страхування і школою польського та європейського права. Загалом із 47 угод, що підписав університет, – 22 про співпрацю з установами РП [42].

За станом на 2018 р. в Тернопільській області діють шість суботньо-недільних шкіл при польських товариствах та римо-католицьких громадах і курси польської мови у Кременці, де навчаються 320 осіб. Як предмет і факультативно польську мову вивчають у 14 загальноосвітніх навчальних закладах області [101].

На дану тему автор дисертаційного дослідження підготував статтю у фаховому виданні [98, с. 47–51] й апробував її на двох наукових конференціях [97, с. 105–109; 99, с. 28–31.].

Стаття «Духовне відродження польської громади Тернопільщини у 1989–2017 роках» пройшла апробацію на міжнародній багатoproфільній конференції «Основні проблеми освіти й науки: перспективи розвитку України та Польщі» у Стальовій Волі, Республіки Польща [96, с. 114 – 117.].

Отже, на кінець 2018 р. гострою залишали проблеми підготовки педагогічних і культурно-освітніх кадрів, наявності новітніх методик, програм, підручників та посібників для шкіл, у яких вивчають польську мову. Міністерству освіти і науки України необхідно взяти усіх заходів для підготовки сучасного підручника польської мови, що відповідав би міжнародним стандартам, та провести семінари з підготовки учителів для пошуку оптимальної моделі навчання мовою меншини.

4.4. Діяльність польських етнографічних колективів

Культурно-етнографічні колективи, на нашу думку, найповніше віддзеркалюють особливості національної спільноти. Вбрання, репертуар, спосіб виконання, рівень згуртованості та спосіб презентації – це далеко не повний перелік характерних ознак, за якими можна визначити приналежність того чи іншого гурту до етнопонаціональної групи.

Оскільки польська громада Тернопільщини нечисленна та розпорошена, кількість етнографічних колективів не перевершує і десяти.

Більшість колективів існують за рахунок ентузіазму їх творців, учасників, спонсорів і меценатів. Місцеві органи влади у більшості випадків сприяють в оренді приміщень для навчань і залученні таких колективів у концертні програми поряд з українськими виконавцями. До речі, значна частка колективів працює у змішаному польсько-українському особовому складі.

На нашу думку цей чинник лише додає колориту та зближує народи. Відбувається культурний обмін. Який через мистецтво дає змогу усунути перепони, що виникають в інших напрямках діяльності.

Навесні 1993 р. у Кременці з ініціативи М. Камінської (органістка Кременецького костелу) створено хор «Кременецькі барви», диригентом якого став С. Дедю. Основою репертуару колективу склали твори духовної тематики. У 1994 р. при Кременецькому «Товаристві відродження культури польської ім. Ю. Словацького» створено змішаний дитячий польсько-український танцювальний гурток «Кременецькі барвінки». Учителем танців був А. Медецький, який у 2006 р. закінчив з відзнакою трирічні курси польських танців при Університеті ім. М. Склодовської-Кюрі в Любліні [13].

Свою майстерність «Кременецькі барвінки» мали змогу продемонструвати на Всеукраїнському огляді народної творчості 6 серпня

1999 р. у звітному концерті майстрів мистецтв та художніх колективів Тернопільської області, який відбувся у Національному палаці «Україна» в Києві [9, с. 5]. На київській сцені кременчани на високому професійному рівні презентували польський танок «Краков'як». Цей же танок «Кременецькі барвінки» виконали в 2001 р. під час творчого звіту Кременецького району, що проходив у Палаці культури «Березіль» ім. Леся Курбаса міста Тернополя. Тоді ж народний аматорський духовий оркестр Кременецького педагогічного коледжу ім. Т. Г. Шевченка виконав «Полонез для флейти з оркестром» [49, с. 4].

У 2006 р. «Кременецькі барвінки» виступали на святкуванні 20-річчя з часу створення Співочого поля у Тернополі. Молоді танцюристи виконали танцювальний віночок із польських танців. У 2008 р. колектив зазнав змін відійшовши від місцевого польського товариства. Уже згаданий А. Медецький переформатував його у просто «Барвінок», не змінивши репертуару [48, с. 11].

У 2011 р. в Тернополі відбулись урочисті заходи та святковий концерт з нагоди 20-річчя проголошення Незалежності України та 25-річчя від часу відкриття Співочого поля – Всеукраїнське свято народної творчості. У концертній програмі взяв участь і «Барвінок». Кременецькі танцюристи виконали «Лановецьку польку», «Польку-фраерку», «Польку» та «Польку зі скоком» [45, с. 17].

На окрему увагу заслуговують гастролі колективу до Польщі. «Кременецькі барвінки» у 1996, 1999 та 2005 рр. брали участь у міжнародних фестивалях польських фольклорних колективів «Swiatowy Festiwal Polonijnych Zespolow Folklorystycznych w Rzeszowie» (Святковий фестиваль фольклорних колективів у Жешуві). Організували поїздки художній керівник колективу Марія Камінська та голова Кременецького товариства відродження польської культури Станіслав Людкевич. У 2001 р. колектив узяв участь у VI міжнародній творчо-культурній імпрезі національних

меншин, які населяють території по обидва береги Бугу, – «VI Nadbuzanskie spotkania artystyczne» (VI Надзбручанські мистецькі зустрічі) [3, с. 4].

У листопаді 2003 р. в Кременці створений змішаний українсько-польський молодіжний камерний хор ім. Ю. Словацького; художній керівник та диригент – А. Галішевський. У лютому 2005 р. колектив відкривав рік України в Польщі святковими концертами у м. Жешув. У травні цього ж року в Кросно колектив виконав «Літанію Остробрамську № 3» С. Монюшка в супроводі Тернопільського камерного оркестру. У вересні 2005 р. хор репрезентував твори сучасного композитора Т. Трояновського в супроводі Варшавського камерного оркестру (диригент – Збігнев Граца) у рамках проекту «Молитва упокуй» [44, с. 18].

При Підволочиському костелі організовано та діє хор національної пісні «Арка»; художній керівник – О. Шипак. У репертуарі колективу церковні твори, які виконують під час мес, а також народні польські пісні та твори польської класики, які звучать під час святкування національних свят – Дня Конституції Польщі та Дня незалежності Польщі. Колектив гастролює переважно до сусідніх сіл, де є організовані польські громади [93, с. 1].

При польському товаристві у Старому Скалаті діє художній колектив «Медобори», до репертуару якого входять давні польські пісні, що їх виконували місцеві мешканці польської національності, ці твори відображають побут, звичаї та історичне минуле поляків, які проживають і в сусідніх селах. Колектив виступає лише на запрошення сусідніх громад РКЦ, тільки один раз брав участь у заходах, що їх організовує генеральне консульство РП в Луцьку [93, с. 2].

На виконання державної програми розвитку української культури на 1999–2005 рр. при управлінні культури Тернопільської обласної державної адміністрації утворено координаційну раду з числа представників національно-культурних товариств. На засіданні ради її учасники планують заходи, які відзначають в області з ініціативи національних меншин, зокрема, триває робота з поповнення бібліотечного фонду, а також забезпечено

контроль за збереженням пам'яток, меморіальних дощок та інших символів і знаків, що мають стосунок до історії діяльності представників національних меншин; здійснюють культурний обмін між представниками різних національних товариств [26].

При «Польському культурно-освітньому товаристві в Тернопільській області» діють національний хор та вокальний ансамбль сучасної польської музики. У селі Довге Тербовлянського району організовано польський сімейний ансамбль. У репертуарі ансамблів танцю Будинку культури смт Козова та міста Бучач є польські національні танці, з якими вони гастролювали до міст-побратимів у Польщі – Бичина та Каземіж Велький [60, с. 3].

Головним художником Тернопільського академічного українського обласного драматичного театру імені Т. Г. Шевченка працював Заслужений діяч мистецтв України Казимир Сікорський. У творчому доробку художника – понад три десятки постановок у місцевих та столичних театрах. За творчу працю К. Сікорський став лауреатом обласної премії імені Братів Бойчуків. Митець часто поєднував українські мотиви з польським колоритом, що дарувало неповторні емоції під час сприйняття робіт [4, с. 3].

При Чортківській польській суботній школі діє вокальний ансамбль «Яскулечка» («Ластівочка»). Учні колективу стежать за розвитком вокальних колективів Польщі та, використовуючи їх репертуар, доповнюють місцевим колоритом [5, с. 4].

У травні 2010 р. у Чорткові відбувся Перший фестиваль міжнародного партнерства «Дружба без кордонів–2010». У рамках заходу виступили художні колективи Чортківщини, Тернополя, Тербовлі, а також міста Добродзеня (Польща). Організаторами заходу були «Польсько-українське культурно-освітнє товариство ім. А. Міцкевича», Чортківська міська громадська організація «Центр розвитку молоді громади та міжнародного партнерства ІНІЦІАТИВА» (голова Марина Євсюкова), Чортківський обласний педагогічний коледж ім. Олександра Барвінського (директор Роман

Пахолок) та Чортківська міська рада (міський голова Ігор Билиця). Польську делегацію склали офіційні особи міста Добродзень та гміни Корчина [7, с. 1–2].

У інформаційно-аналітичній довідці про етнополітичну ситуацію в Тернопільській області за 2011 р. названі три польські аматорські колективи. Йдеться, зокрема, про хореографічний колектив «Молода Полонія», дитячий ансамбль бального танцю і народний аматорський камерний хор Кременецького районного будинку культури [21].

У рамках XII Всеукраїнського фестивалю «Тернопільські театральні вечори» до Тернополя завітав Ельблонський театр ім. А. Севрука. Режисер Л. Осташкевич запропонував глядачам комедію польською мовою «Весь Шекспір за одну годину». Основу глядачів становили представники «Польського культурно-освітнього товариства в Тернопільській області». На виставі була присутня генеральний консул РП в Луцьку Б. Бживчи [2].

У 2016 р. при «Польському культурно-освітньому товаристві в Тернопільській області» створено з числа активістів організації різновіковий хор. Керівником стала знана в області музикант, співачка та викладач Наталія Ізотова. До річниці незалежності Польщі хор виконав твори «Rota» та «Orzel biały» [117].

У м. Кременець при «Товаристві відродження культури польської ім. Ю. Словацького» продовжує функціонувати змішаний хор, у якому співають представники польської громади і мешканці міста української національності. Діти з польських родин, які танцювали в «Кременецьких барвінках», перейшли у зразковий аматорський ансамбль танцю «Барвінок», утворений 2008 р. при Кременецькому районному будинку культури [27].

При римо-католицьких громадах Тернопільщини організовані хори, репертуар яких розрахований на духовні твори, що їх виконують під час релігійних мес. 18 грудня 2017 р. Міністерство культури реалізуючи національну стратегію у сфері прав людини на період до 2020 р., провело в Національній опері України Всеукраїнський фестиваль національних

культур. Для цього органам місцевої влади було надіслано відповідні листи. Від українського уряду з вітальним словом виступив директор департаменту Міністерства культури А. Юраш. Тернопільщину представляла делегація з числа працівників облдержадміністрації [38].

У заході взяли участь представники понад 50-ти етносів. Польську громаду України представляв народний артист України, заслужений діяч культури Польщі О. Дзюба, виконавши твори «Nie sroczniemu» і танго «Ostatnia niedziela» [11, с. 4].

У Кременці при парафії Святого Станіслава під керівництвом отця Лукаша Грохлі діє дитячий пісенний ансамбль. У репертуарі колективу – польські пісні «Witaj majowa jutrzeńko» («Вітаю травневий ранок»), «Modlitwa o pokoj» («Молитва про спокій»), «Marsz Polonii» («Марш Полонії») та «Hej, sokoly» («Гей, соколи») [52].

При костелі Якуба Степи в місті Скалат діє польський хор, у репертуарі якого релігійні й національні твори. Колектив виступає безпосередньо у місті й навколишніх селах, де проживають представники польської національності [101].

Польські етнографічні колективи беруть активну участь у фестивалях на території Польщі, а саме в Міжнародному турнірі польських танців у місті Семитяче та концертах у місті Гожув–Віткопольська, де проходять Дні польської національної культури [101].

У Тернопільській області через територіальну розпорошеність, кількісне зменшення та фінансову обмеженість художні колективи польської національної меншини діють в основному за місцем проживання, і їхній репертуар налічує твори переважно релігійної тематики та історичні твори, що оспівують минуле польської держави.

Найяскравішими колективами, які популяризують польське мистецтво в Україні й за межами держави, є танцювальний дитячий колектив «Барвінок» з Кременця, котрий зазнав організаційних змін, та змішаний українсько-польський молодіжний камерний хор ім. Ю. Словацького, що

мають у творчому доробкові досвід спільних виступів із знаними польськими гуртами.

Колективи «Арка» (Підволочиськ), «Медобори» (Старий Скалат) і «Ластівочка» (Чортків) обмежуються у своїй діяльності концертами за місцем проживання, через що не набули широкої популярності, але виконують головне мистецьке завдання – духовне збагачення народу, відродження народних традицій, обрядів, звичаїв та відзначення польських державних свят (День Незалежності, День Конституції Польщі) [93, с. 2].

Велике значення для культурного збагачення польської громади краю мають приїзди з Польщі драматичних театрів, фольклорних колективів та сучасних мистецьких гуртів, що формують для місцевих поляків культурний місток до історичної батьківщини. На Тернопільщині більшість етнографічних колективів мають статус аматорських – через нестачу кваліфікованих кадрів та достатньої кількості фахових виконавців. Місцеві мистецькі гурти надають перевагу виконанню обрядових пісень.

Отже, культурно-освітня діяльність польської громади Тернопільщини зосереджена на збереженні національної самобутності. Місцеві органи влади посилено допомагають у збереженні пам'яток історії і культури, пов'язаних із поляками, та ведуть роботу щодо вивчення польської мови, збереження культових споруд і надання приміщень під проведення офіційних заходів.

Список використаних джерел до розділу 4

1. Андрушків Б. М. Некрополі Тернопільщини, або про що розповідають мовчазні могили. Бібліотечка: Некрополі України (Тернопільська область). Тернопіль: Підручники і посібники, 1998. 96 с.
2. Білецька Л. Театральні вечори // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2014. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/2925-teatralni-vechory.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/2925-teatralni-vechory.html) (дата звернення: 09. 10. 2014).
3. Білоусова І. Кременецьким барвінкам знову аплодували стоячи... // Діалог. 6 серпня 2005. № 31 (7789). С. 4.
4. Бридун Є. Я – переконаний інтернаціоналіст // Тернопіль вечірній. 29 вересня 1999. № 77 (954). С. 3.
5. Брунда І. Багаторічні традиції приязні: віце-консул Польщі Д. Дмуховська високо оцінила діяльність ПУКОТ ім.А.Міцкевича // Чортківський вісник. 29 квітня 2016. № 16(415). С. 4.
6. Брунда І. Грунтовні знання – запорука перемоги! // Чортківський вісник. 02 вересня. 2011. № 34(187). С 5.
7. Брунда І. Дружба це є – bardzo dobrze // Чортківський вісник. 28 травня 2010. № 20(122). С. 1–2.
8. Брунда І. Польсько-українська приязнь багато років поспіль під егідою Святого Миколая // Чортківський вісник. 19 грудня. 2014. № 48 (348). С. 5.
9. Веселка Надзбруччя. Програма звітнього концерту майстрів мистецтв та художніх колективів Тернопільської області. Головний режисер – з.д.м.України О.Марцінів. 1999 рік. м.Київ. 10 с.
10. Войцехівський Ю. На засадах полікультурного навчання // Відродження. 1993. №1. С.14–16.
11. Всеукраїнський фестиваль національних культур // Національний діалог. Грудень 2017. № 4. С. 3 – 5.
12. Галичина в етнополітичному вимірі/авт.кол.: В. О. Котигоренко (керівник), В. А. Войналович, О. Я. Калакура, Л. Л. Ковач, В. В. Коцур,

Н. І. Кочан, О. О. Ляшенко, Н. Ю. Макаренко, Ю. О. Ніколаєць, М. І. Панчук, О. В. Позняк, О. О. Рафальський, М. Ю. Рябчук. К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України. 2017. 840 с.

13. Гуславська Я. Кременецькі хроніки: освітня та культурна діяльність товариства імені Словацького // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5758-19015.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5758-19015.html) (дата звернення: 21. 07. 2017).

14. Етнополітична культура в Україні: реалії та виклики часу. К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2010. 431 с.

15. Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій у сучасній Україні / ред. кол. О. Рафальський (голова), В.Войналович, Л.Нагорна. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017. 512 с.

16. Єленський В. Релігія і «Перебудова» // Людина і світ. 2000. № 11-12 (листопад-грудень). С.11–21.

17. Закон України «Про освіту» // Законодавство України: електрон. версія сайту 2017. [URL:http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page) (дата звертання: 05. 09. 2017).

18. Закордонні партнери університету // Тернопільський державний медичний університет ім. І. Я.Горбачевського: електрон. версія сайту. 2017. [URL:http://www.tdmu.edu.ua/international-relations/international-partners/](http://www.tdmu.edu.ua/international-relations/international-partners/) (дата звернення: 27.12.2017).

19. Записки, довідки, огляди відділів ЦК Компартії України, Ради Міністрів УРСР, Держтелерадіо УРСР, про заходи щодо задоволення релігійних вимог римо-католиків та основні напрями зарубіжної католицької та уніатської радіопропаганди за 1990 р. // ЦДАГО України. Ф. 1 («Центральний Комітет Комуністичної партії України»). Оп. 32. Спр. 2862. 14 арк.

20. Інформаційно-аналітична довідка про етнополітичну, міграційну ситуацію в Тернопільській області та роботу відділу у справах національностей та міграції за 2002 рік від 17. 02. 2003 р. № 16. 13 с.

21. Інформаційно-аналітична довідка про етнополітичну ситуацію в Тернопільській області та роботу відділу у справах національностей та релігій головного управління з питань внутрішньої політики, національностей, релігій, преси та інформації облдержадміністрації за 2011 рік від 10. 08. 2012 р. № 05-3790/33-05. 15 с.

22. Інформація відділу у справах національностей та міграції «Про виконання в 2000 році комплексних заходів щодо розвитку в області культур національних меншин на період до 2001 року» від 25. 01. 2001 року № 3. 5 с.

23. Інформація Підгаєцької районної державної адміністрації на Тернопільську обласну державну адміністрацію від 08. 05. 2008 року № 01-714-01/7. 1 с.

24. Інформація управління державної архітектурно-будівельної інспекції у Тернопільській області на Голову Конференції Римо-католицьких Єпископів України від 21. 09. 2015р. № 40-1019-1.12/1616-15. 1 с.

25. Інформація управління з питань внутрішньої політики, релігій та національностей Тернопільської обласної державної адміністрації від 06. 12. 2017 № 01-634/01-12. 2 с.

26. Інформація управління культури Тернопільської обласної державної адміністрації від 08. 04. 1999 року № 05-215. 2 с.

27. Інформація управління культури Тернопільської обласної державної адміністрації від 18. 12. 2017 року № 01-1185/03-50. 1 с.

28. Інформація управління освіти і науки Тернопільської обласної державної адміністрації «Про вивчення польської мови» від 12. 12 . 2017 р., № 02/3819-10. 3 с.

29. Інформація управління у справах національностей, міграції та релігій Тернопільської обласної державної адміністрації «Про хід виконання в 1999 році комплексних заходів щодо розвитку в області культур національних меншин на період до 2001 року» від 24. 01. 2000 р. № 13. 4 с.

30. Костюк Р. Генріх Стронський «Головне – зближення народів» // Тернопіль вечірній. 4 червня 1999. № 44 (921). С. 2.

31. Круз В. Зараз в Україні нараховується близько сотні релігійних течій // RIA плюс. 17 жовтня 2001. 2 с.
32. Крутнік Ю. Вибори у польському товаристві // Тернопіль вечірній. 12 квітня 2000. № 29 (1009). С. 3.
33. Лист в.о. голови Романовоселівської сільської ради на Департамент культури, релігій та національностей Тернопільської обласної державної адміністрації від 13. 03. 2014 р. № 23-10/02-17. 1 с.
34. Лист голови Киданецької сільської ради на департамент культури, релігій та національностей Тернопільської обласної державної адміністрації від 14. 03. 2014 р. № 01-54/02-14. 1 с.
35. Лист голови Романівської сільської ради голові Тернопільської обласної державної адміністрації від 04. 02. 2014 р. № 33. 1 с.
36. Лист настоятеля парафії Успення Святої Богородиці смт. Скала-Подільська на департамент культури, релігій та національностей Тернопільської обласної державної адміністрації від 22. 05. 2014 р. № 79/2014. 1 с.
37. Лист настоятеля храму Свв. апп. Петра і Павла на Департамент культури, релігій та національностей Тернопільської обласної державної адміністрації від 18. 03. 2014 р. № 1. 1 с.
38. Лист Першого заступника Міністра культури України на місцеві державні адміністрації від 04. 12. 2017 р. № 1429/18/15-17. Міністерство культури України. 1 с.
39. Листування з державними органами України з питань освіти, культури, охорони здоров'я, соціального забезпечення, релігії за 1993 рік // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3537 («Представник Президента України в Тернопільській області»). Оп. 1. Спр. 337. 126 арк.
40. Маньовська В. «Золота медаль» Марії пустельник // Вільне життя. 18 грудня 2015. № 102 (15734). С. 6.

41. Міжнародна діяльність // Тернопільський національний університет ім.І.Пулюя: електрон. версія сайту. 2017. URL:<http://www.tntu.edu.ua/?p=uk/about/inter> (дата звернення: 27. 12. 2017).

42. Міжнародна співпраця // Тернопільський національний економічний університет: електрон. версія сайту. 2017. URL:<http://www.tneu.edu.ua/153-pro-unversitet.html> (дата звернення: 27. 12. 2017).

43. Міносвіти розробило три моделі навчання для нацменшин // Українська правда: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.pravda.com.ua/news/2017/12/12/7165211/> (дата звернення: 12. 12. 2017).

44. Молитва за Україну. Програма ІХ міжнародного молодіжного фестивалю духовного співу Кременецькі хорові вечори «Ave Maria».Режисер Л.І.Антонюк. Кременець, 2014. 20 с.

45. Молюсь за тебе, Україно. Програма Всеукраїнського свята народної творчості. Головний режисер-постановник з.д.м. України Є. Ваврик. 2001. 24 с.

46. Музей, що єднає народи / Muzeum jednoczase narody / Упор. Т. Г. Сеніна / Тернопіль: ТЗОВ «Терно-граф». 2015. 682 с.

47. «Музей Юліуша Словацького – «Година роздумів» – Путівник. Тернопіль: Терно-Граф. 2008. 72 с.

48. Народ ніколи не загине, допоки музика жива. Програма «20 років першому Співочому полю України 1986–2006 роки». Головний режисер-постановник Михайло Франків. 2006. 16 с.

49. Невичерпні джерела Крем'яччини. Програма творчого звіту Кременецького району. Головний режисер Віктор Антонюк. 2001. 6 с.

50. Оліх Анатолій. Маркіян Трофим'як відзначив ювілей // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitorpress.com/ua/extensions/statti-ua/5453-18343.html> (дата звернення: 25. 04. 2017).

51. Павленко В., Талгін С. Етнопсихологічні відмінності і діалог культур в освіті // Педагогіка і психологія. 1997. № 1. С. 23–30.
52. Пайонк Б. Свято прапора у Кременці // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2018. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/6501-20910.html> (дата звернення: 03. 05. 2018).
53. Парафіяльний костел (Тернопіль) // Вікіпедія. Вільна енциклопедія: електрон. версія газ. 2017 URL:[https://uk.wikipedia.org/wiki/Парафіяльний_костел_\(Тернопіль\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Парафіяльний_костел_(Тернопіль)) (дата звернення: 27. 12. 2017).
54. Партнери ТНПУ // Тернопільський національний педагогічний університет ім.В.Гнатюка: електрон. версія сайту. 2016. URL:<http://www.tnpu.edu.ua/about/pidrozdily/partners.php> (дата звернення: 14. 04. 2016).
55. Петренко Галина. І знов їм це вдалося! // Чортківський вісник. 20 травня 2016. № 19 (418). С. 8.
56. Петренко Галина. Подорож, що залишається в серцях назавжди // Чортківський вісник. 10 липня. 2015. С. 5.
57. Петренко Галина. Суботня школа – шлях до європейської освіти // Чортківський вісник. 16 січня. 2015. № 01(350). С. 5.
58. Погодження Кременецько-Почаївського державного історико-архітектурного заповідника від 25. 12. 2016 р. № 3/1–510. 1 с.
59. Погорецький Володимир. П'ятнадцятиліття польського на вчительства // Голос народу. 1 червня. 2007. № 22(8096). С. 3.
60. Польська громада у цифрах і фактах // Тернопіль вечірній. 26 липня 2000. № 56 (1036). С. 3.
61. По поводу заявлений верующих католиков г. Тернополя. Информация Уполномоченного Совета на Тернопольский Обком Компартии Украины, Исполком обласного Совета народных депутатов от 29. 06. 1989 г. № 313. 2 с.

62. Про виділення коштів. Лист відділу з міжконфесійних та міжнаціональних питань Тернопільської облдержадміністрації від 05. 06. 2008 р. № 60. 1 с.

63. Про відзначення в області 190-ї річниці від дня народження Юліуша Словацького. Розпорядження голови Тернопільської обласної державної адміністрації від 21 червня 1999 року. № 241. С. 6.

64. Пронжинська Д. Польська школа в Кременці переїхала в нове приміщення // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/5491-18429.html> (дата звернення: 05. 05. 2017).

65. Про об'єкти культурної спадщини пов'язані з Героями Радянського Союзу на Тернопільщині. Лист департаменту культури, релігій та національностей Тернопільської обласної державної адміністрації від 05. 01. 2015 р. № 01-12/03.01-22. 4 с.

66. Пропозиції відділу у справах національностей та міграції до перспективного плану роботи Тернопільської облдержадміністрації на 2002 рік від 14. 12. 2001 р. № 62. 1 с.

67. Про спорудження пам'ятника Тадеушу Чацькому. Рішення Кременецької міської ради від 15 грудня 2014 р. № 3414. 1 с.

68. Про увічнення пам'ятних місць і подій на честь видатних польських діячів. Лист заступника голови виконкому Тернопільської обласної Ради народних депутатів на Раду Міністрів УРСР від 21. 04. 1989 р. № 04-723/40-2. 2 с.

69. Рада призначила католицьке Різдво 25 грудня вихідним, 2 травня – робочий день // Прямий канал: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.prm.ua/rada-priznachila-katolitske-rizdvo-25-grudnya-vihidnim-2-travnya-robochiy-den/> (дата звернення: 16. 11. 2017).

70. Рафальський О. Процеси культурної самоорганізації національних меншин в Україні на сучасному етапі. (Історіографічний

аспект) // Наукові записки. Збірник: К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2000. Вип. 10. С. 21–36.

71. Релігійний чинник у процесах націє- та державотворення: досвід сучасної України. Монографія. К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2012. 272 с.

72. Реституція церковного майна: міжнародний та вітчизняний досвід: Збірник наукових матеріалів / Держ. ком. України у справах національностей та релігій, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова; Ред-кол.: В. Андрущенко ін. Київ, Видавництво «Світ знань». 2007. С. 96.

73. Розпорядження голови обласної державної адміністрації за 1996 рік. Том.3 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3536 («Тернопільська обласна державна адміністрація»). Оп. 1. Спр. 18. 229 арк.

74. Розпорядження голови обласної державної адміністрації за 1996 рік. Том 6 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3536 («Тернопільська обласна державна адміністрація»). Оп. 1. Спр. 21. 163 арк.

75. Розпорядження голови обласної державної адміністрації за 1996 рік. Том 10 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3536 («Тернопільська обласна державна адміністрація»). Оп. 1. Спр. 25. 184 арк.

76. Розпорядження голови обласної державної адміністрації за 1996 рік. Том 12 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3536 («Тернопільська обласна державна адміністрація»). Оп. 1. Спр. 27. 307 арк.

77. Розпорядження голови обласної державної адміністрації за 1997 рік. Том 2 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3536 («Тернопільська обласна державна адміністрація»). Оп. 1. Спр. 38. 200 арк.

78. Розпорядження голови обласної державної адміністрації за 1997 рік. Том 5 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3536 («Тернопільська обласна державна адміністрація»). Оп. 1. Спр. 41. 202 арк.

79. Розпорядження голови обласної державної адміністрації за 1997 рік. Том 7 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3536 («Тернопільська обласна державна адміністрація»). Оп. 1. Спр. 43. 141 арк.

80. Розпорядження голови обласної державної адміністрації за 1997 рік. Том 8 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3536 («Тернопільська обласна державна адміністрація»). Оп. 1. Спр. 44. 234 арк.

81. Розпорядження голови обласної державної адміністрації за 1997 рік. Том 11 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3536 («Тернопільська обласна державна адміністрація»). Оп. 1. Спр. 47. 299 арк.

82. Розпорядження Представника Президента України за 1992 рік. Том 1 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3537 («Представник Президента України в Тернопільській області»). Оп. 1. Спр. 2. 395 арк.

83. Розпорядження Представника Президента України за 1992 рік. Том 5 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3537 («Представник Президента України в Тернопільській області»). Оп. 1. Спр. 5. 213 арк.

84. Розпорядження Представника Президента України за 1992 рік. Том 12 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3537 («Представник Президента України в Тернопільській області»). Оп. 1. Спр. 147. 253 арк.

85. Розпорядження Представника Президента України за 1994 рік. Том 5 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3537 («Представник Президента України в Тернопільській області»). Оп. 1. Спр. 132. 20 арк.

86. Розпорядження Представника Президента України за 1994 рік. Том 5 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3537 («Представник Президента України в Тернопільській області»). Оп. 1. Спр. 365. 172 арк.

87. Розпорядження Представника Президента України за 1994 рік. Том 6 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3537 («Представник Президента України в Тернопільській області»). Оп. 1. Спр. 366. 138 арк.

88. Розпорядження Представника Президента України за 1994 рік. Том 7 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3537 («Представник Президента України в Тернопільській області»). Оп. 1. Спр. 367. 123 арк.

89. Рубльова Н. Римо-католицька церква в Україні / Етнополітична культура в Україні: реалії та виклики часу. К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2010. С. 415–430.

90. Свистун О. Язык до... Білого Стоку доведе // *Голос народу*. 18 листопада 2016. № 47 (8595). С. 5.
91. Сорока М. 165 осіб написали диктант із польської мови в Тернополі // *Волинський монітор: електрон. версія газ.* 2016. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4455-16217.html> (дата звернення: 27. 05. 2016).
92. Спільна стратегія освіти // *Волинський монітор: електрон. версія газ.* 2015. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/3945-14921.html> (дата звернення: 06. 11. 2015).
93. Спогади Гладіша М.Ф., мешканця с. Старий Скалат Підволочиського району Тернопільської області, записані автором 18. 05. 2018 р. // Приватний архів автора. 2 арк.
94. Спогади Пустельник М.А., мешканки міста Чортків Тернопільської області, записані автором 17. 11. 2017 р. // Приватний архів автора. 3 арк.
95. Тернопільський обласний центр охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини. Інформаційний буклет. 2017. 6 с.
96. Ткач В. Духовне відродження польської громади Тернопільщини у 1989 – 2017 роках // *International Multidisciplinary Conference «Key Issues of Education and Sciences: Development Prospects for Ukraine and Poland» Stalowa Wola, Republic of Poland, 20–21 July 2018. Volume 5. Stalowa Wola: Izdewniesiba «Baltija Publishing», 2018. S. 114–117.*
97. Ткач В. Культурно-освітня діяльність поляків Кременецького району Тернопільської області в кінці ХХ на початку ХХІ ст. // *Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 23–24 лютого 2018 р.). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2018. С. 105–109.*

98. Ткач В. Культурно-освітня діяльність поляків Тернопільщини наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. // Мандрівець. Тернопіль. 2007. №2 (67) березень-квітень. С. 47–51.

99. Ткач В. Полонія Підволочиського району Тернопільської області у 1989–2018 рр. : релігійний та культурно-освітній аспекти // Актуальні питання суспільних наук: наукові дискусії: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 17–18 серпня 2018 року). Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація». 2018. С. 28–31.

100. У Збаражі відкрили пам'ятник Міцкевичу // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/3833-14615.html> (дата звернення: 24. 09. 2015).

101. Україна – сузір'я культур. Збірник. Київ. 2018. 236 с.

102. Храми Тернополя // Вікіпедія. Вільна енциклопедія: електрон. версія газ. 2017. URL:https://uk.wikipedia.org/wiki/Храми_Тернополя (дата звернення: 27. 12. 2017).

103. Щодо виконання завдань визначених Протоколом за результатами засідання Громадської гуманітарної ради 03. 07. 2012 р. Лист обласної державної адміністрації на Міністерство культури України від 04. 03. 2013 р. № 05-1169/33-05. 2 с.

104. Щодо виконання програми збереження культурної спадщини Тернопільської області на 2016–2020 роки у 2017 році. Інформація директора Тернопільського обласного центру охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини від 19. 01. 2018 р. № 027/01-5. 2 с.

105. Щодо обстеження дзвіниці костелу. Лист т.в.о. директора департаменту культури, релігій та національностей Тернопільської обласної державної адміністрації від 25. 04. 2014 р. № 020358/03.01-17. 1 с.

106. Щодо обстеження руїн колишнього костелу. Лист т.в.о. директора департаменту культури, релігій та національностей Тернопільської обласної державної адміністрації від 25. 04. 2014 р. № 02-355/03.01-13. 1 с.

107. Щодо обстеження руїн колишнього костелу. Лист т.в.о. директора департаменту культури, релігій та національностей Тернопільської обласної державної адміністрації від 25. 04. 2014 р. № 02-356/03.01-13. 1 с.

108. Щодо пам'яток, пов'язаних з історією польського народу. Лист заступника голови Тернопільської обласної державної адміністрації на Український інститут національної пам'яті від 01. 03. 2017 р. № 03-941/37-10. 1 с. (Додаток 34 с).

109. Щодо самовільної забудови біля костелу св. Станіслава. Лист заступника департаменту культури, релігій та національностей Тернопільської обласної державної адміністрації від 18. 09. 2015 р. № 03-1042/03.01-11. 2 с.

110. Щодо фінансування замкової каплиці у м. Бережани. Лист заступника голови Тернопільської обласної державної адміністрації на Міністерство культури України від 12. 04. 2018 р. № 03-2035/37-05. 1 с.

111. «Я з вами жив...» (Юліуш Словацький). Слідами Короля-Духа: путівник. Тернопіль: ТОВ «Терно-граф». 2017. 64 с.

112. Czawaga Konstanty. Obchody Dnia Chorego w Tarnopolu // Kurier Galicyjski: електрон. версія газ. 2014. URL:<http://www.kuriergalicyjski.com/actualnosci/report/3022-obchody-dnia-chorego-w-tarnopolu> (дата звернення: 14. 02. 2014).

113. Dutkiewicz T. Podwojne swieto Czortkowian // Nasze drogi. Lwow. №2 (69). Wrzesien-pazdziernik. 2013. S. 28–31.

114. Jerzy Hoffman zostanie upamietniony w Tarnopolu // Kurier Galicyjski: електрон. версія газ. 2016. URL:<http://www.kuriergalicyjski.com/actualnosci/przeplond-presy/5017-jerzy-hoffman-zostanie-upamietniony-w-tarnopolu> (дата звернення: 16. 05. 2016).

115. Koscioly i klasztory rzymskokatolickie dawnego wojewodztwa ruskiego. Tom 15. Miedzynarodowe centrum kultury w Krakowie. Krakow. 2007. 820 st.

116. Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego. Tom 16. Międzynarodowe centrum kultury w Krakowie. Kraków. 2008. 729 st.

117. Zyrski H. Chop towarzystwa polskiego w Tarnopolu // Kurier Galicyjski: електрон. версія газ. 2016.
URL:<http://www.kuriergalicyjski.com/actualnosci/list-do-redakcji/5433-chor-towarzystwa-polskiego-w-tarnopolu> (дата звернення: 22. 12. 2016).

ВИСНОВКИ

Досліджуючи соціально-правовий та культурно-освітній аспекти діяльності польської національної меншини Тернопільщини у кінці ХХ–початку ХХІ ст., приходимо до висновку, що польська громада краю пройшла у своєму становленні непростий, іноді суперечливий шлях становленні. Українська історія цього рубежу постає як своєрідний переломний момент, коли відбувається складний, часто драматичний перехід від однієї системи суспільних цінностей до іншої.

У роботі проаналізовано історіографію та джерельну базу дисертації.

Історіографію проблеми поділено на сім груп. До першої групи відносимо праці, пов'язані з національно-державним будівництвом; до другої – політико-правового статусу національних товариств; до третьої – особливостей міжнародних стандартів у реалізації національної політики; до четвертої – наукові дослідження з українсько-польських відносин; до п'ятої – праці, що вивчають питання розвитку національної культури, релігії та освіти національних меншин; до шостої – проблеми етнодемографічних характеристик; до сьомої – етнічних конфліктів та протиріч на національному ґрунті.

Джерельна база дослідження поділена на шість груп. Перша група – нормативно-правові акти України і ЄС; друга – архівні матеріали центральних і обласних державних архівів України; третя – дані органів статистики; четверта – енциклопедії та довідники; п'ята – періодичні видання: українсько- та польськомовні; шоста – українські та польські Інтернет-видання.

Окремо виділено досягнення Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України та Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. До таких належать використані роботи працівників інституту О. Рафальського, О. Майбороди, Г. Зеленько, С. Римаренко, О. Кривицької, В. Котигоренко, О. Калакури та Л. Ковач.

Автори, напрацювали на основі світового досвіду рекомендації щодо формування національної системи розвитку етнополітики.

У дисертаційному дослідженні використані наукові праці В. Євтуха, Л. Нагорної, Ю. Алексєєва, С. Кульчицького, А. Слюсаренка, О. Власюка, В. Крисаченка, М. Степико, І. Зварич, Н. Лозко, М. Ярмоленко, О. Антонюка та В. Рогозинського, які представляють інші наукові установи і мають напрацювання щодо осмислення етнічних процесів у сучасній Україні.

Праці науковців Інституту держави і права ім. В. М. Корецького Ю. Шемшученко, В. Шаповала, І. Кресіної, В. Денисова, О. Стойко та інших авторів, стосуються правового статусу національних товариств та вироблення політико-правових механізмів протидії етнополітичній дезінтеграції держави.

Досліджені у цьому контексті праці Л. Рябошапко, О. Картунова, В. Шишкіна, С. Шимона, Ю. Тихомирова, О. Уткіна, І. Попеску, О. Ємця, О. Лановенко, П. Надолішнього, С. Василенко, М. Панчука, В. Кучера, В. Наулка та М. Обушного. Наукова думка спрямована на регулювання українського законодавства для гармонізації міжнародних відносин із міжнародними нормативно-правовими актами.

Визначено, що більшість джерел, використаних при написанні дисертаційної роботи, не опубліковані раніше або введені до наукового вжитку вперше. Розкрито основні методи, застосовувані при дослідженні, й аргументовано необхідність використання саме цих методів наукового аналізу. Використано методи аналізу, синтезу, порівняльно-історичний, типології, верифікації, синергетичний і національно-екзистенційний методи.

Проведене дослідження дало змогу зробити деякі висновки, серед яких на перше місце хотілося б поставити те, що польська національна меншина в Україні має усі можливості для всебічного розвитку згідно з міжнародними правовими нормами.

У роботі подано документи двох центральних державних архівних установ та Державного архіву Тернопільської області. Використано у

дисертаційному дослідженні 31 архівну справу, що зберігаються у шести фондах. Значну їх частину введено до наукового вжитку вперше. Системно і послідовно опрацьовано документи й матеріали ЦДАВО України, ЦДАГО України та Держархіву Тернопільської обл.

Дослідження проблем міжнаціональних відносин в історичній ретроспективі дає змогу для висновку: Україна, формуючи національне законодавство, робить усе можливе, щоб етнонаціональна політика здійснювалася відповідно до «Загальної декларації прав людини»; Українська держава формує національне право відповідно до Міжнародного пакту про громадянські політичні права і Факультативного протоколу до нього; Україна врахувала положення Декларації 47-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин; в українському законодавстві взято до уваги положення розділу Заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі з прав людини (Гельсінкі, 1 вересня 1975 року); на національних форумах згадані документи Копенгагенської наради конференції з питань людського виміру НБСЄ; у національному законодавстві враховані рішення Гаазьких рекомендацій із прав національних меншин на освіту, Ослівських рекомендацій щодо мовних прав національних меншин і ряду інших міжнародних документів.

Окреслено, що права етнонаціональних меншин можуть бути надійно гарантовані лише за умови їх закріплення у відповідних конституційно-правових актах. Основною гарантією прав етнонаціональних меншин в Україні є її Конституція, на основі якої розвиваються національне законодавство і правнича система. Єдність Конституції та міжнародних стандартів прав національних меншин забезпечено завдяки участі України в роботі європейських міжнародних організацій.

На початку 90-х років ХХ ст. громадські об'єднання поляків провели у нашій країні два конгреси поляків, які проживають в Україні. На першому зборі (1990 р.) було закликано поляків стати до «шляхетної справи»

відродження національної самосвідомості. У 1991 р. проведено II конгрес поляків України. На ньому заснована ще одна громадська організація – Спілка поляків України. Пізніше створено Федерацію поляків в Україні, до якої увійшла більшість польських організацій Тернопільської області.

На нашу думку, в Україні необхідно здійснювати системний контроль за виконанням узятих міжнародних зобов'язань, що регулюють міжнаціональні відносини. Посилити активність України у міжнародних проектах і організаціях. Поновити та вдосконалити роботу з використання по досягнутих раніше двосторонніх домовленостей. Для зміни правової бази відповідно до вимог нового часу необхідно прийняти нову редакцію Закону України «Про національні меншини в Україні».

Із метою контролю за міграційними потоками Україні потрібно взяти під особливу увагу транзитні транспортні шляхи та привести у відповідність з новими вимогами українське міграційне законодавство.

Усуваючи недоліки, в українському законодавстві необхідно досягти системнішої реалізації згаданих норм міжнародного законодавства та ширше використати досягнення юридичної науки, які відображені у спеціалізованій літературі.

У нашому дослідженні охарактеризовано чисельність та демографічні зміни польської національної меншини Тернопільщини. Проаналізовано результати переписів населення 1989 та 2001 рр. Обґрунтовано необхідність проведення нового перепису населення з метою отримання достовірних демографічних показників, що нагально необхідні при формуванні державної політики у напрямку міжнаціональних відносин.

Установлено, що з 1989 до 2001 р. польська громада Тернопільщини зменшилася з 6704 до 3856 осіб. У той же час незначно збільшилося число тих, хто володіє польською мовою.

До основних форм комунікацій місцевих поляків з історичною батьківщиною автр заміс такі напрямки: гуманітарний, приватні поїздки, туристичні тури, релігійні паломництва, трудову міграцію та навчання.

Заслуговують на нашу увагу пропозиції громадських організацій національних меншин. Від цього значною мірою залежатиме те, яким буде правове становище національних меншин України у XXI ст. Глобалізаційні процеси в сучасному світі позначаються на внутрішній ситуації у державі.

Висвітлено особливості створення і функціонування польських національно-культурних та етнографічних товариств. Підсумовано основні показники їх діяльності. Проаналізовано роль центральних та місцевих органів влади у формуванні державної політики сприяння діяльності польських національно-культурних товариств. Наголошено, що місцевим органам влади необхідно взяти під особливу увагу питання підготовки кадрів для роботи із представниками національних меншин, систематизувати висвітлення діяльності культурних товариств національних меншин та створити їм умови для вільного доступу до центральних засобів масової інформації.

Досліджено основні напрямки діяльності польських національно-культурних товариств. Акцентовано увагу на методичній допомозі місцевим полякам генерального консульства РП в Луцьку, яке організовує наради з головами польських товариств та здійснює консульські поїздки в область. Більшість заходів, які проводять польські товариства, спрямовані на збереження історичної пам'яті та вивчення польської історії і мови. Окремою формою діяльності слід виділити створення релігійних громад РКЦ.

Досліджено й наведено повний перелік зареєстрованих та незареєстрованих національних польських організацій Тернопільщини.

У роботі подано імена керівників і активістів польських товариств, які відповідають за діяльність польської громади Тернопільщини, – це Г. Стронський, П. Фрис, М. Пустельник, М. Крих, М. Войнова, Г. Шатрук, Й. Шкодзінський, І. Пейко та ін.

Показано значення польської громади у збереженні культурно-історичної спадщини, відновленні римо-католицьких костелів, вивченні польської мови в суботньо-недільних і державних навчальних закладах.

Значну увагу приділено створенню та діяльності музею Ю. Словацького у Кременці.

Отже, за період кінця ХХ–початку ХХІ ст. польська національна меншина Тернопільщини пройшла шлях становлення, який характерний забезпеченням безперешкодних контактів з історичною батьківщиною, зростанням кількості громад РКЦ, розбудовою мережі освітніх закладів із вивчення польської мови та посиленням заходів зі збереження польської історичної спадщини. Держава та місцеві органи влади створили сприятливі умови для діяльності польських національно-культурних товариств і етнографічних колективів. Керівники польських товариств мають змогу працювати у дорадчому органі – Раді представників національних товариств при Тернопільській облдержадміністрації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академія молодих дипломатів оголошує набір на стипендію // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/responsive/4761-16913.html> (дата звернення: 15. 09. 2016).
2. Акторів тернопільського театру позбавили премій за участь у польській кінострічці «Волинь» // ZIK: електрон. версія газ. 2016. URL:http://www.zik.ua/news/2016/11/11/aktoriv_ternopilskogo_teatru_pozbavyly_premiy_za_uchast_u_polskiy_989597 (дата звернення: 11. 11. 2016).
3. Алексєєв Ю., Кульчицький С., Слюсаренко А. Україна на зламі історичних епох (Державотворчий процес 1985–1999 рр). Навчальний посібник. К. «Екс Об». 2000. 296 с.
4. Алексієвець Л., Гевко В. Україна і Польща: шляхи співробітництва (1991–2004рр.) // Тернопіль. Ред.-вид. центр ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2009. 153 с.
5. Алексієвець Л., Ільчук І. Українсько-польські відносини сучасності // Тернопіль: Вектор. 2016. 259 с.
6. Андрусяк І. Літконтекст українсько-польського Євро // Форум націй. Травень 2012. № 05 (120). С. 10.
7. Андрушків Б. Некрополі Тернопільщини, або про що розповідають мовчазні могили. Бібліотечка: Некрополі України (Тернопільська область). Тернопіль: Підручники і посібники. 1998. 96 с.
8. Антонюк О. Етнополітика. Проблеми і пріоритети // Віче. 2000. № 11. С. 49–57.
9. Антонюк О. Основи етнополітики: Навч. Посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: МАУП. 2005. 432 с.
10. Бабин Н. День Конституції 3 травня у Чорткові // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:[http://www.monitor-](http://www.monitor-press.com/ua/responsive/4761-16913.html)

[press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5509-18456.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5509-18456.html) (дата звернення: 10. 05. 2017).

11. Банахевич Ю. «Волинь»: фільм, який убиває // Укрінформ: електрон. версія газ. 2016. URL:<http://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2090451-volin-film-akij-ubivae.html> (дата звернення: 26. 12. 2016).

12. Басараб М. Етнічний сепаратизм: іманентна конфліктність чи відповідь на загрози цінностям // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2011/4 (54). С. 296–307.

13. Баяновська М., Тірала П. Полікультурне виховання як складник загальнонаціональної системи виховання // Відродження. 1998. № 3. С. 30–32.

14. Білецька Л. Відпочинок Тернопільських і Луцьких дітей у Польщі // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2014. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/2870-vidpochinok-ternopilskikh-i-lutskikh-ditej-u-polshchi.html> (дата звернення: 18. 09. 2014).

15. Білецька Л. Відпочинок у Замості // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/3644-14037.html> (дата звернення: 07. 07. 2015).

16. Білецька Л. Зимовий відпочинок у Кракові // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/3329-13321.html> (дата звернення: 13. 03. 2015).

17. Білецька Л. Літо в Мазурах // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/3734-14315.html> (дата звернення: 06. 08. 2015).

18. Білецька Л. «Мазепа» польською мовою // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5361-18223.html> (дата звернення: 24. 03. 2017).

19. Білецька Л. Скульптура й арт-об'єкти Богдана Кухарського // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/3324_-13316.html (дата звернення: 12. 03. 2015).
20. Білецька Л. Театральні вечори // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2014. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/2925-teatralni-vechory.html> (дата звернення: 09. 10. 2014).
21. Білоусова І. Кременецьким барвінкам знову аплодували стоячи... // Діалог. 6 серпня 2005. № 31 (7789). С. 4.
22. Бондаренко Н. Важлива грань полікультурного виховання // Відродження. 1994. № 1. С. 8–11.
23. Борщеву–561 // Галицький вісник плюс. 1 вересня 2017. № 35. с. 3.
24. Бригідир Н. Скільки нас – українців? // Тернопіль вечірній. 27 червня 2000. № 29 (1109). С. 14.
25. Бридун Є. Я – переконаний інтернаціоналіст // Тернопіль вечірній. 29 вересня 1999. № 77 (954). С. 3.
26. Брунда І. Багаторічні традиції приязні: віце-консул Польщі Д.Дмуховська високо оцінила діяльність ПУКОТ ім. А. Міцкевича // Чортківський вісник. 29 квітня 2016. № 16 (415). С. 4.
27. Брунда І. Грунтовні знання – запорука перемоги! // Чортківський вісник. 02 вересня 2011. № 34 (187). С. 5.
28. Брунда І. Дружба це є – *bardzo dobrze* // Чортківський вісник. 28 травня 2010. № 20 (122). С. 1–2.
29. Брунда І. Коли ділишся оплатком і душею – знаходиш щирого друга // Чортківський вісник. 15 січня 2016. № 01 (400). С. 4.
30. Брунда І. Польсько-українська приязнь багато років поспіль під егідою Святого Миколая // Чортківський вісник. 19 грудня 2014. № 48 (348). С. 5.

31. Брунда І. ...та День Незалежності Польщі у Чорткові // Чортківський вісник. 18 листопада 2016. № 45 (444). С. 5.
32. Брунда І. Юні польські гості відвідали Чортків щоб навести лад на могилах польських воїнів // Чортківський вісник. 22 липня 2016. № 28 (427). С. 5.
33. Варшавський політехнічний університет пропонує іноземцям безкоштовне навчання // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5322-18134.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5322-18134.html) (дата звернення: 16. 03. 2017).
34. Василенко С. Українська геополітика. Вектор визначено // Віче. 2000. № 9. С. 62–71.
35. Веселка Надзбруччя. Програма звітного концерту майстрів мистецтв та художніх колективів Тернопільської області. Головний режисер – з. д. м. України О. Марцинів. 1999. м. Київ. 10 с.
36. Вивчаєш польську мову? Користуйся пільгами в Польщі // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5442-18332.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5442-18332.html) (дата звернення: 20. 04. 2017).
37. Відкрили нове приміщення товариства у Кременці // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4753-1695.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4753-1695.html) (дата звернення: 15. 09. 2016).
38. Відкрито прийом заявок у рамках польсько-української ради обмінів молоддю на 2017 рік // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/responsive/5221-17909.html](http://www.monitor-press.com/ua/responsive/5221-17909.html) (дата звернення: 09. 02. 2017).
39. Від покоління до покоління // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/responsive/4209-15620.html](http://www.monitor-press.com/ua/responsive/4209-15620.html) (дата звернення: 26. 02. 2016).

40. Він був адвокатом України в Європі // Тернопіль вечірній. 2010. 14 квітня 2010. С. 5.
41. Вісник держкомнацміграції України // Під ред. Огнев'юка В. О. К.: 2002. № 1. 104 с.
42. Вісник держкомнацміграції України // Під ред. Огнев'юка В. О. К.: 2002. № 2. 104 с.
43. Вісник держкомнацміграції України // Під ред. Огнев'юка В. О. К.: 2002. № 3. 104 с.
44. Войнова М. Відзначення Конституції 3 травня в Тернополі // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4435-16152.html> (дата звернення: 25. 05. 2016).
45. Войнова М. Волонтери прибирали польські кладовища в Збаражі та Малій Березовиці // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5782-19039.html> (дата звернення: 02. 08. 2017).
46. Войнова М. Добра традиція // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4076-15243.html> (дата звернення: 31. 12. 2015).
47. Войнова М. Зустрічі з історією та культурою Польщі в Тернополі // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4900-171043.html> (дата звернення: 24. 10. 2016).
48. Войнова М. «Полонійна родина»: Тернопіль і Дзеканув-Лесьний реалізували спільний проект // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2018. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/6498-20906.html> (дата звернення: 03. 05. 2018).
49. Войнова М. Тернопільські учні відвідали школу в Дзеканові Лесьному // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017.

[URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5936-19423.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5936-19423.html)

(дата звернення: 04. 10. 2017).

50. Войнова М. У Тернополі молодь прибирала польські могили // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5443-18333.html> (дата звернення: 20. 04. 2017).

51. Войнова М. У Ярославі обговорювали стан польських некрополів // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4963-1739.html> (дата звернення: 10. 11. 2016).

52. Войцехівський Ю. З родоводу української польщизни: особливості мови і культури // Відродження. 1993. № 9. С. 72–73.

53. Войцехівський Ю. На засадах полікультурного навчання // Відродження. 1993. № 1. С. 14–16.

54. Всеукраїнський фестиваль національних культур // Національний діалог. Грудень 2017. № 4. С. 3–5.

55. Газін В. Проблема національних меншин у новітній час: Веймарська історія та СНДівська реальність // Сучасність. 1994. № 7–8. С. 86–92.

56. Гайдай О., Хаварівський Б., Ханас В. Хто пожав «Бурю»? Армія Крайова на Тернопіллі 1941–1945 рр. Тернопіль. 1996. 176 с.

57. Галичина в етнополітичному вимірі/авт.кол.: В. О. Котигоренко (керівник), В. А. Войналович, О. Я. Калакура, Л. Л. Ковач, В. В. Коцур, Н. І. Кочан, О. О. Ляшенко, Н. Ю. Макаренко, Ю. О. Ніколаєць, М. І. Панчук, О. В. Позняк, О. О. Рафальський, М. Ю. Рябчук. – К.:ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2017. 840 с.

58. Гарбариніна В. Українсько-польське партнерство регіонів в рамках транскордонного співробітництва / Україна – Польща – Європейський Союз. З досліджень системної трансформації на рубежі ХХ і

XXI століть. Колективна монографія під редакцією Г. Стронського, Я. Голоти, О. Красівського. Львів-Ольштин-Остроленка. 2014. С. 389–394.

59. Гевко В. Українсько-польські відносини в контексті європейської інтеграції: історіографічний огляд і аналіз джерельної бази // Україна – Європа – Світ. Міжнар. зб. наук. пр. Серія: Історія, міжнародні відносини/ Вип. 1. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2008. С. 235–249.

60. Григор М. Вперше в Заліщиках // Колос. 26 квітня 1996. № 18 (6799). С. 5.

61. Грицина О. Етапи становлення державно-церковних відносин у незалежній Україні (1991–2011 роки) // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2011/5 (55). С. 320–332.

62. Громадський журналіст: Тернопільщина – Бережани читають // Доба: електрон. версія сайту. 2013. URL:<http://www.doba.te.ua/post/9669> (дата звернення: 24. 09. 2013).

63. Гуславська Я. Кременецькі хроніки: виставка про Кременець // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/5664-1888.html> (дата звернення: 23. 06. 2017).

64. Гуславська Я. Кременецькі хроніки: життя польської спільноти в 1989–1990 роках // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/5633-18720.html> (дата звернення: 12. 06. 2017).

65. Гуславська Я. Кременецькі хроніки: Кременець прибув у Краків // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/5711-18916.html> (дата звернення: 07. 07. 2017).

66. Гуславська Я. Кременецькі хроніки: освітня та культурна діяльність товариства імені Словацького // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5758-19015.html> (дата звернення: 21. 07. 2017).

67. Гуславська Я. Маємо «власного» солдата в українському війську // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/5131-17711.html> (дата звернення: 13. 01. 2017).

68. Гуславська Я. Польське товариство в Кременці: перші організаційні кроки // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/5581-18619.html> (дата звернення: 29. 05. 2017).

69. Дворська Л. На міжнародну конференцію з питань реформування української освіти до Буцацького коледжу приїхали польські колеги з міста Кельце // Нова доба. 25 грудня 2015. №52 (8674). С. 1.

70. Дамраш Є. Етнічна єдність та громадянська спільність – сучасна дилема етнічних меншин // Сучасність. 1994. № 7–8. Липень-серпень. С. 93–100.

71. Демидась Я. Остерігаймося людей фальшивих та облудних // Свобода. 16 серпня 2017. № 64 (3204). С. 4.

72. Демидась Я. Чи хочуть поляки з нами дружити? // Свобода. 23 серпня 2017. № 66 (3206). С. 5.

73. Демидась Я. Я мрію про людське братерство нове... // Свобода. 2–9 серпня 2017. № 60, 62 (3200, 3202). С. 5.

74. Демидась Я. Poco i dla czego to polacom? // Свобода. 19–26 липня 2017. № 56, 58 (3196, 3198). С. 5.

75. Денисов В. Енциклопедія сучасних міграційних процесів // Віче. 1998. № 9. С.155–157.

76. Дзюрковська Б. Свято в кременці // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2014. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/3049-свято-в-Кременці.html> (дата звернення: 21. 11. 2014).

77. Договір між Україною і Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співробітництво // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 43. С. 613.

78. Договірно-правова база між Україною та Польщею // Офіційний сайт Посольства України в Республіці Польща: електрон. версія сайту. 2017. URL:<http://poland.mfa.gov.ua/ukraine-pl/legal-acts> (дата звернення: 27. 11. 2017).

79. Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. К.: Наук. Думка. 2011. Т. 8: Па-Прик. 520 с.

80. Етнополітична безпека України: політико-правові механізми протидії етнополітичній дезінтеграції держави: Наукова записка / Горбатенко В. П. (керівник авт. кол.), Шемшученко Ю. С., Кресіна І. О., Стойко О. М. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. 80 с.

81. Етнополітична культура в Україні: реалії та виклики часу. К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2010. 431 с.

82. Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій у сучасній Україні / ред. кол. О. Рафальський (голова), В. Войналович, Л. Нагорна. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2017. 512 с.

83. Етнополітичний розвиток України: досвід, проблеми, перспективи. – Ю. Шаповал (керівник авт.кол) та ін. К.: Інститут національних відносин і політології НАН України. 1997. 212 с.

84. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості: [Монографія] К., Інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2011. 396 с.

85. Етнополітологія в Україні. Становлення. Що далі? / Збірник. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2002. 295 с

86. Європейський орієнтир етнонаціональної політики України // Бюлетень державного комітету України у справах національностей та міграції / Під ред. Чілачава Р. Ш. К.: 1999. № 3. 135 с.

87. Євтух В. Етнічна меншина: поняття, ознаки, функції // Філософська і соціальна думка. 1994 № 1–2. С. 159–174.

88. Євтух В. Етносоціологія: довідник / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Ін-т етнічних, регіональних та діаспорознавчих

студій, Центр етноглобалістики. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 2011. 205 с.

89. Євтух В. Національні меншини – об'єкт державної етнополітики // Український географічний журнал. 1997. № 3. С. 3–9.

90. Єленський В. Релігія і «Перебудова» // Людина і світ. 2000. № 11–12 (листопад-грудень). С.11–21.

91. Ємець О. Меншини в Україні // Кур'єр ЮНЕСКО. 1993. Серпень. С. 46–47.

92. Єременко Т., Чирко Б., Калакура О. Поляки в Україні // Віче. 1993. № 2. С. 119–130.

93. Ждан В. Є у нас у Польщі місто-побратим // Вільне слово. 27 червня 2008. № 27 (6964). С. 4.

94. Жидкий М. Про національний склад населення Тернопільської області // Вільне життя. 22 серпня 1990. № 161 (12293). С. 2.

95. Жирська Г. Делегація з Тернополя побувала на фестивалі спадщини Кресів // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5820-19135.html> (дата звернення: 25. 08. 2017).

96. Жирська Г. Канікули в Кракові // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/4185-15533.html> (дата звернення: 16. 02. 2016).

97. Жирська Г. У Тернополі відкрили Великодню виставку // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5427-18317.html> (дата звернення: 10. 04. 2017).

98. Жінки та чоловіки Тернопільської області. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Державний комітет статистики України. Головне управління статистики Тернопільської області. 2004. 102 с.

99. Жултовський М. Мати Єлизавета Роза Чацька та її справа / Сестри Францисканки Служебниці Хреста. Переклад з польської Ю.Льницької. Київ. 2007. 494 с.

100. Завдяки нагороді імені Івана Виговського можна пройти стажування в польських університетах // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/responsive/5031-17431.html](http://www.monitor-press.com/ua/responsive/5031-17431.html) (дата звернення: 02. 12. 2016).

101. Закон України «Про освіту» // Законодавство України: електрон. версія сайту 2017. [URL:http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page) (дата звертання: 05. 09. 2017).

102. Закордонні партнери університету // Тернопільський державний медичний університет ім. І. Я. Горбачевського: електрон. версія сайту. 2017. [URL:http://www.tdmu.edu.ua/international-relations/international-partners/](http://www.tdmu.edu.ua/international-relations/international-partners/) (дата звернення: 27. 12. 2017).

103. Записки, довідки, інформації ЦК Компартії України, партійних і радянських органів, АН УРСР, Інституту національних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР, громадських організацій, трудових колективів про вдосконалення міжнаціональних відносин в СРСР, про проект платформи КПРС «Національна політика партії в сучасних умовах», роботу з національними меншинами в ряді областей, реагування населення УРСР на заяву ЦК КПРС про стан в республіках Радянської Прибалтики, інші питання міжнаціональних відносин та інтернаціонального виховання за 1989 р. // ЦДАГО України. Ф. 1 («Центральний Комітет Комуністичної партії України»). Оп. 32. Спр. 2558. 195 арк.

104. Записки, довідки, огляди відділів ЦК Компартії України, Ради Міністрів УРСР, Держтелерадіо УРСР, про заходи щодо задоволення релігійних вимог римо-католиків та основні напрями зарубіжної католицької та уніатської радіопропаганди за 1990 р. // ЦДАГО України. Ф. 1 («Центральний Комітет Комуністичної партії України»). Оп. 32. Спр. 2862. 14 арк.

105. Запрошення Гміни Гац на Генеральне консульство РП в м. Луцьку від 22 червня 2017 року № RGO 0343. 4. 2017. ЛН. 1 с.
106. Збірка договорів Ради Європи / Переклад та ред. Є.М.Вишневського. К.; Парламентське видавництво. 2000. 654 с.
107. Зварич І. «Етнополітика в Україні: регіональний аспект». К. Дельта. 2009. 320 с.
108. Зеленько Г. «Навздогінна модернізація»: досвід Польщі та України. К.: «Критика». 2003. 215 с.
109. Зустріч із лідерами польських організацій // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2014. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/2884-zustrich-iz-liderami-polskikh-organizatsij.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/2884-zustrich-iz-liderami-polskikh-organizatsij.html) (дата звернення: 26. 09. 2014).
110. Іванців Н. Літня школа в Перемишлі // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/3711-14227.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/3711-14227.html) (дата звернення: 27. 07. 2015).
111. Іванців Н. До Чорткова завітали актори найстаршого в Польщі театру // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4885-171028.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4885-171028.html) (дата звернення: 19. 10. 2016).
112. Іванців Н. У Чорткові відбулася конференція істориків // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5970-1953.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5970-1953.html) (дата звернення: 12. 10. 2017).
113. Іванців Н. У Чорткові дивляться польські фільми // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/3478-1371.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/3478-1371.html) (дата звернення: 13. 05. 2015).
114. Іванців Н. У Чорткові діти декламували поезію Яна Бжехви // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5970-1953.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5970-1953.html)

press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5466-18410.html (дата звернення: 27. 04. 2017).

115. Іванців О. Шість років партнерства і дружби // І плюс. 27 травня 2010. С. 4.

116. Іванюк І. Права людини – основа інтеркультурної освіти // Відродження. 1998. № 6. С. 11–14.

117. Інформаційно-аналітична довідка про етнополітичну, міграційну ситуацію в Тернопільській області та роботу відділу у справах національностей та міграції за 2002 рік від 17. 02. 2003 р. № 16. 13 с.

118. Інформаційно-аналітична довідка про етнополітичну, міграційну ситуацію в Тернопільській області та роботу відділу у справах національностей та міграції Тернопільської обласної державної адміністрації в 2000 році від 13. 02. 2001р. № 06-355/28-6. 23 с.

119. Інформаційно-аналітична довідка про етнополітичну ситуацію в Тернопільській області та роботу відділу у справах національностей та релігій головного управління з питань внутрішньої політики, національностей, релігій, преси та інформації облдержадміністрації за 2011 рік від 10. 08. 2012 р. № 05-3790/33-05. 15 с.

120. Інформація Бучацької районної державної адміністрації на Тернопільську обласну державну адміністрацію від 03. 12. 2001 року № 04-465/01-15. 2 с.

121. Інформація відділу у справах національностей та міграції «Про виконання в 2000 році комплексних заходів щодо розвитку в області культур національних меншин на період до 2001 року» від 25. 01. 2001 р. № 3. 5 с.

122. Інформація відділу у справах національностей та міграцій Тернопільської облдержадміністрації від 07. 09. 2001 р. № 41. 3 с.

123. Інформація Головного управління статистики у Тернопільській області. Розподіл постійного населення польської національності за рідною мовою по районах, містах та селищах міського типу (за даними перепису населення 1989 року). № 11-05/89 ПІ від 01. 12. 2017 р. 3 с.

124. Інформація Головного управління статистики у Тернопільській області. Розподіл постійного населення польської національності за рідною мовою по районах та містах (за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року). № 11-05/90 ПІ від 01. 12. 2017 р. 3 с.

125. Інформація Зборівської районної державної адміністрації на Тернопільську обласну державну адміністрацію від 26. 09. 2001 р. № 1-448/7-17. 1 с.

126. Інформація Кременецької міської ради щодо побратимських/партнерських відносин із закордонними партнерами від 04. 12. 2014 р. № 876. 1 с.

127. Інформація Підгаєцької районної державної адміністрації на Тернопільську обласну державну адміністрацію від 08. 05. 2008 року № 01-714-01/7. 1 с.

128. Інформація про хід виконання комплексних заходів щодо розвитку культур національних меншин. Лист Збараської районної державної адміністрації від 20. 04. 2001 р. № 05-501/01-17. 1 с.

129. Інформація управління державної архітектурно-будівельної інспекції у Тернопільській області на Голову Конференції Римо-католицьких Єпископів України від 21. 09. 2015 р. № 40-1019-1.12/1616-15. 1 с.

130. Інформація управління з питань внутрішньої політики, релігій та національностей Тернопільської обласної державної адміністрації від 06. 12. 2017 р. № 01-634/01-12. 2 с.

131. Інформація управління культури Тернопільської обласної державної адміністрації від 08. 04. 1999 р. № 05-215. 2 с.

132. Інформація управління культури Тернопільської обласної державної адміністрації від 18. 12. 2017 р. № 01-1185/03-50. 1 с.

133. Інформація управління освіти і науки Тернопільської обласної державної адміністрації «Про вивчення польської мови» від 12. 12. 2017 р. № 02/3819-10. 3 с.

134. Інформація управління у справах національностей, міграції та релігій Тернопільської обласної державної адміністрації «Про хід виконання в 1999 році комплексних заходів щодо розвитку в області культур національних меншин на період до 2001 року» від 24. 01. 2000 р. № 13. 4 с.

135. Інформація Чортківської районної державної адміністрації на Тернопільську обласну державну адміністрацію від 06. 11. 2001 р. № 03-1004/1-15. 1 с.

136. Калакура О. Гармонізація життєдіяльності польської меншини в Україні як чинник українсько-польського партнерства // Наукові записки / Збірник. К.: Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2006. С. 288–299.

137. Калакура О. Мовно-культурний розвиток сучасної польської меншини в Україні // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України: Збірник наукових праць. К., 2007. Вип. 34. (підсерія «Курасівські читання»). С. 238–253.

138. Калакура О. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті. К., Знання України, 2007. 508 с.

139. Калакура О. Цивілізаційний вимір українсько-польської співпраці на тлі євро інтеграційних процесів (досвід Галичини) // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2016/2 (82). С. 283–295.

140. Каліщук О. Волинська дискусія й сучасні українсько-польські міждержавні відносини / Українсько-польське партнерство: сьогодення та перспективи: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк-Світязь, 26–27 червня 2017 р.). Луцьк: Вежа друк. 2017. С. 90–96.

141. Каліщук О. Хронологія загострення українсько-польських відносин // Політологічні читання імені професора Б. Яроша: зб. наук. пр. Луцьк: Вежа друк. 2018. Вип. 7. С. 33–38.

142. Картунов О. Етнополітологія. Данина моді чи вимога часу? // Віче. 1994. № 1. С. 128–137.
143. Катинський марш тіней // Форум нації. Квітень 2012. № 4 (119). С. 11.
144. Кирюшко М. Етноконфесійні спільноти України у системі факторів відтворення історичної пам'яті (теоретико-методологічні аспекти дослідження) // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2012/2 (58). С. 308–319.
145. Кількість, територіальне розміщення та характеристика населення Тернопільської області (За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року). Державний комітет статистики України. Головне управління статистики у Тернопільській області. 2004. 272 с.
146. Клиначенко Т. Національний аспект у сучасній школі: шлях до злагоди чи конфронтації // Відродження. 1994. №3. С. 6–8.
147. Ковач Л. Динаміка етнопрофесійної структури зайнятості населення сучасної Галичини: етнополітичний контекст // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2015/5-6 (78-80). С. 259–280.
148. Ковач Л. Національно-культурні товариства Донбасу в інституалізації громадянського суспільства в Україні // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2013/6 (68). С. 311–322.
149. Ковач Л. Національно-культурні товариства України: сучасний стан та проблеми розвитку // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. К., 2008. Вип. 40. С. 97–107.
150. Комплексні заходи щодо розвитку в області культур національних меншин України на період до 2001 року. Розпорядження голови Тернопільської державної адміністрації від 4 травня 1999 року. № 172. 4 с.

151. Конституція України: Офіц. текст: Коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина: Навч. посібн. / Авт. уклад М. І. Хавронюк. 2-ге вид., переробл. І допов. К.: Видавництво А.С.К. 2003. 384 с. (Нормативні документи та коментарі).

152. Коротка інформація про інститут // Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України: електрон. версія сайту. 2018 URL: <http://www.ipiend.gov.ua/> (дата звернення: 17. 04. 2018).

153. Корчевська Г. Битовська ватра і договір про співпрацю // Колос. 2 серпня 1997. № 31 (6860). С. 1.

154. Костюк Р. Генріх Стронський «Головне – зближення народів» // Тернопіль вечірній. 4 червня 1999. № 44 (921). С. 2.

155. Костюк Р. Розвивати економіку і реформи, щоб Європа для України не закінчилась у Перемишлі // Тернопіль вечірній. 3 червня 1998. № 60 (790). 2 с.

156. Котигоренко В. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. К.: Світогляд. 2004. 722 с.

157. Кочан Н. Державотворення і релігійний чинник: український досвід // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2011/5 (55). С. 310–320.

158. Кресіна І. Подвійна етнонаціональна свідомість як феномен полі етнічних держав // Відродження. 1999. № 6. С. 16–19.

159. Кривицька О. Меншина – не ознака меншовартості // Віче. 1999. № 7(88). С. 123–129.

160. Кривицька О. Як запобігти міжетнічним конфліктам // Віче. 1998. № 12. С. 45–53.

161. Критерії вступу осіб польського походження до ВНЗ Польщі // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitorpress.com/ua/extensions/s5-tab-show/5239-17927.html> (дата звернення: 15. 02. 2017).

162. Круз В. Зараз в Україні нараховується близько сотні релігійних течій // RIA плюс. 17 жовтня 2001. с. 2.
163. Крутнік Ю. Вибори у польському товаристві // Тернопіль вечірній. 12 квітня 2000. № 29 (1009). С. 3.
164. Курас І. Етнополітологія. Перші кроки становлення. К.: Генеза. 2004. 736 с.
165. Кучер В., Обушний М. Національне питання за радянської доби. До аналізу і підсумків // Віче. 1996. № 6. С.130–141.
166. Лановенко О. Вихід одні – етнокультурна інтеграція // Віче. 1998. № 12. С. 74–84.
167. Ленгард Г. Школа на шляху у ХХІ століття: освіта та ідея рівності // Відродження. 1998. № 2. С. 24–26.
168. Литвин М. Український та польський істеблішмент у період «Великої війни» та національно-демократичних революцій (1914–1918) // Історіографічні дослідження в Україні. Київ. 2003. Вип. 13. Ч. 1. С. 155–173.
169. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів. 1998. 469 с.
170. Лист Бережанської районної державної адміністрації на Тернопільську обласну державну адміністрацію від 17. 07. 2001 р. № 03-490/01-18. 1 с.
171. Лист бургомистра Томашева Любельського на міського голову Кременця від 08 січня 2016 року. 1 с.
172. Лист Виконавчого комітету Кременецької міської ради від 08.02.2008 року № 200. 2 с.
173. Лист в.о. голови Романовоселівської сільської ради на Департамент культури, релігій та національностей Тернопільської обласної державної адміністрації від 13. 03. 2014 р. № 23-10/02-17. 1 с.

174. Лист голови Державного комітету України у справах національностей та міграції на місцеві державні адміністрації від 06. 05. 2003р. № 9-13-225. 1 с.

175. Лист голови Державного комітету України у справах національностей та міграції на місцеві державні адміністрації від 26. 08. 2003р. № 9-13-425. 1 с.

176. Лист голови Киданецької сільської ради на департамент культури, релігій та національностей Тернопільської обласної державної адміністрації від 14. 03. 2014 р. № 01-54/02-14. 1 с.

177. Лист Головного територіального управління юстиції у Тернопільській області від 26. 04. 2016 р. № 5-158/22-09-35. 2 с.

178. Лист голови Романівської сільської ради голові Тернопільської обласної державної адміністрації від 04. 02. 2014 р. № 33. 1 с.

179. Лист заступника голови-керівника секретаріату Тернопільської облдержадміністрації від 10 червня 1999 року. № 07-1415/28-14. 1 с.

180. Листи до Святого Миколая // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/responsive/4066-15233.html> (дата звернення: 28. 12. 2015).

181. Лист Кременецької міської ради на бургомістра м. Томашов Любельський від 20. 08. 2014 року № 586. 1 с.

182. Лист Кременецької міської ради на бургомістра м. Томашов Любельський від 16. 09. 2014 року. № 645. 2 с.

183. Лист Міністерства юстиції України на Байдецького П. Г. від 18.04.2016 року. № 13231/Б-7689/19. 2 с.

184. Лист настоятеля парафії Успення Святої Богородиці смт. Скала-Подільська на департамент культури, релігій та національностей Тернопільської обласної державної адміністрації від 22. 05. 2014 р. № 79/2014. 1 с.

185. Лист настоятеля храму Св. ап. Петра і Павла на Департамент культури, релігій та національностей Тернопільської обласної державної адміністрації від 18. 03. 2014 р. № 1. 1 с.

186. Лист Першого заступника Міністра культури України на місцеві державні адміністрації від 04. 12. 2017 р. № 1429/18/15-17. Міністерство культури України. 1 с.

187. Листування з державними органами, громадськими організаціями України та обласними організаціями з питань охорони здоров'я, культури, релігії за 1992 рік // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3537 («Представник Президента України в Тернопільській області»). Оп. 1. Спр. 132. 20 арк.

188. Листування з державними органами України з питань освіти, культури, охорони здоров'я, соціального забезпечення, релігії за 1993 рік // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3537 («Представник Президента України в Тернопільській області»). Оп. 1. Спр. 337. 126 арк.

189. Листування з державними органами України і обласними організаціями з питань охорони здоров'я, санітарії, народної освіти, культури, охорони пам'ятників за 1991 рік // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1833 («Виконавчий комітет Тернопільської обласної ради народних депутатів»). Оп. 9. Спр. 8719. 64 арк.

190. Листування з міністерствами, відомствами, Урядом Автономної Республіки Крим, обласними держадміністраціями, зарубіжними, міжнародними та іншими організаціями з питань діяльності національно-культурних товариств, фондів та об'єднань за 1993 р. Том 8 // ЦДАВО України. Ф. Р-2 («Рада Міністрів Української РСР»). Оп. 15. Спр. 3627. 279 арк.

191. Листування з міністерствами, відомствами, Урядом Автономної Республіки Крим, обласними держадміністраціями, зарубіжними, міжнародними та іншими організаціями з питань діяльності національно-культурних товариств, фондів та об'єднань за 1993 р. Том 8 // ЦДАВО

України. Ф. Р-2 («Рада Міністрів Української РСР»). Оп. 15. Спр. 3629. 338 арк.

192. Листування з міністерствами, відомствами, Урядом Автономної Республіки Крим, обласними держадміністраціями, міжнародними, зарубіжними та іншими організаціями з питань діяльності національно-культурних фондів, товариств та об'єднань, політичних партій, організацій і рухів за 1994 р. Том 9 // ЦДАВО України. Ф. Р-2 («Рада Міністрів Української РСР»). Оп. 15. Спр. 4198. 315 арк.

193. Листування з союзними, республіканськими і обласними організаціями з питань національної політики за 1991 р. Том 6 // ЦДАВО України. Ф. Р-2 («Рада Міністрів Української РСР»). Оп. 15. Спр. 2525. 209 арк.

194. Листування з союзними, республіканськими і обласними організаціями з питань національної політики за 1991 р. Том 6 // ЦДАВО України. Ф. Р-2 («Рада Міністрів Української РСР»). Оп. 15. Спр. 2526. 364 арк.

195. Літературний тур до Польщі: триває реєстрація // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/responsive/5585-18623.html](http://www.monitor-press.com/ua/responsive/5585-18623.html) (дата звернення: 29. 05. 2017).

196. Лозко Г. Етнодержавознавство. Філософсько-теоретичний вимір: курс лекцій / Мандрівець. 2012. 384 с.

197. Ломака І. Регіональні особливості релігійних організацій в Україні // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. К. 2009. Вип. 44. (під серія «Курасівські читання»). С. 354–363.

198. Майборода О. Етнічна карта на парламентських виборах не стане козирною: не той розклад // Контекст. 2001. № 11. С. 23–27.

199. Майер А. Стало відомо, кому вигідний конфлікт України та Польщі // Знай: електрон. версія газ. 2017.

[URL:http://www.znaj.ua/society/stalo-vidomo-komu-vygidnyj-konflikt-ukrayiny-ta-polshi](http://www.znaj.ua/society/stalo-vidomo-komu-vygidnyj-konflikt-ukrayiny-ta-polshi) (дата звернення: 17. 11. 2017).

200. Майоров М. Національний склад УРСР (за даними перепису населення СРСР 1989 року) // Ліббез: електрон. версія сайту. 2014. URL:<http://likbez.org.ua/ua/census-1989-ussr.html> (дата звернення: 25. 07. 2014).

201. Макаренко Н. Тенденції етнодемографічних змін у Тернопільській області (1989-2001) // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2015/4 (78). С. 258–287.

202. Мала енциклопедія етнодержавознавства / Під ред. Римаренко Ю. І. К.: «Генеза». «Довіра». 1996. 944 с.

203. Малий етнополітичний словник / О. В. Антонюк, В. І. Волобуєв, М. Ф. Головатий та ін. К.: МАУП. 2005. 288 с.

204. Маньовська В. «Золота медаль» Марії Пустельник // Вільне життя. 18 грудня 2015. № 102 (15734). С. 6.

205. Марчук Н. Політизація діяльності громадських організацій етнічних меншин як чинник етнокультурних ситуацій // Наукові записки Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. К., 2008. Вип. 41 («Курасівські читання»). С. 132–141.

206. Матейко Р. Пацифікація. Сумна сторінка польсько-українських взаємин // Тернопіль вечірній. 6 вересня 2000. № 67 (1047). С. 4.

207. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): Енциклопедія/ Упоряд. Ю. І. Римаренка; За ред. Ю. Римаренка. К.: Довіра. 1998. 912 с.

208. Міжнародна діяльність // Тернопільський національний університет ім. І. Пулюя: електрон. версія сайту. 2017. URL:<http://www.tntu.edu.ua/?p=uk/about/inter> (дата звернення: 27. 12. 2017).

209. Міжнародна співпраця // Тернопільський національний економічний університет: електрон. версія сайту. 2017.

URL: <http://www.tneu.edu.ua/153-pro-unversitet.html> (дата звернення: 27. 12. 2017).

210. Міжнаціональні відносини та національні меншини України: Стан, перспективи / Упоряд.: Р. Ш. Чілачава, Т. І. Пилипенко; За ред. Р. Чілачава. К.: Голов. Спеціаліз. ред. літ. мовами. Нац. Меншин України, 2004. 384 с.

211. Міністр культури Євген Нищук провів зустріч із Верховним Комісаром ОБСЄ з питань національних меншин // Міністерство культури України: електрон. версія газ. 2017. URL: http://www.mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245314414 (дата звернення: 13. 12. 2017).

212. Міністр Мацеревич поклав вінок на могилі генерала Марка Безручка // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. URL: <http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4682-16717.html> (дата звернення: 15. 08. 2016).

213. Міносвіти розробило три моделі навчання для нацменшин // Українська правда: електрон. версія газ. 2017. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2017/12/12/7165211/> (дата звернення: 12. 12. 2017).

214. Міста-партнери та побратими // Тернопільська міська рада: електронна версія сайту. 2017. URL: <http://www.rada.te.ua/mista-partneri-ta-po/> (дата звернення: 27. 12. 2017).

215. Міста партнери // Чортківська міська рада: електронна версія сайту. 2017. URL: <http://www.chortkivmr.gov.ua/nashe-misto/mista-partnery/> (дата звернення: 27. 12. 2017).

216. Міста побратими // Кременецька міська рада: електрон. версія сайту. 2017. URL: <http://kremenec.miskrada.org.ua/mista-pobratimi-19-56-43-08-06-2017> (дата звернення: 08. 06. 2017).

217. Міста побратими // Шумська міська рада: електрон. версія сайту. 2016. URL: <http://shumska-gromada.gov.ua/mista-pobratimi-10-50-05-21-09-2016> (дата звернення: 21. 09. 2016).

218. Млинко О. Відзначення Дня незалежності в Тернополі // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. URL: <http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/3967-15011.html> (дата звернення: 19. 11. 2015).

219. Млинко О. «Вігілійні зустрічі» в Тернополі // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL: <http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/6171-19929.html> (дата звернення: 14. 12. 2017).

220. Молитва за Україну. Програма ІХ міжнародного молодіжного фестивалю духовного співу Кременецькі хорові вечори «Ave Maria». Режисер Л. І. Антонюк. Кременець, 2014 рік. 20 с.

221. Молюсь за тебе, Україно. Програма Всеукраїнського свята народної творчості. Головний режисер-постановник з.д.м. України Є. Ваврик. 2001 рік. 24 с.

222. Морозюк Я. «Вогнистий ангел Волині» // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2014. URL: <http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/2978-vohnystyi-anhel-volyni.html> (дата звернення: 25. 10. 2014).

223. Музей, що єднає народи / Muzeum jednoczace narody/Упор. Т.Г.Сеніна/. Тернопіль:ТзОВ «Терно-граф». 2015. 682 с.

224. «Музей Юліуша Словацького – «Година роздумів» – Путівник. Тернопіль: Терно-Граф. 2008. 72 с.

225. Нагорна Л., Савельєв В. Сучасні етнічні процеси в контексті конфліктології // Український історичний журнал. 1993. № 9. С. 3–12.

226. Нагорнюк Г. Десятий «Діалог двох культур» відбувся // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2014. URL: <http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/2852-desyatij-dialog-dvokh-kultur-vidbuvsya.html> (дата звернення: 11. 09. 2014).

227. Нагорнюк Г. Одинадцятий діалог // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/3810-14523.html> (дата звернення: 14. 09. 2015).

228. Нагорнюк Г. «Совети в Польщі» у фотографіях // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2014. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/1436-soveti-v-polshchi-u-fotografiyakh.html> (дата звернення: 16. 07. 2014).

229. Нагорнюк Г. Товариству в Кременці – 25 років // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/3653-14105.html> (дата звернення: 08. 07. 2015).

230. Надолішній П. Самоорганізація національних меншин в адміністративній реформі // Віче. 1999. № 5. С. 70–84.

231. Народ ніколи не загине, допоки музика жива. Програма «20 років першому Співочому полю України 1986–2006 роки». Головний режисер-постановник Михайло Франків. 2006 рік. 16 с.

232. Наулко В. Хто і відколи живе в Україні? // Відродження. 1993. № 9. С. 7–11.

233. Населення Тернопільської області за місцем народження, місцем постійного проживання та громадянством. За підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Державний комітет статистики України. Головне управління статистики Тернопільської області. Тернопіль, 2004. 46 с.

234. Національний склад населення Тернопільської області. Розподіл населення за громадянством та віком (за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року). Державний комітет статистики України. Головне управління статистики в Тернопільській області., м.Тернопіль. 2003. 124 с.

235. Національні меншини України у XX столітті: політико- правовий аспект. К.: ПЕІНД. 2000. 356 с.

236. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / Упоряд.: І.О.Кресіна, В. Ф. Панібудьласка; За ред. В. Ф. Панібудьласки. К.: Вища шк. 1997. Ч. 2. 704 с.
237. Національно-державне будівництво: Концептуальні підходи, сучасна наукова література / Римаренко Ю. І., Курас І. Ф., Шемшученко Ю. С. та ін.; За ред. Ю. І. Римаренка. К.: "Довіра". 1999. 560 с.
238. Невичерпні джерела Крем'яниччини. Програма творчого звіту Кременецького району. Головний режисер Віктор Антонюк. 2001 р. 6 с.
239. Нова Катинська трагедія // НОВА Тернопільська газета. 14–20 квітня 2010. С. 1,3.
240. Овчарук О. Сучасні аспекти розвитку процесу демократизації освіти в європейських країнах // Відродження. 1999. № 4. С. 14–15.
241. Оголошено IX конкурс «Бути поляком» // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/responsive/6096-19751.html> (дата звернення: 21. 11. 2017).
242. Оліх Анатолій. Маркіян Трофим'як відзначив ювілей // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/5453-18343.html> (дата звернення: 25. 04. 2017).
243. Оніщенко І. Розробка моделі консенсусної демократії – шлях до забезпечення міжетнічної злагоди у суспільстві // Відродження. 1999. № 6. С. 19–22.
244. Основи етнодержавознавства. Підручник / За ред. Ю. І. Римаренка. К.: Либідь. 1997. 656 с.
245. Основні напрями науково-дослідної діяльності інституту // Інститут держави і права ім.В.М.Корецького Національної академії наук України: електронна версія сайту. 2018. URL:http://idpnan.org.ua/osnovni_naprjami_naukovo-oslidnoii_dijalnosti_institutu.html (дата звернення: 17. 04. 2018).

246. Островський І. XIV сесія міської ради / Бережанське віче. 24 лютого 2001. № 10 (682). С. 3.
247. Павленко В., Талгін С. Етнопсихологічні відмінності і діалог культур в освіті // Педагогіка і психологія. 1997. № 1. С. 23–30.
248. Павличко Д. Шляхом порозуміння // Урядовий кур'єр. 18 вересня 2001. с. 3.
249. Павлів В. Польща і США – надзвичайне партнерство? // Дзеркало тижня. 27 липня 2002. с. 3.
250. Пайонк Б. Листопадові свята в Кременці // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/6145-1993.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/6145-1993.html) (дата звернення: 07. 12. 2017).
251. Пайонк Б. Свято прапора у Кременці // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2018. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/6501-20910.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/6501-20910.html) (дата звернення: 03. 05. 2018).
252. Панчук М. Етнополітична модель розвитку держави // Відродження. 1993. № 5–6. С. 4–6.
253. Парафіяльний костел (Тернопіль) // Вікіпедія. Вільна енциклопедія: електрон. версія газ. 2017 [URL:https://uk.wikipedia.org/wiki/Парафіяльний_костел_\(Тернопіль\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Парафіяльний_костел_(Тернопіль)) (дата звернення: 27. 12. 2017).
254. Партнери ТНПУ // Тернопільський національний педагогічний університет ім.В.Гнатюка: електрон. версія сайту. 2016. [URL:http://www.tnpu.edu.ua/about/pidrozdily/partners.php](http://www.tnpu.edu.ua/about/pidrozdily/partners.php) (дата звернення: 14. 04. 2016).
255. Пейко І. Врятовані костели Поділля // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/4291-15829.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/4291-15829.html) (дата звернення: 28. 03. 2016).
256. Пейко І. Діти з Гусятини відвідали Оборонкі Шльонські // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. [URL:http://www.monitor-](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/4291-15829.html)

[press.com/ua/extensions/statti-ua/3814-14527.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/3814-14527.html) (дата звернення: 14. 09. 2015).

257. Пейко І. Пустельник М. Урочистість у Сидорові // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4008-15113.html> (дата звернення: 03. 12. 2015).

258. Перерахунок чисельності наявного та постійного населення за даними переписів населення 1989 року у зв'язку з адміністративно-територіальними змінами на 1 січня 1998 року (таб. 7 с., 9 с.). Держкомстат України. Тернопільське обласне управління статистики. м.Тернопіль. 1998. 22 с.

259. Петрашик В. «Польща, Чехія, Німеччина» // Освіта аграрна. 2010. Квітень. № 10. С. 7.

260. Петренко Г. Друзі з Польщі у Чорткові // Голос народу. 7 серпня 2015. № 30 (8527). С. 5.

261. Петренко Галина. І знов їм це вдалося! // Чортківський вісник. 20 травня 2016. № 19 (418). С. 8.

262. Петренко Г. Подорож, що залишається в серцях назавжди // Чортківський вісник. 10 липня 2015. № 24 (373). С. 5.

263. Петренко Галина. Суботня школа – шлях до європейської освіти // Чортківський вісник. 16 січня 2015. № 01(350). С. 5.

264. Пиняк Леся. Польські волонтери впорядковували військове кладовище в Чорткові // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5754-19011.html> (дата звернення: 20. 07. 2017).

265. Пісарський Веслав. Відбулась олімпіада з польської мови та літератури // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/3287-widbulasia_olimpiada_z_polskoji_mowy_ta_literatury.html (дата звернення: 27. 02. 2015).

266. Повідомлення Бережанської районної державної адміністрації на Тернопільську обласну державну адміністрацію від 04. 10. 2001 року № 05-721/01-18. 1 с.

267. Погодження Кременецько-Почаївського державного історико-архітектурного заповідника від 25. 12. 2016р. № 3/1 – 510. 1 с.

268. Погорецький В. «Простіть – і надасться вам...» // Голос народу. 7 жовтня 2005. № 41 (8009). С. 5.

269. Погорецький Володимир. П'ятнадцятиліття польського на вчительства // Голос народу. 1 червня 2007. № 22 (8096). С. 3.

270. Політичні технології регулювання міжетнічної та міжконфесійної взаємодії у новітніх українських реаліях: аналітична доповідь / За ред. д. політ. н. С. Ю. Римаренка. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2014. 188 с.

271. Польська громада у цифрах і фактах // Тернопіль вечірній. 26 липня 2000. № 56 (1036). С. 3.

272. «Польський Давос» мав успіх // Урядовий кур'єр. 11 вересня 2001. № 163. С. 3.

273. Польські організації Луцького консульського округу // Генеральне Консульство Республіки Польща в Луцьку: електрон. версія сайту. 2017.
URL:https://lutsk.mfa.gov.pl/uk/p/luck_ua_k_uk/wspolpraca_dwustronna/polonia_na_ukrainie/luck_ua_k_99/ (дата звернення: 27. 12. 2017).

274. Польські стипендії для українців // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. URL:<http://www.monitorpress.com/ua/куызцтышму/4982-17328.html> (дата звернення: 16. 11. 2016).

275. Попеску І. Людина в державі: гармонія права // Голос України. 1996. № 226 (1476). С. 7.

276. Попеску І. На шляху до цивілізаційного полі національного суспільства // Віче. 2000. № 5 (98). С. 142–156.

277. По поводу заявлений верующих католиков г. Тернополя. Информация Уполномоченного Совета на Тернопольский Обком Компартии Украины, Исполком обласного Совета народных депутатов от 29. 06. 1989 г. № 313. 2 с.

278. Поселюжна І. Фінал Декламаторського конкурсу // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/3869-14717.html> (дата звернення: 09. 10. 2015).

279. Потапенко В. Інтерв'ю з головою державного комітету у справах національностей та міграції Г. П. Середою // Злагода. 2002. Лютий. С. 2.

280. Президент Польщі підписав зміни до закону про Карту поляка // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/6157-19915.html> (дата звернення: 10. 12. 2017).

281. Прийом заявок на XII програму «Польсько-українського обміну молоддю» // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/responsive/5336-18148.html> (дата звернення: 21. 03. 2017).

282. Природничий університет у Вроцлаві пропонує стипендії для студентів // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/responsive/5429-18319.html> (дата звернення: 10. 04. 2017).

283. ПР і КПУ просять сейм Польщі «заради дружби» визнати Волинську трагедію геноцидом поляків // Тиждень: електрон. версія газ. 2013. URL:<http://www.tyzhden.ua/News/83799> (дата звернення: 05. 07. 2013).

284. Про виділення коштів. Лист відділу з міжконфесійних та міжнаціональних питань Тернопільської облдержадміністрації від 05. 06. 2008 р. № 60. 1 с.

285. Про відзначення в області 190-ї річниці від дня народження Юліуша Словацького. Розпорядження голови Тернопільської обласної державної адміністрації від 21 червня 1999 року № 241. С. 6.

286. Про затвердження Комплексних заходів щодо розвитку культур національних меншин України на період до 2001 року. Постанова Кабінету міністрів України від 01.03. 1999 року. № 299. 11 с.

287. Прокопчук Н. Приєднання України до Конвенції ООН про статус біженця // Злагода. 2002. Лютий. С. 9.

288. Пронжинська Д. Польська школа в Кременці переїхала в нове приміщення // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/5491-18429.html> (дата звернення: 05. 05. 2017).

289. Про об'єкти культурної спадщини пов'язані з Героями Радянського Союзу на Тернопільщині. Лист департаменту культури, релігій та національностей Тернопільської обласної державної адміністрації від 05. 01. 2015 р. № 01-12/03.01-22. 4 с.

290. Про організацію поїздки до Республіки Польща. Рішення дев'ятої сесії Козівської селищної ради від 29. 08. 2008 року. № 612. 2 с.

291. Про організацію поїздки до Республіки Польща. Розпорядження Козівського селищного голови від 20. 08. 2008 року. № 89. 2 с.

292. Пропозиції відділу у справах національностей та міграції до перспективного плану роботи Тернопільської облдержадміністрації на 2002 рік від 14. 12. 2001 року. № 62. 1 с.

293. Про Раду національних спільнот України // Національний діалог. № 2. Жовтень 2017. С. 1.

294. Про реєстрацію статуту польсько-українського культурно-освітнього товариства ім. А. Міцкевича в м. Чортків. Розпорядження Представника президента України в Чортківському районі від 1 грудня 1993 року. № 453. 1 с.

295. Про спорудження пам'ятника Тадеушу Чацькому. Рішення Кременецької міської ради від 15 грудня 2014 р. № 3414. 1 с.

296. Про увічнення пам'ятних місць і подій на честь видатних польських діячів. Лист заступника голови виконкому Тернопільської обласної Ради народних депутатів на Раду Міністрів УРСР від 21. 04. 1989 р. № 04-723/40-2. 2 с.

297. Про утворення при обласній державній адміністрації ради представників національно-культурних товариств. Доручення голови Тернопільської обласної державної адміністрації від 27 грудня 2002 року. № 90. С. 3.

298. Пустельник Марія. Спільне свято: поляки Чорткова та Гусятини разом відзначили День Незалежності Польщі // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/6076-19731.html> (дата звернення: 16. 11. 2017).

299. Рада призначила католицьке Різдво 25 грудня вихідним, 2 травня – робочий день // Прямий канал: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.prm.ua/rada-priznachila-katolitske-rizdvo-25-grudnya-vihidnim-2-travnya-robochiy-den/> (дата звернення: 16. 11. 2017).

300. Ратушна Г. Етнокультурна і національна культура України: проблеми, перспективи // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Вип. 10. Тернопіль. С. 162–165.

301. Рафальський О. Етнополітична регіоналізація України // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2011/2 (52). С. 135–148.

302. Рафальський О. Процеси культурної самоорганізації національних меншин в Україні на сучасному етапі. (Історіографічний аспект) // Наукові записки / Збірник: К.: ІПіЕНД. Вип. 10. 2000. С. 21–36.

303. Релігійний чинник у процесах націє- та державотворення: досвід сучасної України [Монографія.]. К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2012. 272 с.

304. Реституція церковного майна: міжнародний та вітчизняний досвід: Збірник наукових матеріалів / Держ. ком. України у справах національностей та релігій, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова; Ред-кол.: В. Андрущенко ін. Київ, Видавництво «Світ знань». 2007. С. 96.

305. Решетар Н. Вертеп у Залізцях // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5112-17630.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5112-17630.html) (дата звернення: 04. 01. 2017).

306. Решетар Н. Прибирання в Залізцях // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4929-17224.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4929-17224.html) (дата звернення: 01. 11. 2016).

307. Римаренко С. Міжнародні стандарти статусу національних меншин // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2015/4(78). С. 129–142.

308. Римаренко С. Самоорганізація етнічних груп в Україні // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2013/2(64). С. 232–242.

309. Робота в Польщі // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/responsive/3922-14837.html](http://www.monitor-press.com/ua/responsive/3922-14837.html) (дата звернення: 28. 10. 2015).

310. Рогозинський В. Роль засобів масової інформації в етнокультурному відродженні національних меншин України // Відродження. 1999. № 5. С. 17–19.

311. Роздайбіда Л. Виборча система і національні меншини в Україні // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2010/6(50). С. 262–266.

312. Розпорядження голови обласної державної адміністрації за 1995 рік. Том 3 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3536 («Тернопільська обласна державна адміністрація»). Оп. 1. Спр. 4. 115 арк.

313. Розпорядження голови обласної державної адміністрації за 1996 рік. Том 2 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3536 («Тернопільська обласна державна адміністрація»). Оп. 1. Спр. 17. 225 арк.

314. Розпорядження голови обласної державної адміністрації за 1996 рік. Том 3 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3536 («Тернопільська обласна державна адміністрація»). Оп. 1. Спр. 18. 229 арк.

315. Розпорядження голови обласної державної адміністрації за 1996 рік. Том 6 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3536 («Тернопільська обласна державна адміністрація»). Оп. 1. Спр. 21. 163 арк.

316. Розпорядження голови обласної державної адміністрації за 1996 рік. Том 9 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3536 («Тернопільська обласна державна адміністрація»). Оп. 1. Спр. 24. 102 арк.

317. Розпорядження голови обласної державної адміністрації за 1996 рік. Том 10 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3536 («Тернопільська обласна державна адміністрація»). Оп. 1. Спр. 25. 184 арк.

318. Розпорядження голови обласної державної адміністрації за 1996 рік. Том 12 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3536 («Тернопільська обласна державна адміністрація»). Оп. 1. Спр. 27. 307 арк.

319. Розпорядження голови обласної державної адміністрації за 1997 рік. Том 2 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3536 («Тернопільська обласна державна адміністрація»). Оп. 1. Спр. 38. 200 арк.

320. Розпорядження голови обласної державної адміністрації за 1997 рік. Том 5 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3536 («Тернопільська обласна державна адміністрація»). Оп. 1. Спр. 41. 202 арк.

321. Розпорядження голови обласної державної адміністрації за 1997 рік. Том 7 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3536 («Тернопільська обласна державна адміністрація»). Оп. 1. Спр. 43. 141 арк.

322. Розпорядження голови обласної державної адміністрації за 1997 рік. Том 8 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3536 («Тернопільська обласна державна адміністрація»). Оп. 1. Спр. 44. 234 арк.

323. Розпорядження голови обласної державної адміністрації за 1997 рік. Том 11 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3536 («Тернопільська обласна державна адміністрація»). Оп. 1. Спр. 47. 299 арк.

324. Розпорядження Кабінету Міністрів «Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року» // Верховна рада України: електрон. версія сайту. 2015. URL:<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1393-2015-%D1%80> (дата звернення: 23. 11. 2015).

325. Розпорядження Представника Президента України за 1992 рік. Том 1 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3537 («Представник Президента України в Тернопільській області»). Оп. 1. Спр. 1. 20 арк.

326. Розпорядження Представника Президента України за 1992 рік. Том 1 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3537 («Представник Президента України в Тернопільській області»). Оп. 1. Спр. 2. 395 арк.

327. Розпорядження Представника Президента України за 1992 рік. Том 5 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3537 («Представник Президента України в Тернопільській області»). Оп. 1. Спр. 5. 213 арк.

328. Розпорядження Представника Президента України за 1992 рік. Том 1 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3537 («Представник Президента України в Тернопільській області»). Оп. 1. Спр. 136. 141 арк.

329. Розпорядження Представника Президента України за 1994 рік. Том 5 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3537 («Представник Президента України в Тернопільській області»). Оп. 1. Спр. 132. 20 арк.

330. Розпорядження Представника Президента України за 1992 рік. Том 12 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3537 («Представник Президента України в Тернопільській області»). Оп. 1. Спр. 147. 253 арк.

331. Розпорядження Представника Президента України за 1994 рік. Том 5 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3537 («Представник Президента України в Тернопільській області»). Оп. 1. Спр. 365. 172 арк.

332. Розпорядження Представника Президента України за 1994 рік. Том 6 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3537 («Представник Президента України в Тернопільській області»). Оп. 1. Спр. 366. 138 арк.

333. Розпорядження Представника Президента України за 1994 рік. Том 7 // Держархів Тернопільської обл. Ф. 3537 («Представник Президента України в Тернопільській області»). Оп. 1. Спр. 367. 123 арк.

334. Романів В. Як поляки тупцювали на могилах та вішали гучномовці на надгробні хрести українців // Номер один. 16 липня.2008. С. 7.

335. Рубльова Н. Римо-католицька церква в Україні / Етнополітична культура в Україні: реалії та виклики часу. К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2010. С. 415–430.

336. Рябошапко Л. Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000): Монографія. Львів, Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка. 2001. 484 с.

337. Сагайдачний І. Україна – Польща: поговоримо нарешті, про економіку... // Дзеркало тижня. 8 червня 2002. С. 10.

338. Саєнко Ю. До єдності розмаїтостей // Політика і час. 1995. № 2. С. 73–79.

339. Свистун О. Язик до... Білого Стоку доведе // Голос народу. 18 листопада 2016. № 47 (8595). С. 5.

340. Світовий з'їзд полонійних учителів в Оструді: приймаються заявки // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5458-18346.html> (дата звернення: 26. 04. 2017).

341. Святі та культові місця // Польща. Національний туристичний портал: електрон. версія газ. 2018. URL:

<https://www.polscha.travel/uk/sviat%D1%96-ta-kultov%D1%96-m%D1%96stcia>

(дата звернення 05. 04. 2018).

342. Сергійчук В. Трагедія українців Польщі. Тернопіль, КЖВ «Тернопіль». 1997. 437 с.

343. Серока М. День польської культури в Тернополі // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5557-18546.html> (дата звернення: 22. 05. 2017).

344. Серока М. Молодь із Тернополя представила на конкурсі «Patria Nostra» фільм про «Енігму» // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2018. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/6340-20440.html> (дата звернення: 25. 02. 2018).

345. Серока М. «Про жінок і для жінок» // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4267-1585.html> (дата звернення: 24. 03. 2016).

346. Серока М. Різдвяне колядування // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4046-15213.html> (дата звернення: 24. 12. 2015).

347. Серока М. У Тернополі записуватимуть спогади // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5235-17923.html> (дата звернення: 14. 02. 2017).

348. Серока М. У Тернополі колядували та ставили вертепи // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5073-17531.html> (дата звернення: 19. 12. 2016).

349. Серока М. 165 осіб написали диктант із польської мови в Тернополі // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4455-16217.html> (дата звернення: 27. 05. 2016).

350. Сиско І. Збараж побратається з Болеславцем – містом кераміки // Народне слово. 13 травня 2016. № 20 (8228). С. 2.
351. Сиско І. Навести лад на цвинтарі – справа честі // Народне слово. 1 липня 2016. № 27 (8235). С. 2.
352. Сливка П.В. Драми українсько-польського братерства // Тернопіль вечірній. 12 квітня 2000. № 29 (1009). С. 3.
353. Сливка П. Тернопіль відвідали польські парламентарі // Тернопіль вечірній. 26 липня 2000. № 56 (1036). С. 3.
354. Слободян О. Україна та Польща в контексті українсько-польських міжнародних зв'язків кінця ХХ-початку ХХІ ст. Україна–Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини/ Вип. 18: присвячено 150-річчю від дня народження Михайла Грушевського. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім.В.Гнатюка, 2016. С. 282–289.
355. Слово президента // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/4038-1525.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/4038-1525.html) (дата звернення: 24. 12. 2015).
356. Сорока М. Три місяці вичікувань // Урядовий кур'єр. 8 вересня 2001. № 162. С. 4–5.
357. Список Вашиковського. МЗС України заявляє... // Укрінформ: електрон. версія газ. 2017. [URL:http://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2347046-spisok-vasikovskogo-mzs-zaavlae-so-ce-superecit-domovlenostam-z-polseu.html](http://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2347046-spisok-vasikovskogo-mzs-zaavlae-so-ce-superecit-domovlenostam-z-polseu.html) (дата звернення: 18. 11. 2017).
358. Спільна стратегія освіти // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. [URL:http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/3945-14921.html](http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/3945-14921.html) (дата звернення: 06. 11. 2015).
359. Спогади Гладиша М., мешканця с. Старий Скалат Підволочиського району Тернопільської області, записані автором 18.05.2018р. // Приватний архів автора. 2 арк.

360. Спогади Камінського Ю., мешканця с. Старий Скалат Підволочиського району Тернопільської області, записані автором 27. 01. 2018 р. // Приватний архів автора. 4 арк.

361. Спогади Камневої А., мешканки м. Кременець Тернопільської області, записані автором 04.02.2018 р. // Приватний архів автора. 1 арк.

362. Спогади Мокрія Ю., мешканця м. Підволочиськ Тернопільської області, записані 17.03.2018 р. // Приватний архів автора. 3 арк.

363. Спогади Пустельник М., мешканки м. Чортків Тернопільської області, записані автором 17.11.2017 р. // Приватний архів автора. 3 арк.

364. Спогади Стронського Г., мешканця м. Тернопіль, записані автором 3.04.2018 р. // Приватний архів автора. 3 арк.

365. Старостенко Г. Новітні демографічні тенденції в Україні // Економіка України. 1998. № 5. С. 22–30.

366. Статут Громадської організації «Польське освітньо-культурне товариство». Обласне управління юстиції в Тернопільській області. Тернопіль. 2014. 8 с.

367. Степико М. Буття етносу. Витоки, сучасність, перспективи. К.: «Знання». 1998. 260 с.

368. Стипендіальна програма імені Стефана Банаха 2017-2018: розпочато набір кандидатів // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5550-18539.html> (дата звернення: 18. 05. 2017).

369. Стипендіальний Фонд імені Королеви Ядвіги: оголошено прийом документів // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/responsive/5542-18531.html> (дата звернення: 17. 05. 2017).

370. Стипендія «Gaude Polonia» – 2017 // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/responsive/4480-16242.html> (дата звернення: 07. 06. 2016).

371. Тараненко І., Іванюк І., Олійник О., Чернявська Ю. Про концептуальні підходи полікультурної (інтеркультурної) освіти та виховання в зарубіжній педагогіці // Відродження. 1998. № 4. С. 11–12.

372. Тернопільський Енциклопедичний Словник / Передмова Геннадія Яворського. Тернопіль: ВАТ ТВПК «Збруч», 2004. Т. 3. П – Я. 708 с.

373. Тернопільський обласний центр охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини. Інформаційний буклет. 2017. 6 с.

374. Ткач В. Діяльність національно-культурних товариств Тернопільщини в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. // Проблеми і перспективи наук в умовах глобалізації: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2006. С. 31–39.

375. Ткач В. Духовне відродження польської громади Тернопільщини у 1989–2017 роках // International Multidisciplinary Conference «Key Issues of Education and Sciences: Development Prospects for Ukraine and Poland» Stalowa Wola, Republic of Poland, 20–21 July 2018. Volume 5. Stalowa Wola: Izdewnieciba «Baltija Publishing», 2018. s. 114–117.

376. Ткач В. Культурно-освітня діяльність поляків Кременецького району Тернопільської області в кінці ХХ на початку ХХІ ст. // Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 23–24 лютого 2018 р.). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2018. С. 105–109.

377. Ткач В. Культурно-освітня діяльність поляків Тернопільщини наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. // Мандрівець. Тернопіль. 2007. №2 (67) березень-квітень. С. 47–51.

378. Ткач В. Організація національно-культурного життя поляків Чортківщини у 1989–2017 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. Вип. 2. Ч. 3. С. 146–149.

379. Ткач В. Полонія Підволочиського району Тернопільської області у 1989–2018 рр. : релігійний та культурно-освітній аспекти // Актуальні питання суспільних наук: наукові дискусії: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 17-18 серпня 2018 року). Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація». 2018. С. 28–31.

380. Ткач В. Поляки Бережанського району Тернопільської області у 1989–2017 роках // Матеріали XV міжнародної науково-практичної конференції «Дослідження із суспільних наук у 2018 році». Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. С. 141–145.

381. Ткач В. Поляки Гусятинського району Тернопільської області у 1989–2017 роках // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «ScienceMax I». Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД». 2018. С. 7–10.

382. Ткач В. Поляки Тернопільщини // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Україна наукова '2003». Том 7. Історія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2003. С. 27–29.

383. Ткач В. Польська громада міста Тернополя у 1989–2018 роках: освіта, релігія та культурна діяльність // Молодий вчений. № 7 (59), липень 2018. С. 32–36.

384. Ткач В. Польсько–українське культурно-освітнє товариство ім.Адама Міцкевича в місті Чорткові: історія становлення та перспективи розвитку // Україна—Європа—Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини/ Гол. ред. Л.М.Алексієвець. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім.В.Гнатюка, 2017. Вип. 20. С. 366–370.

385. Ткач В. Порівняльна характеристика національної структури населення Тернопільської області (за результатами Всесоюзного перепису населення 1989 року та Всеукраїнського перепису 2001 року) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2012. Вип.1. С. 150–153.

386. Ткач В. Роль польської національної меншини Тернопільщини у налагодженні міжрегіональних україно-польських відносин // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / К. : «Видавництво «Гілея», 2018. Вип. 131 (4). С. 115–119.

387. Ткач В. Соціокультурні тенденції діяльності національних меншин Поділля у 90-х рр. ХХ ст. // Наукові праці Кам'янець-Поділ. держ. педуніверситету: Іст. науки. Кам'янець-Подільський, 2002. Т.8. (10). С. 423–427.

388. Ткач В. Тернопільщина: національні меншини та релігійне питання // Конфесійне багатоманіття України в контексті духовного і національного відродження. Науковий збірник // Тернопіль: Видавець ТДТУ ім. І. Пулюя. 2007. С. 101–105.

389. Ткач В. Участь етнічних меншин Поділля в процесі становлення української державності // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Вип.10. Тернопіль. 2000. С. 150–157.

390. Тихомиров Ю. Право: национальное, международное, сравнительное // Віче. 2000. № 3 (96). С. 145–159.

391. Тренінги для вчителів зі шкіл із польською мовою викладання та суботньо-недільних шкіл: триває прийом заявок // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5729-18934.html> (дата звернення: 11. 07. 2017).

392. Триває набір на ХХVII Східну літню школу // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/responsive/5400-18261.html> (дата звернення: 03. 04. 2017).

393. Угода між Міністерством освіти і науки України та Міністерством національної освіти Республіки Польща про співробітництво в галузі освіти // Верховна рада України: електрон. версія сайту. 2015. URL:http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_180 (дата звернення: 19. 01. 2015).

394. Удовенко Г. Залишимо історію історикам // Урядовий кур'єр. 8 вересня 2001. С. 3.
395. У Збаражі відкрили пам'ятник Міцкевичу // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2015. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/3833-14615.html> (дата звернення: 24. 09. 2015).
396. Указ Президента України. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини // Верховна рада України: електрон. версія сайту. 2015. URL:<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/501/2015/page2> (дата звернення: 25. 08. 2015).
397. Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про утворення Волинської, Дрогобичської, Львівської, Ровенської, Станіславівської і Тарнопольської областей в складі Української РСР» / Відомості Верховної Ради СРСР. № 38 (61). 20 грудня 1939 р.
398. Україна-Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках». Варшава.: 1997. 245 с.
399. Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки. 2006: Монографія / За ред. О. С. Власюка. К.: НІСД. 2006. 576 с.
400. Україна – сузір'я культур. Збірник. Київ. 2018. 236 с.
401. Українська молодь може взяти участь у дослідженні родинної історії // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/куызщтышму/5383-18244.html> (дата звернення: 30. 03. 2017).
402. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В. С. Крисаченка. К.: НІСД. 2004. 648 с.
403. Український соціум / Власюк О. С., Крисаченко В. С., Степико М. Т. та ін. / За ред. В. С. Крисаченко. К.:Знання України,2005. 792 с.
404. У Тернополі про Варшавське повстання // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2014. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5->

tab-show/1458-u-ternopoli-pro-varshavske-povstannia.html (дата звернення: 14. 08. 2014).

405. Уткін О. До громадянської злагоди через етнічний плюралізм // Віче. 2000. № 4 (97). С. 22–39.

406. Храми Тернополя // Вікіпедія. Вільна енциклопедія: електрон. версія газ. 2017. URL:https://uk.wikipedia.org/wiki/Храми_Тернополя (дата звернення: 27. 12. 2017).

407. Центр дослідження українсько-польських відносин та сектор наукових та інформаційних видань // Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України: електрон. версія сайту. 2017. URL:http://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/organization/departments/info/?ci_locationid=7 (дата звернення: 27. 12. 2017).

408. Центр східноєвропейських студій Варшавського університету оголосив набір на магістерську програму // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/responsive/6133-19835.html> (дата звернення: 02. 12. 2017).

409. Чех М., Брунда І. Незмінний вірний друг і соратник – Польща. Візит Західних друзів зі шляхетними намірами та День Незалежності Польщі у Чорткові // Чортківський вісник. 18 листопада 2016. № 45(444). С. 5.

410. Чисельність населення (за оцінкою) на 1 листопада 2017 року та середня чисельність у січні-жовтні 2017 року // Головне управління статистики Тернопільської області: електрон. версія сайту. 2017. URL:<http://www.te.ukrstat.gov.ua/files/DS/DS1.htm> (дата звернення: 22. 12. 2017).

411. Чорна О. Плаче Польща... Сумує Україна... // Свобода. 14 квітня 2010. С. 1–2.

412. Чорній О. Студенти Буцацького коледжу проходять практику у Польщі та Швейцарії, а цього річ укладені договори про співпрацю із

навчальними закладами Іспанії та Франції // Нова доба. 15 квітня 2011. № 15 (8429). С. 4.

413. Чорній О. У Бучацькому коледжі Подільського ДАТУ теж можна здобути вищу освіту // Нова доба. 22 березня 2013. № 12 (8530). С. 4.

414. Шелест Д. Регіоналізм в етнонаціональній політиці і державному управлінні // Віче. 1999. № 7. С. 149–152.

415. Шестюк Анастасія. У Замлинні продовжили роботу над проектами // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2016. URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/4950-17246.html> (дата звернення: 08. 11. 2016).

416. Шимон С. Законодавство України і міжнародне право. Питання гармонізації // Віче. 1998. №12 (81). С. 150–152.

417. Шишкін В. Рада Європи: інституції захисту прав людини // Віче. 1998. № 11 (80). С. 74–85.

418. Щодо виконання завдань визначених Протоколом за результатами засідання Громадської гуманітарної ради 03. 07. 2012 р. Лист обласної державної адміністрації на Міністерство культури України від 04. 03. 2013 р. № 05-1169/33-05. 2 с.

419. Щодо виконання програми збереження культурної спадщини Тернопільської області на 2016–2020 роки у 2017 році. Інформація директора Тернопільського обласного центру охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини від 19. 01. 2018 р. № 027/01-5. 2 с.

420. Щодо обстеження дзвіниці костелу. Лист т.в.о. директора департаменту культури, релігій та національностей Тернопільської обласної державної адміністрації від 25. 04. 2014 р. № 020358/03.01-17. 1 с.

421. Щодо обстеження руїн колишнього костелу. Лист т.в.о. директора департаменту культури, релігій та національностей Тернопільської обласної державної адміністрації від 25. 04. 2014 р. № 02-355/03.01-13. 1 с.

422. Щодо обстеження руїн колишнього костелу. Лист т.в.о. директора департаменту культури, релігій та національностей Тернопільської обласної державної адміністрації від 25. 04 .2014 р. № 02-356/03.01-13. 1 с.

423. Щодо пам'яток, пов'язаних з історією польського народу. Лист заступника голови Тернопільської обласної державної адміністрації на Український інститут національної пам'яті від 01. 03. 2017 р. № 03-941/37-10. 1 с.

424. Щодо розгляду запиту на отримання публічної інформації. Інформація головного територіального управління юстиції у Тернопільській області від 07. 12. 2017 р. № 63/09-60-2.2. 2 с.

425. Щодо самовільної забудови біля костелу св. Станіслава. Лист заступника департаменту культури, релігій та національностей Тернопільської обласної державної адміністрації від 18. 09. 2015 р. № 03-1042/03.01-11. 2 с.

426. Щодо фінансування замкової каплиці у м. Бережани. Лист заступника голови Тернопільської обласної державної адміністрації на Міністерство культури України від 12. 04. 2018 р. № 03-2035/37-05. 1 с.

427. «Я з вами жив...» (Юліуш Словацький). Слідами Короля-Духа: путівник. Тернопіль: ТОВ «Терно-граф». 2017. 64 с.

428. Ярмоленко М. Регіональні особливості етнокультурних процесів на Заході та Сході України // Наукові записки Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2011/2 (52). С. 354–365.

429. Czawaga Konstanty. Obchody Dnia Chorego w Tarnopolu // Kurier Galicyjski: електрон. версія газ. 2014. URL:<http://www.kuriergalicyjski.com/actualnosci/report/3022-obchody-dnia-chorego-w-tarnopolu> (дата звернення: 14. 02. 2014).

430. Dozynki // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronislawa Mireckiego: електрон. версія сайту. 2012.

URL:<http://www.tkpmirecki.com/pl/news/19-doyunki.html> (дата звернення: 26. 08. 2012).

431. Dutkiewicz T. Podwojne swieto Czortkowian // Nasze drogi. Lwow. №2 (69). Wrzesien-pazdziernik 2013. s. 28–31.

432. Dyzur konsula RP w Podwoloczyskach // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronislawa Mireckiego: електрон. версія сайту. 2014. URL:<http://www.tkpmirecki.com/pl/news/38-dyur-konsula-rp-w-podwooczyskach.html> (дата звернення: 14. 07. 2014).

433. Dzień Babci i Dziadka // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M.Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2011. URL:<http://www.pkotpkot.blogspot.com/search/label/szkola%20jezyka%20polskiego> (дата звернення: 08. 02. 2011).

434. Festywal Książki w Brzezanach // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M.Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2017. URL:<http://www.pkotpkot.blogspot.com/search/label/wydarzenia> (дата звернення: 30. 06. 2017).

435. «Gdzie strumyk płynie z wolna...» // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronislawa Mireckiego: електрон. версія сайту. 2013. URL:<http://www.tkpmirecki.com/pl/news/25-qgdzie-strumyk-pynie-z-wolnaq-html> (дата звернення: 01. 06. 2013).

436. Groby pradziada ocal od zapomnienia // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronislawa Mireckiego: електрон. версія сайту. 2017. URL:<http://www.tkpmirecki.com/pl/news/59-groby-pradziada-ocal-od-zapomnienia.html> (дата звернення: 19. 07. 2017).

437. Goscie z Polski // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronislawa Mireckiego: електрон. версія сайту. 2012. URL:<http://www.tkpmirecki.com/pl/news/18-gocie-z-polski.html> (дата звернення: 06. 07. 2012).

438. Hurra! Znowu w szkole! // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronislawa Mireckiego: електрон. версія сайту. 2012.

[URL:http://www.tkpmirecki.com/pl/news/21-hurra-znowu-w-szkole.html](http://www.tkpmirecki.com/pl/news/21-hurra-znowu-w-szkole.html) (дата звернення: 15. 09. 2012).

439. Jerzy Hoffman zostanie upamiętniony w Tarnopolu // Kurier Galicyjski: електрон. версія газ. 2016.
[URL:http://www.kuriergalicyjski.com/actualnosci/przeplond-presy/5017-jerzy-hoffman-zostanie-upamietniony-w-tarnopolu](http://www.kuriergalicyjski.com/actualnosci/przeplond-presy/5017-jerzy-hoffman-zostanie-upamietniony-w-tarnopolu) (дата звернення: 16. 05. 2016).

440. Kaminski J. Skalat ma 500 lat // Kurier Galicyjski: електрон. версія газ. 2013. [URL:http://www.kuriergalicyjski.com/actualnosci/report/2765-ska-at-ma-500-lat](http://www.kuriergalicyjski.com/actualnosci/report/2765-ska-at-ma-500-lat) (дата звернення: 04. 12. 2013).

441. Karpalska L. Pluralism kulturowy i etniczny a odrebność regionalna Kresow południowo-wschodnich w latach 1918-1939/Lucja Karpalska. Krakow: Nomos. 2006. s.167.

442. Koncert // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M.Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2014.
[URL:http://www.pkotpkot.blogspot.com/search/label/koncert](http://www.pkotpkot.blogspot.com/search/label/koncert) (дата звернення: 12. 02. 2014).

443. Konkurs «Kresy 2012» // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronislawa Mireckiego: електрон. версія сайту. 2012.
[URL:http://www.tkpmirecki.com/pl/news/22-konkurs-qkresy-2012q.html](http://www.tkpmirecki.com/pl/news/22-konkurs-qkresy-2012q.html) (дата звернення: 11. 11. 2012).

444. Konkurs recytatorski im.Juliusza Slowackiego // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronislawa Mireckiego: електрон. версія сайту. 2016.
[URL:http://www.tkpmirecki.com/pl/news/48-konkurs-recytatorski-imjuliusza-sowackiego.html](http://www.tkpmirecki.com/pl/news/48-konkurs-recytatorski-imjuliusza-sowackiego.html) (дата звернення: 18. 04. 2016).

445. Koscioly i klasztory rzymskokatolickie dawnego wojewodztwa ruskiego. Tom 15. Miedzynarodowe centrum kultury w Krakowie. Krakow. 2007. 820 st.

446. Koscioly i klasztory rzymskokatolickie dawnego wojewodztwa ruskiego. Tom 16. Miedzynarodowe centrum kultury w Krakowie. Krakow. 2008. 729 st.

447. Krzysztof Szczerski: Europa może wybrać Moskwę, nie Kijów // Телебачення польське: електрон. версія газ. 2017. URL:<http://www.tvp.info/34972753/krzysztof-szczerski-europa-moze-wybrac-moskwe-nie-kijow> (дата звернення: 27. 11. 2017).

448. Kurylo Bogdana. Zakonczenie roku w Szkole Jezyka Polskiego w Tarnopolu // Kurier Galicyjski. 14–27 czerwca 2013. № 11(183). S. 9.

449. Markut K. Nasze Kresy 2017 // BialyOrzel24.com: електрон. версія сайту 2017. URL:<http://www.fl.bialyorzel24.com/floryda/art,390,nasze-kresy-2017.html> (дата звернення: 09. 11. 2017).

450. Mogile pradziada ocal od zapomnienia // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M.Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2013. URL:<http://www.pkotpkot.blogspot.com/2013/07/blog-post.html> (дата звернення: 13. 07. 2013).

451. «Mogile pradziada ocal od zapomnienia – 2015» // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M.Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2015. URL:<http://www.pkotpkot.blogspot.com/search/label/praca%20na%20cmentarzu> (дата звернення: 30. 07. 2015).

452. «Mogile pradziada ocal od zapomnienia» // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M.Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2017). URL:<http://www.pkotpkot.blogspot.com/search/label/praca%20na%20cmentarzu> (дата звернення: 29. 07. 2017).

453. Narodowe czytanie w Brzezanach // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M.Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2016. URL:<http://www.pkotpkot.blogspot.com/2016/narodowe-czytanie-w-brzezanach.html> (дата звернення: 04. 09. 2016).

454. Odnowiony portal // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M.Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2013.

URL:<http://www.pkotpkot.blogspot.com/search/label/koC5%9Bcio%C5%82> (дата звернення: 17. 08. 2013).

455. Opalinski G. Glowne kierunki dzialalnosci Kosulatu Generalnego RP we Lwowie w latach 2005–2010/ Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – poczatkach XXI wieku. Praca zbiorowa pod redakcja Henryka Stronskiego i Grzegorza Seroczynskiego. Olsztyn - Charkow. 2010. s. 590–618.

456. Pielgrzymka do Rzymu na kanonizacje Jana Pawla II I Jana XXIII // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M.Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2014.
URL:<http://www.pkotpkot.blogspot.com/search/label/podr%C3%B3%C5%BCy> (дата звернення: 02. 05. 2014).

457. Piwsza komunia w Podwoleczyskach // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronislawa Mireckiego: електрон. версія сайту. 2012.
URL:<http://www.tkpmirecki.com/pl/news/16-piwsza-komunia-w-podwooczyskach.html> (дата звернення: 10. 06. 2012).

458. Podroz do Kamienca na Podolu // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronislawa Mireckiego: електрон. версія сайту. 2012.
URL:<http://www.tkpmirecki.com/pl/news/15-podro-do-kamienca-na-podolu.html> (дата звернення: 07. 06. 2012).

459. Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – poczatkach XXI wieku. Praca zbiorowa pod redakcja Henryka Stronskiego i Grzegorza Seroczynskiego. Olsztyn - Charkow. 2010. 656 s.

460. Polskie Radio dla Zagranicy. «Бути поляком» – конкурс для молоді з польської діаспори // Волинський монітор: електрон. версія газ. 2017.
URL:<http://www.monitor-press.com/ua/extensions/s5-tab-show/5168-17746.html> (дата звернення: 24. 01. 2017).

461. Powstanie domu Polskiego // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronislawa Mireckiego: електрон. версія сайту. 2011.
URL:<http://www.tkpmirecki.com/pl/news/10-powstanie-domu-polskiego.html> (дата звернення: 01. 08. 2011).

462. Rozycka S. Odrodzony polski «Sokol» w Tarnopolu // Галицький кур'єр: електрон. версія газ. 2012. URL:<http://www.kuriergalicyjski.com/index.php/polacynaukr/polskaakt> (дата звернення: 12. 04. 2012).

463. Rozycka S. Polskie dzwony w Kozowej // Kurier Galicyjski. 28 czerwca – 15 lipca 2013. № 12 (184). s. 2.

464. Rozycka S. Wspolpraca regionalna Polski I Ukrainy – proba diagnozy // Kurier Galicyjski. 14–27 czerwca 2013. № 11 (183). S. 1.

465. Sereda W. Moje najmlsze wspomnienia // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M.Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2012. URL:<http://www.pkotpkot.blogspot.com/search/label/ludzi> (дата звернення: 21. 07. 2012).

466. Smierciak S. Mlodzi ze Strarego Skalatu // Gazeta Krakowska. 21–22 lipca. 2001. s. V.

467. Spotkanie dzieci z Polski z przedstawicielami rady miasta Podwoleczyska // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronislawa Mireckiego: електрон. версія сайту. 2016. URL:<http://www.tkpmirecki.com/pl/news/52-spotkanie-dzieci-z-polski-z-przedstawicielami-rady-miasta-podwooczyska.html> (дата звернення: 08. 07. 2016).

468. Spotkanie w Brzezanach // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M.Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2012. URL:<http://www.pkotpkot.blogspot.com/search/label/goscimy> (дата звернення: 07. 07. 2012).

469. Swieto 3-go maja // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronislawa Mireckiego: електрон. версія сайту. 2014. URL:<http://www.tkpmirecki.com/pl/news/34-swito-3-go-maja.html> (дата звернення: 03. 05. 2014).

470. Szkodzinski J. Polskie Towarzystwo Gimnastyczne «Sokol-Macierz» // Nasze drogi. 2012. № 1 (67). S. 48–49.

471. Szkoła języka polskiego // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M.Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2011. URL:<http://www.pkotpkot.blogspot.com/search/label/szkola%20jezyka%20polskiego> (дата звернення: 01. 05. 2011).

472. Tomaszewski W. Czy Ukraina to państwo upadłe? // Najwyższy Czas!. № 49–50, 27 listopada-10 grudnia. 2017. S. 38–39.

473. Uroczyste obchody 90 rocznicy bitwy pod Zadwozem // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronisława Mireckiego: електрон. версія сайту. 2010. URL:<http://www.tkpmirecki.com/pl/news/7-uroczyste-obchody-90-rocznicy-bitwy-pod-zadwozem-.html> (дата звернення: 22. 08. 2010).

474. Wyjazd na wakacje w Polski // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronisława Mireckiego: електрон. версія сайту. 2016. URL:<http://www.tkpmirecki.com/pl/news/51-wyjazd-na-wakacje-w-polski.html> (дата звернення: 01. 07. 2016).

475. Zyrka H. Chop towarzystwa polskiego w Tarnopolu // Kurier Galicyjski: електрон. версія газ. 2016. URL:<http://www.kuriergalicyjski.com/actualnosci/list-do-redakcji/5433-chor-towarzystwa-polskiego-w-tarnopolu> (дата звернення: 22. 12. 2016).

476. II (drugi) polsko-ukraiński dzień dziecka // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronisława Mireckiego: електрон. версія сайту. 2009. URL:<http://www.tkpmirecki.com/pl/news/6-ii-drugi-polsko-ukraiski-dzie-dziecka-1-czerwca-2009-roku.html> (дата звернення: 01. 06. 2009).

477. III Dyktando ogólnoukraińskie języka polskiego // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M.Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2016. URL:<http://www.pkotpkot.blogspot.com/search/label/ludzi> (дата звернення: 27. 05. 2016).

478. 5-ta rocznica TKP // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronisława Mireckiego: електрон. версія сайту. 2013. URL:<http://www.tkpmirecki.com/pl/news/27-5-ta-rocznica-t-k-p.html> (дата звернення: 15. 08. 2013).

479. 11 listopada – Dzień Niepodległości Polski // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M.Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2014. [URL:http://www.pkotpkot.blogspot.com/2014/11/11-listopada-dzien-niepodlegosci-polski.html](http://www.pkotpkot.blogspot.com/2014/11/11-listopada-dzien-niepodlegosci-polski.html) (дата звернення: 13. 11. 2014).

480. XVIII letnia Akademia kultury I języka polskiego // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M.Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2017. [URL:http://www.pkotpkot.blogspot.com/search/label/akademia%20w%20Glogowie.html](http://www.pkotpkot.blogspot.com/search/label/akademia%20w%20Glogowie.html) (дата звернення: 29. 07. 2017).

481. 22 wrzesnia br. w Muzeum Krajoznawczym // Polskie kulturalno-oswiatowe towarzystwo im. bl. M.Darowskiej (Brzezany): електрон. версія сайту. 2013. [URL:http://www.pkotpkot.blogspot.com/2013/09/22-wrzesnia-br.html](http://www.pkotpkot.blogspot.com/2013/09/22-wrzesnia-br.html) (дата звернення: 29. 09. 2013).

482. XXII konkurs recytatorski «Kresy» 2013 // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronislawa Mireckiego: електрон. версія сайту. 2013. [URL:http://www.tkpmirecki.com/pl/news/29-XXII-konkurs-recytatorski-lk-r-e-s-yr-2013.html](http://www.tkpmirecki.com/pl/news/29-XXII-konkurs-recytatorski-lk-r-e-s-yr-2013.html) (дата звернення: 09. 11. 2013).

483. 95 rocznica bitwy pod zadworzem (polskie Termopile) // Towarzystwo culture polskiej im. ks. Bronislawa Mireckiego: електрон. версія сайту. 2015. [URL:http://www.tkpmirecki.com/pl/news/44-95-rocznica-bitwy-pod-zadworzem-polskie-termopile.html](http://www.tkpmirecki.com/pl/news/44-95-rocznica-bitwy-pod-zadworzem-polskie-termopile.html) (дата звернення: 16. 08. 2015).

ДОДАТКИ

Поляки у відношенні до усього населення (у районах)

Таблиця 1

№ з/п	Район	Всесоюзний перепис 1989 року			Всеукраїнський перепис 2001		
		Все населення	Поляки	%	Все населення	Поляки	%
1.	Бережанський	71151	123	0,17	44477	36	0,08
2.	Борщівський	79148	327	0,41	75358	170	0,23
3.	Бучацький	65814	117	0,18	65078	48	0,07
4.	Гусятинський	71227	423	0,59	66803	205	0,31
5.	Заліщицький	55810	71	0,13	52915	26	0,05
6.	Збаразький	63524	160	0,25	60349	77	0,13
7.	Зборівський	50865	78	0,15	47040	26	0,06
8.	Козівський	43518	50	0,11	41841	22	0,05
9.	Кременецький	76618	244	0,32	73190	139	0,19
10.	Лановецький	35944	19	0,05	33294	8	0,02
11.	Монастириський	37686	82	0,22	34537	23	0,07
12.	Підволочиський	50647	2317	4,57	46309	1660	3,58
13.	Підгаєцький*	-	-	-	22913	6	0,03
14.	Теребовлянський	77802	584	0,75	70185	176	0,25
15.	Тернопільський	58970	290	0,49	60810	96	0,16
16.	Чортківський	82542	563	0,68	80861	316	0,39

Прод. табл. 1

17.	Шумський	39248	78	0,2	36511	52	0,14
18.	м. Тернопіль	202659	1178	0,58	226029	770	0,34
	Вся область	1163974	6704	0,58	1138500	3856	0,34

[123–124].

Поляки у відношенні до усього населення (у містах)

Таблиця 2

№ з/п	Міста	Всесоюзний перепис 1989 року			Всеукраїнський перепис 2001 року		
		Все населення	Поляки	%	Все населення	Поляки	%
1.	Бережани	16658	53	0,32	17130	29	0,17
2.	Підгайці	3415	12	0,35	3203	2	0,06
3.	Борщів	11247	98	0,87	11251	42	0,37
4.	Мельниця Подільська	3888	5	0,13	3866		
5.	Скала Подільська	4676	21	0,45	4504		
6.	Бучач	13265	46	0,35	12511	21	0,17
7.	Золотий Потік	2389	10	0,42	2395	1	0,04
8.	Гусятин	6185	75	1,21	6506		
9.	Копичинці	7258	45	0,62	7003	22	0,31
10.	Хоростків	8859	36	0,41	7304	16	0,22
11.	Гримайлів	2391	46	1,92	2004		
12.	Заліщики	12194	51	0,42	9739	17	0,17
13.	Товсте	4579	7	0,15	3460	1	0,03
14.	Збараж	13486	77	0,57	13053	39	0,3
15.	Вишівець	3891	3	0,08	3469	1	0,03
16.	Зборів	6785	9	0,13	7339	9	0,12
17.	Залізці	2691	20	0,74	2680	7	0,26
18.	Козова	8701	11	0,13	9252		
19.	Козлів	2019	10	0,50	1939		
20.	Кременець	24499	191	0,78	21880	113	0,52

Прод. табл. 2

21.	Почаїв	9808	10	0,10	8027	9	0,11
22.	Ланівці	9115	8	0,09	8547	5	0,06
23.	Монастириська	6321	20	0,32	6277	13	0,21
24.	Коропець	3842	4	0,10	3752	1	0,03
25.	Підволочиськ	8727	296	3,39	7977	170	
26.	Скалат	4270	239	5,60	4042	188	4,65
27.	Теребовля	13797	168	1,22	13455	40	0,30
28.	Золотники	2015	-	-			
29.	Дружба	1753	7	0,40	1647		
30.	Микулинці	3519	68	1,93	3457		
31.	Велика Березовиця	5555	5	0,09	6503		
32.	Великі Бірки	3384	26	0,77	3238		
33.	Великий Глибочок	2366	4	0,17			
34.	Чортків	26830	244	0,91	28855	123	0,43
35.	Заводське	2991	11	0,37	3087	12	0,39
36.	Шумськ	4849	59	1,22	5010	41	0,82
37.	Тернопіль	202659	1178	0,58	226029	770	0,34
	Разом міське населення	470877	3173	0,67	480391	1825	0,38

[123–124].

Поляки у відношенні до усього населення (у районах, сільське населення)

Таблиця 3

№ з/п	Район	Всесоюзний перепис 1989 року			Всеукраїнський перепис 2001		
		Все населення	Поляки	%	Все населення	Поляки	%
1.	Бережанський	71151	58	0,08	44477	7	0,02
2.	Борщівський	79148	203	0,26	75358	100	0,13
3.	Бучацький	65814	61	0,09	65078	26	0,04
4.	Гусятинський	71227	221	0,31	66803	127	0,19
5.	Заліщицький	55810	13	0,02	52915	8	0,02
6.	Збаразький	63524	80	0,13	60349	37	0,06
7.	Зборівський	50865	49	0,10	47040	10	0,02
8.	Козівський	43518	29	0,07	41841	3	0,01
9.	Кременецький	76618	43	0,06	73190	17	0,02
10.	Лановецький	35944	11	0,03	33294	3	0,01
11.	Монастириський	37686	58	0,15	34537	9	0,03
12.	Підволочиський	50647	1782	3,52	46309	1302	2,81
13.	Підгаєцький				22913	4	0,02
14.	Теребовлянський	77802	341	0,44	70185	101	0,14
15.	Тернопільський	58970	255	0,43	60810	75	0,12
16.	Чортківський	82542	308	0,37	80861	181	0,22
17.	Шумський	39248	19	0,05	36511	11	0,03
	Вся область	1163974	3531	0,30	1138500	2031	0,18

**СПИСОК
польських організацій Тернопільщини**

Таблиця 4

№ п/п	Назва організації	Керівник	Адреса	Дата реєстрації/код
1.	Громадська організація «Тернопільське культурно-просвітницьке полонійне товариство»	Войнова Марина Вікторівна	м. Тернопіль, вул. Замкова 1 кв. 28	01.07.2014 р. (39281630)
2.	Громадська організація «Польського центру культури і освіти в Тернополі»	Фріз Петро Дмитрович	м. Тернопіль, вул. Т. Шевченка 21	21.08.1995 р.
3.	Громадська організація «Товариство відродження культури польської ім.Ю.Словацького»	Каня Мар'ян Владиславович	м. Кременець, вул. Самчука 3	16.08.1999 р. (25780795)
4.	Громадська організація «Надзбручанське товариство польської культури та мови»	Пейко Іван Йосифович	Гусятинський р-н., с. Сидорів, вул. Закостельна 18	21.06.2013 р. (38794873)
5.	Громадська організація «Центр культури і мови польської»	Іванців Наталія Романівна	м. Чортків, вул. Юрчинських 19	04.11.2014 р. (39475421)
6.	Підволочиське відділення спілки поляків України	Гладишеський Володимир Казимирович	смт. Підволочиськ, вул. Надзбручанська 118	26.03.2007 р. (35970078)
7.	Громадська організація «Польсько-українське культурно-освітнє товариство ім.А.Міцкевича»	Пустельник Марія Адольфівна	м. Чортків, вул. Мистецька 2	01.12.1993 р. (21136910)

Прод. табл. 4

8.	Польське культурно-освітнє товариство в Старому Скалаті	Сарафін Ірина Тадеївна	Підволочиський р-н., с. Старий Скалат	31.03.2008 р. (35970062)
9.	Підволочиська районна громадська організація «Товариство польської культури ім. кс. Б. Мірецького»	Крих Марія Франківна	смт. Підволочиськ, вул. Тернопільська 9	12.03.2008 р.
10.	Польське Товариство Гімнастичне «Сокіл-Матір»	Йосип Шкодзінський	м. Тернопіль	24.06.1994 р.
11.	Громадська організація «Дитячого гарцерського гуфця «Добрі вчинки» польського гарцерства в Україні»	Коваленко Віталій В'ячеславович	м. Тернопіль, вул. Винниченка буд.9, кв. 56	07.11.2003 р. (26428342)
12.	Польське культурно-освітнє товариство імені блаженної Марцеліни Даровської	Галина Шатрук	м. Бережани вул. Січових Стрільців, буд.67, кв.39	(36349994)
13.	Громадська організація «Центр розвитку культури і мови польської»	Решетар Наталія Богданівна	м. Тернопіль, вул. Вільхова, буд.11, кв.28	23.09.2015 р. (40030025)
14.	Громадська організація «Польське освітньо-культурне товариство»	Черватюк Ярослав Степанович	м. Тернопіль	27.10.2014

[424].

СПИСОК
незареєстрованих товариств

Таблиця 5

№ з/п	Назва організації	Керівник	Стан реєстрації
1.	Польське культурно-освітнє товариство «Збараж»	Байдецький Петро Григорович	Відмова органів юстиції
2.	Молодіжні громадська організація Молода Полонія м. Кременець	Камнева Ада Анатоліївна	Філія польської Молодої Полонії
3.	Згромадження Сестер Францисканок Службниць Хреста с. Старий Скалат		Філія монастиря

[424].

Стан польських кладовищ та поховань на території Тернопільської області

Таблиця 6

№ з/п	Адреса кладовища (закрите, діюче)	К-сть поховань	Стан кладовища	К-сть недоглянутих могил	К-сть склепів сімейного походження	Площа кладовища, га
Гусятинський район						
1.	с. Красне (діюче)	86	задовільний	11	3	2,25
2.	с. Малі Бірки (закрите)	13	задовільний	5	-	0,19
3.	с. Новосілка (закрите)	2	незадовільний	2	-	0,02
4.	с. Товсте (закрите)	86	задовільний	80	-	0,8
5.	с. Зелене (закрите)	42	незадовільний	40	-	0,07
6.	с. Глібів (закрите)	18	незадовільний	18	-	0,15
7.	смт. Гусятин (діюче)	557	незадовільний	525	-	2,0
8.	смт. Гримайлів (закрите)	61	незадовільний	61	-	2,0
9.	с. Суходіл (закрите)	28	незадовільний	28	-	0,07
Заліщицький район						
1.	с. Мишків	6	незадовільний	6	1	1,0
2.	с. Буряківка	150	задовільний	150	-	1,0
3.	с. Нирків	200	незадовільний	200	10	1,8
4.	м. Заліщики	348	задовільний	197	11	3,5
5.	с. Блищанка	19	задовільний	19	1	3,0
6.	с. Устечко	11	задовільний	11	11	2,4
Бучацький район						
1.	с. Язлівець (закрите)	62	задовільний	62	2	1,5
2.	с. Білявинці (закрите)	150	задовільний	150	-	1,0
3.	с. Дуліби (закрите)	3	задовільний	-	-	0,4

Прод. табл. 6

4.	с. Нові Петликівці (закрите)	5	незадовільний	5	-	0,2
5.	с. Порохова (закрите)	67	задовільний	39	-	0,47
6.	с. Бобулинці (закрите)	15	незадовільний	15	1	0,7
7.	с. Жнибороди (закрите)	102	задовільний	-	-	0,7
Кременецький район						
1.	м. Кременець (діюче)	1500	задовільне	400	17	4,0
Братська могила польських солдатів						
На православному монастирському кладовищі ХІХ ст. поховані видатні вчені, громадські діячі тих часів						
2.	с. В.Бережці	14	задовільний	14	1	-
Шумський район						
1.	сmt. Шумськ (закрите)	900	незадовільний	895	15	8,9
Збарзький район						
1.	м. Збараж (діюче)	1226	задовільний	986	5	5,0
Підгасцький район						
1.	села Білокриниця, Гнильче, Боків	584	задовільний	146	65	0,8
Тернопільський район (у селах району є окремі поховання, стан могил задовільний)						
1.	м. Тернопіль	385	задовільний	116	65	-
Бережанський район						
1.	с. Куропатники (закрите)	-	-	-	-	0,6
2.	с. Баранівка (закрите)	-	-	-	-	1,2
3.	с. Біще (закрите)	550	незадовільний	550	-	1,05
4.	с. Літятин (закрите)	67	задовільний	-	-	0,18
Монастирський район						
1.	м. Монастирськ	2046	незадовільний	2046	6	-
2.	с. Коропець	650		-	-	-

Прод. табл. 6

3.	с. Криниця	20		-	-	-
4.	с. Нова Гута	43		-	-	-
5.	с. Залісся	34	братська могила			
6.	с. Ковалівка (закрите)	86	незадовільний	86	4	1,3
7.	с. Швейків (закрите)	45	незадовільний	45	-	0,6
Зборівський район						
1.	м. Зборів	5	задовільний	-	2	3,5
2.	с. Загір'я	12	задовільний	6	-	2,0
3.	с. Оліїв	69	задовільний	69	-	1,2
4.	с. Мильно	100	задовільний	100	-	0,7
5.	сmt. Залізці	3	задовільний	3	2	5,0
6.	с. Плісняни	2	задовільний	2	2	-
7.	с. Ярчівці	8	задовільний	-	2	-
8.	с. Ренів	120	задовільний	80	-	2,5
9.	с. Вірлів	2	задовільний	1	2	-
10.	с. Тростянець	100	задовільний	100	1	0,6
Козівський район						
1.	м. Козова	372	задовільний	-	-	3,42
2.	сmt. Козлів	139	задовільний	139	-	3,36
3.	с. В. Ходачків	57	задовільний	57	-	1,48
Чортківський район						
1.	м. Чортків	19	незадовільний	19	9 (1 капл.)	-
2.	с. Свидова (закрите)	14	незадовільний	14	-	-
3.	с. Антонів	9	задовільний	9	1	-
4.	с. Колиндяни (закрите)	12	задовільний	12	2	-
5.	с. Скородинці (закрите)	33	задовільний	11	-	0,25

Прод. табл. 6

Підволочиський район						
1	с. Колодіївка	-	задовільний	145	3	2,0
2.	с. Панасівка	-	задовільний	94	-	1,0
3.	с. Воробіївка	1	задовільний	1	-	0,1
4.	с. Пеньківці	1	незадовільний	1	-	0,1
5.	с. Просівці	2	незадовільний	-	-	0,1
6.	с. Медин 2 (закрите, діюче)	30	незадовільний	23	-	1,0
		11	задовільний			
7.	с. Жеребки (діюче)	25	задовільний	-	-	0,5
8.	с. Пальчинці	8	задовільний	-	3	1,41
9.	с. Щаснівка	7	задовільний	-	-	-
10.	с. Супранівка	22	задовільний	-	-	0,3
11.	с. Качанівка (діюче)	500	задовільний	320	1	2,5
1 братська могила						
12.	с. Кошляки	450	задовільний	-	-	1,7
13.	с. Голотки (діюче)	150	задовільний	-	-	0,6
14.	с. Лозівка (закрите)	11	незадовільний	11	-	0,26
15.	с. Голощинці (закрите)	62	задовільний	21	-	0,03
16.	с. Галущинці (закрите)	500	задовільний	500	-	1,0
Лановецький район						
1.	сmt. Ланівці	100	незадовільний	100	3	0,8
2.	с. Бережанка (закрите)	1	-	-	1	-
3.	с. Лопушно (закрите)	-	-	-	-	-
4.	с. Білозірка (закрите)	100	незадовільний	100	1	0,86
5.	с. Синівці	30	незадовільний	30	-	-
6.	с. Нападівка (закрите)	8	незадовільний	8	-	-

Прод. табл. 6

7.	с. Борсуки (закрите)	10	незадовільний	10	-	-
8.	с. Вижгородок (закрите)	100	-	-	2	-

[7].

**Перелік об'єктів культурної спадщини Тернопільської області, пов'язаних
з історією Польщі та польського народу**

Таблиця 7

№ з/п	Населений пункт	Місце розташування, адреса	Тип об'єкту і напис	Дата встановлення і відновлення	Ініціатор встановлення, жертводавець
1.	м. Тернопіль	вул. І. Франка, 18	Меморіальна дошка польському режисеру Єжи Гоффману На дошці виконано напис двома мовами: „Наші історії переплелися назавжди, як у крові, так і в радості”.	27 серпня 2016 р.	Тернопільська міська рада, Генеральне консульство РП в м. Луцьку
2.	Бережанський район, м. Бережани	вул. Лепких	Меморіальне поховання польських солдатів 1918-1920 років (могили 25 солдатів 51 полку прикордонних стрільців, які загинули в часі походу на Київ 1920 року та у битвах з кіннотою Будьонного	Встан. у 1932 році. Віднов. орієн. 2000-2009 рр.	Не відомо
3.	Борщівський район, м. Борщів		Пам'ятник поету Міцкевичу Адаму. Напис українською мовою на гранітній плиті: «Адам Міцкевич 1798-1855»	Встан. 1898 р., онов. після 2000 р.	Не відомо

Прод. табл. 7

4.	Бучацький район, Бариська сільська рада, с. Бариш	На сільському цвинтарі	Братська могила поляків, полеглих у 1945 р. Пам'ятний хрест із плитою з чорного граніту з двомовним написом: «Під цим деревом, свідком історії, спочивають померші 135 польських жителів Бариша, котрі загинули трагічно вночі 5/6 лютого 1945 року. Таблиця ця є виразом нашої пам'яті про них, а також молитви за їх душі. Родини, потомки, знайомі. Бариш 16. 09. 2012 р.»	2012 р.	З ініціативи і коштом Ради охорони пам'яті, боротьби та мучеництва Республіки Польща
5.	Бучацький район, м. Бучач	вул. Галицька	«Джерело Собеського». Джерело біля якого у 1683 році відпочивав польський король Ян III Собеський. Біля джерела встановлена дошка із барельєфом короля Собеського. На барельєфі напис на польській та українській мові: «Король польський Ян Собеський відпочивав біля цього джерела у 1683 р.»	Встановлений в 1883 р., відреставровано у 2016 р.	Відрест. з ініц. і коштом Бучацької міської ради, вигот. дошки із барельєфом короля Собеського Центру проф. вдоск. м. Кельце, РП, Бучацький аграрний коледж

Прод. табл. 7

6.	Заліщицький район, с. Нирків	Біля руїн костелу Вознесіння Пресвятої Богородиці	Могила і пам'ятний знак поляків, які загинули в 1945 р. Написи українською та польською мовою: «Пам'яті тих, що загинули 2 лютого 1945 року», «Nech odrochuyae w spokoju»	Могила 1945 р., пам'ят. знак встан. у 22. 10. 2000 р.	Не відомо
7.	Збараський район, м. Збараж,	Парк ім. Б. Хмельницького	Пам'ятник польському поету Міцкевичу Адаму. На зворотній стороні пам'ятника напис: «W tym miejscu znajdował się napis o zniszczeniu pomnika w latach 1919-1920 i odnowieniu w r. 1920 przez 5 DYWIZJĘ WOJSKA Gen. JĘDRZEJEWSKIEGO». Відтворивши всі написи, реставратори залишили пошкоджений фронтон без змін, зі слідами куль і ударів шабель та сокир.	Встановлений 1898 р., реконструйований 1970 р., відреставрований 2015 р.	Рестав. вик. фонд «МОСТИ» та кол. під керівн. проф. Януша Смази з Варш. Ак. обр. мист. у спів. з Нац. зап. «замки Тернопілля», за під. Мін. культ. і нац. спад. РП, Пос. РП в Україні, Ген. Конс. РП у Луцьку, фірми «Пластікс України» та Міжн. Тов. пол. підпр. в Україні.

Прод. табл. 7

8.	Збараський район, Іванчанська сільська рада, с. Мала Березовиця	Старе польське кладовище, справа від дороги на с. Ігровицю, узлісся	Братська могила поляків, які трагічно загинули у ніч з 22 на 23 лютого 1944 р. На двох плитах нанесені польською мовою імена та прожитий вік загинулих. На хресті зображений польський герб та написи польською та українською мовами: «З димом пожарів, з курявою братньої крові До Тебе, Господи волає цей голос! Корнель Уєйський. Пам'яті близько 132 поляків, які спочивають тут мешканців села Мала Березовиця трагічно загиблих у ніч з 22 на 23 лютого 1944 року. Нехай спочивають у мирі. Уряд Республіки Польща. Родини. 2007».	Могила 1944 р., пам'ятник знак встановлений у 2007 році.	Пам'ятний знак на братській могилі встановлений за ініціативи та кошти уряду Польщі та родин загинулих поляків
9.	Зборівський район, с. Годів	На південній околиці села, на південному березі р.Зварич біля лісу	Пам'ятний знак на честь перемоги 400 крилатих і панцерних гусарів над татарською ордою. Поряд з пам'ятним знаком на сучасній пам'ятній дошці зазначено, що пам'ятник 17 ст. «...увічне переможну для Речі Посполитої битву під Годовом, яка відбулася 11 червня 1694 р. В ній 400 гусарів і панцерних билися проти близько 40 000 татарів» – зліва симетрично дослівний переклад на польську. Нижче текст латинською мовою подібного змісту, який зберігся на обеліску. Внизу вказано про ювілей 320-ліття цієї битви, записані фундатори і виконавці (двома мовами).	Пам'ятний знак споруджений у 1695 р., відреставрований 2014 р.	Реставрацію пам'ятника виконав фонд «МОСТИ» та колектив ре став. під керівн. проф. Януша Смази. Роботи проведені коштом консульства РП у Луцьку, страхової агенції PZU

Прод. табл. 7

10.	Зборівський район, м. Зборів	Старе міське кладовище по вул. Козацькій	Пам'ятний знак Каплиця та ділянка могил польських воїнів, які загинули протягом 1914–1920 рр. Під верхнім карнизом каплиці збережений первинний польський напис: «Poległym za ojczyznę» («Полеглим за Батьківщину»). Над входними дверима цифри із датами історичних подій: «1914, 1918–1920».	Каплиця збуд. у 1935 р. Відрест. та встан. 12 нових гран. хрестів у 2015-2016 рр.	Рестав. з ініц. пол. фундації «Мости» та коштом мінкульту Польщі, посольства РП у Києві, консул. РП у Луцьку, страхової агенції PZU
11.	Кременецький район, м. Кременець	Замонастирське кладовище	Братська могила польських воїнів. Напис на хресті металевої таблички: «Zamordowani pod górą Krzyżową 23-30.07.1941 r.» (переклад: «Закатовані під Хресною горою 23-30.07.1941 р.»)	1941 р., на мет. хрес. встан. мет. таб. 2000р.	Не відомо
12.	Кременецький район, м. Кременець	вул. Словацького, 16	Будинок, в якому проживав польський поет Словацький Юліуш.	Будинок побуд. 1809-1811 рр., відк. музей у 2004 році	Ініціатор створення музею Міністерство культури Польщі
13.	Кременецький район, м. Кременець	вул. Словацького, 16. Крем. музей Ю.Словац.	Меморіальна дошка на будинку, де проживав Ю. Словацький. Напис українською та польською мовами.	1997 р.	Не відомо

Прод. табл. 7

14.	Кременецький район, м. Кременець	Ботанічний парк, вул. Драгоманова	Пам'ятник В. Бессеру з меморіальною дошкою на постаменті.	Пам'ятник – 2007 р., дошка – 2010 р.	Не відомо
15.	Кременецький район, м. Кременець	вул. Ліцейна, 1	Пам'ятник Т. Чацькому.	2015 р.	Крем. обласна гум.-пед. акад. ім. Т. Шевченка
16.	Кременецький район, м. Кременець	вул. Ліцейна, 1. В приміщенні бібліотеки	Меморіальна дошка «Тадеуш Чацький (1765 - 1813) засновник начального закладу відомого як Волинський ліцей».	2002 р.	Кременецька обласна гум.о-пед. академія ім. Т. Шевченка
17.	Кременецький район, м. Кременець	вул. Ліцейна, 1	Меморіальна дошка «Тадеушеві Чацькому, Гугові Коллонтаю засновникам Волинської гімназії в Кременці 1805–2005»	2005 р.	Кременецька обласна гум.-пед. академія ім. Т. Шевченка
18.	Кременецький район, м. Кременець	м. Кременець вул. Словац., 6 А	Меморіальна дошка-обеліск Соломеї Словацькій.	2005 р.	Не відомо
19.	Кременецький район, м. Кременець	Костелів. Станіслава м. Кременець вул. Шевченка, 30	Меморіальна дошка розстріляним під горою Христовою.	Орієнтов. 1996-1997 рр.	Крем. меш. Варшави п. Мончак, проф. Носовський та ін.

Прод. табл. 7

20.	Кременецький район, с. Кімната	В полі	Братська могила. Написи на трьох плитах українською та польською: «Тут спочивають жовніри підрозділів 18 Дивізії Польського Війська і вояки Української Народної Армії, що полягли в боях з кінною Армією Будьонного в липні 1920 року. Слава і честь їх пам'яті. Вдячні співвітчизники, 2010 рік.» «Вічна їм пам'ять. 1920-2010»	2010 р.	Польське культурне товариство м. Кременця
21.	Підволочиський район, сmt. Підволочиськ, вул. Гончара (Заднишівка)	На кладовищі	Дві могили польських воїнів (вересень 1939 р.). HENRYK KOZŁOWSKI żołnierz Baonu KOP «SKAŁAT» obrońca Ojczyzny zabity przez sowietów poległ w wieku 24 lat dnia 17 września 1939. Żołnierz Nieznany Baon KOP «SKAŁAT» obrońca Ojczyzny zabity przez sowietów poległ w walce dnia 17 września 1939	Таблички встановлені орієнтовно у 2010 р.	Не відомо
22.	Підволочиський район, сmt. Підволочиськ	Біля костелу св. Софії вул. Тернопільська	Пам'ятник папі Івану Павлу II. Напис: «Jan Paweł II»	2013 р.	Парафіяни

Прод. табл. 7

23.	Підгаєцький район, м. Підгайці	На міському кладовищі по вул. Шевченка	Пам'ятний знак. Напис : « LEGIONISTOM POLSKIM 1914-1918».	Встан. 20-30 роки, відн. 2012-2013 рр.	Жертвод. Рестав. поляк - Генрік Пенкальський
24.	Підгаєцький район, м. Підгайці	м. Підгайці, по вул. Міцкевича (біля Костелу Пресвятої Трійці)	Пам'ятний знак Адамові Міцкевичу. Напис : «ADAMOWI MICKIEWICZOWI w setna rocznice urodzin» та таблиця із написом: «WIEZCZOWI NARODU OBYWATELE PODHAJEC».	встановлення – 1898 р., реставрований 2011 р.	Римо-кат. гром. парафії Пресвятої Трійці (м. Підгайці), жертв. реставр. поляк - Генрік Пенкальський
25.	Теребовлянський район, м. Теребовля	Замкова гора, біля східної замкової вежі	Пам'ятник (камінь пісковик) Софії Хшановській, дружині командира залоги Теребовлянського замку під час оборони фортеці 1675 року. Автор та скульптор сучаного пам'ятника - Роман Вільгушинський. Новий напис: «СОФІЇ ХШАНОВСЬКІЙ та героям оборони міста Теребовлі 1675р.», «ZOFII CHRZANOWSKIEJ i bohaterom obrony miasta Trembowli 1675».	7 липня 2012 р.	Теребовлянська міська рада, Клодзька міська рада (Республіка Польща), НЗ «Замки Тернопілля»
26.	Тернопільський район, с. Драганівка	Сільське кладовище	Поховання вдови повстанця 1863 р. та 2-х римо-католицьких священників. Написи імен на нових гранітних плитах українською. Напис на загальному хресті: «Ісусе, я довіряю Тобі».	2000-і рр.	Римо-католицька парафія цекви Матері Божої Сніжної (костел с. Драганівка)

Прод. табл. 7

27.	Тернопільський район, с. Ігровиця	На території села	Братська могила: «З димом пожарів, з курявою братньої крові До Тебе, Господи волає цей голос! Корнель Уейський. Пам'яті близько 90 поляків, які спочивають тут мешканців села Ігровиця трагічно загиблих 24 грудня 1944 року. Нехай спочивають у мирі. Уряд Республіки Польща. Родини. 2007».	2007 р.	Уряд Республіки Польща
28.	Тернопільський район, с. Плотича	На території села	Братська могила: «З димом пожарів, з курявою братньої крові До Тебе, Господи волає цей голос! Корнель Уейський Пам'яті 43 поляків, які спочивають тут мешканців села Плотича трагічно загиблих 8 березня 1944 року. Нехай спочивають у мирі. Уряд Республіки польща. Родини, 2007».	2007 р.	Уряд Республіки Польща
29.	Тернопільський район, с. Шляхтинці	Кладовище	Братська могила: «З димом пожарів, з курявою братньої крові До Тебе, Господи волає цей голос! Корнель Уейський Пам'яті близько 120 поляків, які спочивають тут мешканців села Лозова трагічно загиблих у ніч з 28 на 29 грудня 1944 року. Нехай спочивають у мирі. Уряд Республіки Польща. Родини. 2007».	2007 р.	Уряд Республіки Польща
30.	Чортківський район, м. Чортків	вул. С. Бандери, 58, кладовище	Польський військовий цвинтар. Напис на польській, українській та англійській мовах: «Польський воєнний цвинтар польським солдатам, які загинули в боротьбі за Польщу 1919–1920 рр.»	2007 р.	Укр.-пол. культ. тов. ім. А. Міцкевича та громада костелу

Прод. табл. 7

31.	Чортківський район, м. Чортків	вул. С. Бандери, 7 8, кладовище	Меморіальна таблиця на каплиці. Напис: «Ojcowie I Bracia Dominikanie pomordowani 2 lipca 1941 r.» Отці і Брати Домініканці помордовані 2 липня 1941 р.	Відн. у 1991 році.	Громада костелу Святого Станіслава та Матері Божої Вервиці Святої
32.	Чортківський район, м. Чортків	вул. Бердо	Пам'ятник загиблим ксьондзам у роки 2 св. в. На встановленому пам'ятнику українською та польською мовами викарбували прізвища загиблих ченців.	Встановле но у 1992 році	Громада костелу Святого Станіслава та Матері Божої Вервиці Святої
33.	Шумський район, с. Стіжок	хутір Данилівка	Братська могила. Напис: «Тут спочивають родини Притомських, Красіцких, 1943. Спокій душам». Напис польською мовою.	2002 р.	Громадянин Польщі Притомській Франек Станіславович
34.	Шумський район, с. Кути	На місці розташун. римо-кат. костелу.	Пам'ятний знак (хрест). Хрест позначає розташування римо-католицького костелу, який був побудований в 1925-1928 рр. В роки Другої Світової війни був частково зруйнований, а в кінці 60-х років ХХ ст. знищений повністю.	1991 р.	Громада села Кути, ініціатор Вознюк Микола Петрович

Додаток А
Праці автора

I. Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Ткач В. Участь етнічних меншин Поділля в процесі становлення української державності // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Вип. 10. 2000. С. 150–157.
2. Ткач В. Соціокультурні тенденції діяльності національних меншин Поділля у 90-х рр. ХХ ст. // Наукові праці Кам'янець-Поділ. держ. педуніверситету: Іст. науки. 2002. Т. 8. (10). С. 423–427.
3. Ткач В. Культурно-освітня діяльність поляків Тернопільщини наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. // Мандрівець. 2007. № 2 (67) березень–квітень. С. 47–51.
4. Ткач В. Порівняльна характеристика національної структури населення Тернопільської області (за результатами Всесоюзного перепису населення 1989 року та Всеукраїнського перепису 2001 року) // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Вип.1. 2012. С. 150–153.
5. Ткач В. Організація національно-культурного життя поляків Чортківщини у 1989–2017 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2017. Вип. 2. Ч. 3. С. 146–149.
6. Ткач В. Польсько-українське культурно-освітнє товариство ім. Адама Міцкевича в місті Чорткові: історія становлення та перспективи розвитку // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2017. Вип. 20. С. 366–370.
7. Ткач В. Роль польської національної меншини Тернопільщини у налагодженні міжрегіональних україно-польських відносин // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. 2018. Вип. 131 (4). С. 115–119.

8. Ткач В. Польська громада міста Тернополя у 1989–2018 роках: освіта, релігія та культурна діяльність // Молодий вчений. № 7 (59), липень 2018. С. 32–36.

II. Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

9. Ткач В. Поляки Тернопільщини // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Україна наукова '2003». Том 7. Історія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2003. С. 27–29.

10. Ткач В. Діяльність національно-культурних товариств Тернопільщини в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. // Проблеми і перспективи наук в умовах глобалізації: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Тернопіль: ТНПУ ім.В.Гнатюка, 2006. С. 31–39.

11. Ткач В. Тернопільщина: національні меншини та релігійне питання // Конфесійне багатоманіття України в контексті духовного і національного відродження. Науковий збірник / За редакцією проф. Колодного А. М. проф. Гудими А. М. та ін. Тернопіль: Видавець ТДТУ ім. І. Пулюя, 2007. С. 101–105.

12. Ткач В. Культурно-освітня діяльність поляків Кременецького району Тернопільської області в кінці ХХ на початку ХХІ ст. // Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 23–24 лютого 2018 р.). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2018. С. 105–109.

13. Ткач В. Поляки Бережанського району Тернопільської області у 1989–2017 роках // Матеріали XV міжнародної науково-практичної конференції «Дослідження із суспільних наук у 2018 році». Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. С. 141–145.

14. Ткач В. Поляки Гусятинського району Тернопільської області у 1989–2017 роках // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «ScienceMax I». Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. С. 7–10.

15. Ткач В. Духовне відродження польської громади Тернопільщини у 1989–2017 роках // International Multidisciplinary Conference «Key Issues of Education and Sciences: Development Prospects for Ukraine and Poland» Stalowa Wola, Republic of Poland, 20–21 July 2018. Volume 5. Stalowa Wola: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2018. S. 114–117.

16. Ткач В. Полонія Підволочиського району Тернопільської області у 1989–2018 рр. : релігійний та культурно-освітній аспекти // Актуальні питання суспільних наук: наукові дискусії: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 17–18 серпня 2018 року). Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація». 2018. С. 28–31.